

अंधसूची ।

दृष्ट संख्या

- १। प्रथमसु परिचय
- २। आसपरीक्षा सटीका (संपूर्णा)
- ३। मंत्रपरीक्षा (संपूर्णा)

१-८
१-९६
१-१३

नियमावली ।

१। इस प्रथमावलीमें मूत्र सफ़ा प्राकृत तथा सांस्कृतिक-महित दिग्दर्शनाचार्यन दर्शन, निरुक्त, न्याय, अध्यात्म, व्याकरण, काव्य, माहिय, पुराण, गणित, ज्योतिष वैद्यक प्रभृति सर्वप्रकार के प्राचीन ग्रंथ छपने हैं।

२। इस प्रथमावली प्रत्येक खंड (अंक) का मूल्य फारसमे (८० पृष्ठ के) कम नहीं होगा और प्रत्येक खंडमें एक दो या तीन से अधिक ग्रंथ नहीं रहेंगे।

३। इस प्रथमावली का मूल्य १२ खंडों का सर्वसाधारण से ८) व प्रथम ही छेपिया जायगा और न्यायिक, वैदिक और सभ्यता सुभ्यतालक्षणों के लक्षणों का अथवा जिनका मूल्य भी भेजेगी ज्ञापनी। परंतु पोस्टल खर्च प्रत्येक अंक का (≈) या (≈) की पी ने सबको देना होगा।

४। जो महाशय एक साथ १००) व भेजेगे वे यावज्जीव स्वामीग्राहक समझे जावेंगे। परंतु नार्ग व्यय उनको भी जुदा देना होगा।

५। जो महाशय पुस्तकालयों मदिरों, विद्यार्थियों वा विद्वानोंका निरण करनेकेलिये मालूम करनी उनको १००) व पशमी भेजेसे १२ खंड तक पंद्रह २ प्रति प्रत्येक खंडकी भेजी जायगी। मार्गज्म प्रत्येक देना होगा।

मूल्य वा पत्र भेजनेका पता—पन्नालाल जैन

मन्त्री—श्रीजैनधर्मप्रचारिणीसभा काशी

पाठ—बनारस सिटी ।

जैनी भाइयोंसे प्रार्थना ।

यह प्रथमावली प्राचीन जैनग्रंथोंके जीर्णोद्धारार्थ व जैनधर्मके प्रचारार्थ प्रकाशित की जाती है। इसमें जो कुछ द्रव्य लाभ होगा वह भी धर्मप्रचार व परोपकारमें ही लगाया जायगा। इसकारण प्रत्येक धर्मात्मा उदार महाशयोंको चाहिये कि प्रथम तो एक २ वा दो दो ग्रंथोंको छपाकर जीर्णोद्धार करने कायिये द्रव्य प्रदान करें। दूसरे प्रत्येक मदिराके शास्त्रमंडारमें प्रार्थक बनकर इन सत्र प्रथाका कर्तव्य करके रक्षा करें अथवा स्वयं ग्राहक बनकर अपने यहांके सभ्य पढ़नेवाले विद्यार्थियोंको अथवा सरसल अल्पमता विद्वानोंको दान देकर सत्यार्थ पद्यों का प्रचार करें। शास्त्राली महाशयोंके लिये पाचवां नियम बताया है।

मार्थी—पन्नालाल वाकलीवाल ।

श्रीपरमात्मने नमः ।

सनातनजैनग्रंथमालायाः

प्रथम खंड ।

स्याद्वाङ्मिथ्यापतिश्रीमद्विद्यानदम्बामिविरचिता

— १

आप्तपरीक्षा

२

पत्रपरीक्षा च

श्रीयुत पंडितगजाधरलालजैनशास्त्रिणा-संपादिते

से च

उस्मानायादनिनासिसर्गीयश्रेष्ठिवर्यकस्तूरचंद्रस्यात्मजवालचंद्रस्य स्मरणार्थं

श्रीजनधर्मप्रचारिणीसभाया मन्त्रिणा

श्रीपन्नालालजैनेन

काशीस्थचंद्रप्रभानान्नि मुद्रणयंत्रालये

प्रकाशित ।

श्रीवीरनिर्वाणसवत्सर २४३९ । अष्टाब्द १९१३ ।

प्रथम संस्करण]

ॐ

[भस्य खंडस्य मूल्यमेको रूप्यकः ।

अर्थसूची ।

१। प्रथमस्तु परिचय	पृष्ठ सङ्ख्या
२। आतपरीक्षा मटीका (सपूर्णा)	१-८
३। पत्रपरीक्षा (सपूर्णा)	१-१५

नियमावली ।

१। इस प्रथमाज्ञा में मूळ सस्टन प्राकृत तथा सङ्कृत-सहित दिग्दर्शनाचार्यस्य दर्शन, निहात, न्याय, अध्यात्म, व्यकरण, काव्य, माहिय, पुराण गणित, ज्योतिष वैद्यक प्रभृति सर्वप्रकार के प्राचीन ग्रन्थ छपते हैं ।

२। इस प्रथमाज्ञाका प्रत्येक खंड (अंक) का फारमसे (८० पृष्ठ से) कम नहीं होगा और प्रत्येक खंडमें एक दो या तीन से अधिक ग्रन्थ नहीं रहेंगे ।

३। इस प्रथमाज्ञा का मूल्य १२ खंडों का सर्वसाधारण से ८) रु प्रथम ही ले लिया जायगा और नैयायिक, वैदानिक और सङ्कृत पुस्तकालयोंकी सेवामें यह प्रथमाज्ञा बिना मूल्य भी भेजी जायगी । परंतु पोटज खच प्रत्येक अंक का =) या =) की पी में सज्जो देना होगा ।

४। जो महाशय एक साथ १००) रु भेजने के यावज्जीव स्थायीग्राहक समझे जायगे । परंतु नामें व्यय उनको भी जुदा देना होगा ।

५। जो महाशय पुस्तकाड्यो मंदिरों, विद्यार्थियों वा विद्वानोंको पितरण करनेकेलिये ग्रहण करेगा उनको १००) रु पेशगी भेजनेसे १२ खंड तक पत्रह २ प्रति प्रत्येक खंडकी भेजी जायगा मासिक्य पृथक् देना होगा ।

मूल्य वा पत्र भेजनेका पता—पन्नालाल जैन

मंत्री—श्रीजैनधर्मप्रचारिणीसभा काशी

पाष्ट-बनारस सिटी ।

जैनी भाइयोंसे प्रार्थना ।

यह प्रथमाज्ञा प्राचीन जैनग्रंथोंक जीर्णोद्धारार्थ व जैनधर्मके प्रचारार्थ प्रकाशित की जाती है । इनमें जो कुछ द्रव्य लाभ होगा वह भी धर्मप्रचार व परोपकारमें ही लगाया जायगा । इसकारण प्रत्येक जैनमाया उगार महाशयोंको चाहिये कि प्रथम तो एक २ या दो दो प्रथोका छपाकर जीर्णोद्धार करते केलिये द्रव्य प्रदान करें । दूसरे प्रत्येक मंदिरजीके शास्त्रमठारमेंसे ग्राहक बनकर इन सब ग्रंथोंको छपने करके रक्षा करें अथवा स्वयं ग्राहक बनकर अपने यहकि सस्टन पढ़नेवाले विद्यार्थियोंको अधवा सस्टन अन्वयमती विद्वानोंको दान देकर सत्यार्थ पदार्थों का प्रचार करें । शास्त्रदायी महाशयोंकेलिये इनमें पंचत्रा नियम बनाया है ।

मार्थी—पन्नालाल वाकलीवाल ।

श्रीपरमात्मने नमः ।

सनातनजैनग्रंथमालायाः

प्रथम खण्ड ।

स्याद्वाद्द्विद्यापतिश्रीमद्विद्यानन्दम्बामिविरचिता

— १ —

आप्तपरीक्षा

२

पत्रपरीक्षा च

श्रीयुत पंडितगजाधरलालजैनशास्त्रिणा संपादिते

ते च

उत्तमानासादनिवासिस्वर्गीयश्रेष्ठिवर्यरुस्तूरचन्द्रस्यात्मजबालचंद्रस्य स्मरणार्थं

ध्वजैनधर्मप्रचारिणीसभाया मन्त्रिणा

श्रीपन्नालालजैनेन

काशीस्थचन्द्रप्रभानाम्नि मुद्रणयन्त्रालये

प्रकाशित ।

श्रीवीरनिवाणसबत्सर २४१९ । तिष्ठान्द १९१३ ।

प्रथम संस्करण]

❧

[भस्य खण्डस्य मूल्यमेको रूप्यकः ।

Printed by Gauri Shanker Lal Manager,
at the Chandraprabha Press Benares City
Published by Panna lall Jain Benares

विद्वानिकर !

प्रायतिष्ठ किलार्हतदुरवधौधानुयासिद्धांताकृतवहिष्कृतात्मभिरुपवर्णयन्निश्चामलकेवलकलाकलितकेवल-
 लिलपनभुवनविलसितानवद्यतत्त्वनिकर तत्त्वाभासतया, हृदयनेल्लनकारणनास्तिकाथनल्पविगर्हण कैश्चित् ।
 तत्र नोपागच्छतीमेऽस्मत्पुर मर्यादा कलकभाजनता । किंत्वाहर्तमताचलावस्थानभूतामलतत्त्वोपदर्शनप्रत्युह-
 व्यूहस्वरूपजिनसत्पथगामिनामेवाय महान् दोष । नियत चैतत्, वातप्रमथनवक्षपरीक्षादक्षमानमोऽपि न हि
 तदभिमुपानयनमतरा समजसतया परीक्षितु क्षमते । वस्तुतस्तु निरिच्छमलविरहितपुत्रमुपविनिर्गताभिप्रायसा-
 क्त्य समजसतयानुगच्छमाना अप्यकारणाक्षेपकरणप्रवणा विद्वानोऽपीमे न तत्त्वबुभुसुजनसत्करणसरणौ
 समझाभाजनतामुपलोकते तेषामनालोचितपथगामितया रागद्वेषप्रखरमलमलितान्तात्वेन च परहितप्रतिपादक
 वचनरहिष्कृतत्वात् उक्तविलसिताक्षेपोपेक्षयोरिव तच्छ्रुताक्षेपोपेक्षयोर्निर्धारितत्वात्, लोकेपि निर्हेतुकम-
 परमाक्षिपन्नुपेक्षमाणश्च न हि विदुषा पुरस्तादंशमात्रमपि सन्मतिभाजनतां विभर्ति । अभिभूतिरिय किल
 बलवत्यस्माक यदीमे विद्वान्मोनुपेक्षमाणा अनाक्षिपतश्चाहर्तमत व्यलोकिपतादर्शित चार्हतपत्रगामिनस्तेभ्यो
 विचित्रक्रीटकस्त्रानभूतकरडकेभ्यो बहिर्निधाय निर्मलहितप्रतिपादनप्रवणानि नैकनिघशास्त्राणि तत्र न्यतदय
 जैनधर्मो जैनेतरप्राज्ञनिकरोपेक्षाक्षेपकभाषा, किं च जैनतत्त्वोपदर्शनसामिग्यभूते आक्षेपोपेक्षादिकरणहेतुना
 कुत्रापि प्राक् सुक्तिमल्पथाप्रस्थापिपरपूर्वचार्यदुर्वचनानिद्विखलितविलोकनमात्रत एव सर्वथा वेपितमानसा अप्या-
 र्हतसरणिशरणा वय नाद्यापि तद्वर्चनकलक प्रमादुर्मु समुत्सहते । सहते च साप्रतिकजेनेतरनिद्वानिकरमु-
 नि सूतनास्तिकनाममार्गीत्यादिदुर्वचननिमित्तपरिहरणप्रवणादित्यायमानशास्त्रार्थं विभ्राणा अपि तेभ्योऽवज्ञा
 मिति बलवद्बालिशविक्रियमाक्षिपति जैनानामस्मानतल्लक्षणपारावारो । यान्नाहर्तानवद्यतत्त्वस्वरूपमनभोत्स्यते
 आर्हतमतग्रहिर्भूतप्राज्ञमदोहो न सप्रतिपत्स्यते तान्नास्तिकादिजैनेतरविद्वानिकरमुखनि सूतदुर्वचनानां परिमा-
 र्जन । अतो दुर्वचनपरिमारजनाप्राधितकारण, जैनतत्त्वप्रदर्शनमेव जैनेतरनिदुषा पुरस्तादस्मद्वुद्धिं परामृशति ।
 तनएव दुर्वचनाहतचित्तस्य निघ्नलिखितश्रेष्ठिपर्यसाराव्यत प्रादुर्भूत किलेद सनातनजैनग्रथमालाभिध
 कठिनतम कार्य । अत्र च तद्ग्रथसाकल्य प्रकाशपदतामुपलप्स्यते यत्स्यात् प्रधानतयाहर्ततत्त्वस्वरूपावरोधक ।
 आशासे शुभेच्छुनिद्वत्परिकरो नियतमेतद्ग्रथमालासमुद्घाटितप्रथपारावारविलसिततत्त्वस्वरूपामलामृत
 स्वात्माहितावासिसमीहया लेक्ष्यते । नोपेक्ष्यते च नास्तिकाद्यनिर्नीतजनप्रलपितदुर्वचनकक्षां समाश्रित्य पावन-
 मिदमार्हतमत, आत्माहितसपादनप्रवणरागद्वेषौ च कृष्यते । आर्हतमतपथगमनशास्त्रिनामपि पुरस्तादास्मा-
 काम्यर्थनेय यत्तेऽपि दुर्वचनपरिमारजनकारणार्हततत्त्वोपदर्शनप्रयासाकुला स्यु । साप्रत प्रथमाके, ~~अस्तप-~~
 रीक्षापरपरिक्षेतिप्रथरत्नद्वयमुपस्थाप्यते, एतद्ग्रथमालातो विदुषां पुरस्तात् । प्रणेता किलैतद्रत्नद्वयस्य स्याद्वा-
 दपतिर्विसु श्रीविद्यानदस्वामी । महात्माय कदा कुत्र कतम पत्तनमात्मीयवेदुष्येण विभूषयामासेत्यगमिष्यति
 पाठरूपरिकरो महोदयस्यैतजीवननिपयकोल्लेखनविलोकनत । कीदृशमेतद्वैदुष्य जैनतत्त्वस्वरूप च कीदृशमिति
 प्रकटीकरणाय न व्यतीमो वय निफल स्वीय समय, निज्ञास्यते स्वयमेव विद्वत्सदोह, एत महोदयकरविल-
 सितप्रथद्वयभरिततत्त्वस्वरूपामृतपानतएव । महात्मैतत्करविलसितभाष्यभूताष्टमहेश्वरीश्रीश्रीकवार्तिज्ञादिनि-
 निधम्रथसदोहदिवाकरोऽपि निद्योतते जैनधर्ममेव । सदोहेऽस्मिन् केचन प्रथा मुद्रणपथमानीता आनेष्यते च
 केचनानिलवितकालएवेति नात्र संशयि । सतुष्यति प्रथानिमान् विलोक्य प्राज्ञपरिकर इति दृढीयसी
 विश्वस्तित्थ ।

न हि वारणवर्णण घोडु शक्तो वनायुजः ।

इति नीतिनिद्वचनानुसरणसरणिप्रवेशे प्रखरवैदुष्यमार्तडमयूखनिकरसकलमुवनविद्योतकविमु श्री-
 विद्यानदी क, कचाह ज्ञानलघानतभागेनापि विरहितात्मा मूढधी इति दुरयत्रोधप्रथरत्नद्वयसपादनाय न वरी-

वर्ति सामर्थ्यैश्चैव मयि । तथापि प्रखरधार्ष्यवशावदात्मतया श्रीमत्प्रकाशकमहोदयैर्मन्त्रालयसमारोपि
 तभारतया चारोपीद कार्यं मया । मौढ्यं मामकी तमनःगणयमानोऽनगच्छमानश्च प्राथमिकं कार्यमिदं नियत
 क्षमिष्यते विद्वत्परिकरो बहुत्रान्न मत्स्रात्रितविलोकनात्, इति विराजते प्राहप्रवरसन्निदृष्टे निनतिततिमहती
 धृष्यपादश्रीम मत्सहोदरादिचक्षुरादिरुद्धनिकरकारणकलापे समुपस्थिते मदनुपस्थिताननुष्ठित भूरि-
 साहाय्यमेतद्गोधसशोधनानेद्वसि महनीयपिद्वद्रपडितलाहाराभैस्ततोऽस्म्यहमनुग्रहभाजन चिरमुक्ता
 वनात्मना ।

उस्मानाबादमडनायमानश्रेष्ठिवर्यश्रीमद्भालचन्द्रकस्तूरचन्द्रापजश्रीमश्लेमिचन्द्रप्रजादिभिराहृतमतसमुद्धर-
 णाय चाविर्भावाय तदनन्वदातस्वरूप मुनि, प्रथरत्नद्वयप्रकाशाय साकल्येन स्वकरसपादितपवित्रद्रव्यव्ययम
 दृत तेषामय महानुग्रह । प्रार्थ्यते चेमे पुरस्तादापीत्यभेनोपकृतये सकलजनहितकरायै ।

उपाय्यायमहनीयपदविभूषितमित्रश्रीमत्पण्डितवासुदेवनेगिनाथप्रेषितैकासपरीक्षाप्रतिमूर्तिर्मपार्थे ।
 सा च प्रायोतीरशुद्धासीत्तत्पत्र मुद्रित किलासपरीक्षाभिध महद्वनमित्येतदनुष्ठितसाहाय्याय चिरमनुगृहीतो-
 ऽस्मि श्रीमदुपाय्यायानां ।

ईदरपत्तनभारतीभवनादप्येतद्गर्भमुद्रणसाहाय्याय पुस्तकद्रप समुपलब्ध तच्च शुद्धतमगासीत् ।
 पुरातनकरावे अक्षितप्रधानिकरानुस्वारप्रणपरिपाटीविलोकनतो प्रथमालैतद्विलसितप्रथसाकल्ये पचमाक्षर
 मुपेक्षमाणैरस्माभिरनुस्वारसङ्कतिरेवाकृत भूरितया ।

प्रस्तावनोल्लेखे समुत्तरनिबधसकलने सपादने चैतद् प्रथरत्नद्वयस्य यद्यभूत्त्रापि मात्राक्षरादिस्वलित
 मामकीन तन्नियत क्षमार्हमेवेति मुद्बिदुषा पुरस्नाद्धिनतशिरसाभ्यर्थना ।

कान्ठी
 माद्रपद्कृष्णा प्रतिपत्
 धीरनिवाण ईश्वर २४२९ ।

विदुषामनुचरो—
 गजापरलाहजैन ।

ॐ

ग्रंथकर्तुः

स्याद्वादाविद्यापतिश्रीविद्यानदस्वामिनः

परिचयः ।

(जैनहितैषितः समुद्धृत)

नैकविधप्रखरेपाठयनिकरकोविदसाक्षरसदोह ।

विदितमेवैतन्निखिलकलाधुरीणाणां श्रीमता विदुषा यद्दर्शनन्यायाद्यनेकप्रियपारगामीनि भूयांसि विद्वद्-
ज्ञानि परिभूययाचकिरे रत्नगर्भखन्धैरसत्ता विभ्रतीमिमा वसुधरा । तत्र समुपालेभे दिगवरजैनसंप्रदाये दार्श-
निकनैयायिकादिविद्वत्परिपाठ्यां दार्शनिको नैयायिकश्च श्रीमद्विद्यानदी विद्यानदस्वामी वा प्राक्पर्यण
विश्रुतिः । वैदुष्य एत्वेतस्य महोदयस्यानन्यजनसमब्येन समजनिष्ट । अद्याप्येतत्करसरोरुहलालितविधिविधविषय
सुगंधभरितानिकप्रथंसमुदयमारुतो व्याप्नोति तत्कीर्तिगंध सर्वांसु दिक्षु । भविष्यति च यावद्दर्शनन्यायादि
विषयसत्कृतिः ससुतौ व्याम्यत्येव तत्कीर्तिगंधमभित स हि—

पात्रकेसरीति ।

महात्मन किंलैतस्य विद्यानदिस्वामिन पात्रकेसरिसंन्यापि भुवि विश्रुति परार्धतिष्ठ अभिमतिरिय
क्विल विषयेऽस्मिन् भूयसां विदुषां यत्पात्रकेसरीत्यनयमज्ञां दधानोऽपर एव कश्चित्समजनि विद्वान्, किंतु
निम्नलिखितप्रमाणपरिपाठ्यान्तीयते यत् पात्रकेसरीत्यपरनामभाग विभुर्विद्यानद एव सवृत्तो नान्य ।

सम्यक्त्वप्रकाशप्रथे समुद्रोदितमेकर—

“तथा श्लोकवार्तिके विद्यानद्यपरनामपात्रकेसरिणा यदुक्तं तच्च लिख्यते तत्त्वार्थ-
धदान सम्यग्दर्शन, ननु सम्यग्दर्शनशब्दनिर्वचनसामर्थ्यादेव सम्यग्दर्शनस्वरूपनिर्णया
दशेषतद्विप्रतिपत्तिनिवृत्तेः सिद्धत्वात्तदर्थं तल्लक्षणवचन न युक्तिमदेवेति कस्यचिदारेका
सामपाकरोति ।

अत्र सदर्थे श्लोकवार्तिकप्रणेता विद्यानद एव सूचित ।

किं च श्रवणवेलगुलपत्तनमडनायमानश्रीदौर्बलिजिनदासशास्त्रिनिहितप्रथसमहे यो हि ताडर्पत्रीप-
रिखचितादिपुराणप्रथस्तद्विष्णुण्यामपि पात्रकेसरिसज्ञां दधानो विभुर्विद्यानद एवेत्युद्धोषित ।

अपरच श्रीब्रह्मनेमिदत्तकरकमलकलितकथाकोपत्रिसितपात्रकेसरिकथातोपीत्येवानुमीयते परापर-
विचारपरिपाठ्या, यदुल्लेख स हि विद्यानदस्यैव नापरत्येति ।

अन्यच्च श्रीमद्वादिचंद्रसूरिणापि स्वकरकलितज्ञानसूर्योदयनाटकतुरीयाके पात्रीभूतयाष्टशय्याएयया
स्त्रिया पुरह्य प्रति रथापित, यत्—

“देव ततोद्गुच्छालितहृदया श्रीमत्पात्रकेसरिमुखरुमल गता तेन साक्षात्कृतसकल-
स्याद्वादाभिप्रायेण लालिता पालिताष्टसहस्रीतया पुष्टिं नीता । देव ! स यदि नापालयिष्यत्
तदा कथं त्वामद्राक्षम्” ।

अयमाकूत किंलैतस्य सदर्थस्य यदस्ति श्रीमद्ब्रह्मकलककरनिर्मिताष्टशतीसप्तको दुरवबोधोप्रथ,
तदनयद्यतात्पर्यमनवगच्छमाना कियतो विद्वान्स मानपित्तज्वरवशाद्यत्नातयानवद्यमपि तत्तात्पर्यक्षीर विप-

रौतमेरागीशुर्गाणाश्च बुषिता सत्रभूय आचरन्मुध सद्रूपि । विज्ञेय सद्रविगीतृतिमिमां श्रीमद्विज्ञाने
प्रभु विरचयामास तदाशय समाजसतया विशादीशुर्गाणाष्टशतीसप्तक भाष्यप्रथ । अतोनुमीयने श्रीमदष्ट
सहस्रीरचयिता पात्रकेसरीव्यपगभिधानो विद्यानास्त्राम्येति ।

अथ च **हुमयानगरशिला** एताद्भूतचरमनाम्नोऽपि विद्यानेन पात्रकेसरीति विधिधायत ।
इति प्रमाणपत्रकेनाग्रगम्यते निस्संशय निःशङ्कद्विद्यानेन पात्रकेसरीव्यपगभिधानो नापर इति ।

विज्ञायते किञ्चित्तदस्माभिर्विद्यानाग्रगम्यते महात्मान्तदीक्षादीपिता ताभूता नद्व पात्रकेसरीव्यभिहितम
धत्त । आर्हतपयानुगामिसमये तु निष्पिञ्जनद्वयानन्द । विद्यानदसज्ञामभार्पी अतएव श्रीमद्वामिदत्तमहोदये-
नैतदार्हतपयानुगामित्वेष्टये यानन्नाज यय महात्मा जैतमागानुगामी तास्याप्रकर्मरीव्यभिधया विज्ञापित । जैत
धमदीक्षादाक्षितय तु विद्यानिदिगति तत एव महात्माय पुरातनम्यीयामोहेहवनानानन्दयकतामगच्छ-
मानो नाभिर्भानुपाचके पात्रकेसरीव्यव्याय पाराचीन नाम हुत्रापि स्वररुद्धितप्रथसदाह ।

विमुक्त्य विद्यानटी समजनि खलु नदिसपस्याधाय इत्यनुमायते । न खलु निश्चयेन प्रतिपादयितु
शक्यते । विद्वद्भक्तम किञ्चित्तस्य दीक्षाचार्य क कक्षोपाध्यायपदाधिरणेऽभूदिति न समजसतयावसीयतेऽ
स्माभि । कतमेऽपि स्वररचितप्रये समुष्टेयोऽपि न हृत्गेनेन स्वामिना स्वगुरुरपरराया ।

पात्रकेसरिका ।

महारक श्रीमदग्रभाचन्द्रब्रह्मनेमिदत्ताभ्यां या स्वरचितकथाकोशप्रथे पात्रकेसरिण कथा निःशिक्षिता
ततएव किञ्चिद् विज्ञायते न ततोऽधिक किमप्यनवधप्रतिभस्यैतस्य विदुषो जीवनेतिहाने समीचीनतया-
वगम्यते वेद्यति किञ्चाऽस्मदेशीयेतिहाससामिग्रयभात्रायमस्म मन ।

वरीरतिं पात्रकेसरिण किञ्चैतथ काज—

शास्त्रिस्म कश्चिन्मगधदेशातोऽहिच्छत्रपुरेऽचर्यसतां किञ्चाणोऽअनिपालोनापात्रनिपाक तस्य च
परिपदि वेदवेदांगदिगीनधरिपयपाराजारपारदर्शन शतपत्रकज्राहणानिद्वद्भक्तानि समभूवन् । राजधाय
च तस्यावनिपालस्य राजतेस्म कश्चिजानानिधमणितोरणादिनिभूयित श्रीपार्श्वजिनेन्द्रमदिर —अथ
कदाचित्सजनि हुतुहस्तोपा विदुषां पा गजिनाउय तिलाकयितु । यदा च सर्वे त स मित्राकयिमुगमन् तदा
तत्र पार्श्वजिनाभिसुखीभूय जिनभक्तिशगतश्चारित्रभूषणाभिधान कश्चिपरमवि देशगमस्तोत्र पठन् दृष्टि
गोचरता समापतत् । समाकर्ष्य च त मुनिलपननि सृतस्तोत्रमनोचत्तद यतमनिद्वदग्रणी श्रीनपात्रकेसरी
निर्दार । मुनेः समजसतयाभाति किञ्च भनल्लपननि सृत स्तोत्रमिद अनुगृय मुह श्रानयतु पापप्रेदमिनि श्रुत्वा
भक्तिशयदतद्विज्ञवचन, यतिभगादिशेष परिहरमाण स मुनि पुनरपि तत्स्तोत्र पठितुमारभे विद्वान् पात्रके
सरीने तत्तापर्यं हृदयस्य मर्माहमाना भक्त्या श्रुत्वा च । यदा च त स्तोत्र परिपूर्णतामगमत् तत्तापर्यं च श्री
मत्पात्रकेसरिबुद्धिस्थमभूत्, तदात्र एव तस्य विदुष प्रजलदशनमाहकमण क्षयापशम सप्रत्यपादि । निचचार
च स्वचेतसि स यर्जाजाजीवादिनस्वरूपोपगणनमाहतमागानुसार्यगाननय नायस्येति, स्थित सत्य प्रत्य-
हमेत महोदयस्य, आर्हतमततत्त्वसुमाउता वृद्धि ममुपागच्छत् । स्वसहचारिभि सह परावृत्त च निनालया
महाभाष्यनेनेत्रेविषय पराममप परतु रजया स्वशयनासासे शयानस्य तस्य विदुष साहसिकाय निचारो
बुद्धो समारगेः यत् यद्यथाहमते प्रमाणपद्धति समीचीना किञ्चनुमानप्रमाणउक्षण किमभिमतमिति नात्र
गत, धितापारागरे निम्रे सत्यं तस्मिन् विदुषि अत्रिन्नततत्तापर्यं जानती भगवती पत्मानती पुरस्ता
स्समुपस्थायाशचत् प्राञ्चप्रर ! नैत्रिचिनाभाजनमसि । भगवपार्श्वदर्शनसमयएवत उसातिपरावृत्तिर्भवि
ष्यति भवती । निनास्यने चानयानुमानस्वर पमित्युक्तातरधात् गजा च जिनालय पार्श्वजिनफणमडपोपरि
विच्छिद्येत् च ।

१ मद्रवारी नेमिदत्ताये समजनि किञ्च महारकनमिचद्रातवासी । अभूत्स्य १९ तमायां शताब्दे । महाकरमा
मद्रवारीया पयानुवादाविहित ।

“अन्यथानुपपन्नं यत्र तत्र त्रयेण किं । नान्यथानुपपन्नं यत्र तत्र त्रयेण किं” ॥

इत्यनन्वयपद्यम् ।

अपरमिन्नहनि विद्वान् म हि पात्रकेमरी प्रत्युपसि सप्रत्यगाद्गगनपार्श्वजिनमिदरे । परायवृते च तस्य महाननोऽगम्यमर्शातिर्भग्नकणोपरिदृष्टिस्तपाते श्रीमदेराशयकुशेययचिन्तानन्वयपद्य पठित्वा । निधारित चेतत्तन यदयवानुपपन्नं रूपं यातिज्ञानमेवानवधानुमान, रीत्या किलानया सप्रयभूत्तद्भूदीय महती विश्वस्तिर्यत्, भगवद्गर्हन्नरात्तत्तद्गुणानिर्भूतं र्मैएव लोकद्वयमुत्तानहो महान् धर्म, तदनु श्रीपात्रकेनरिषिदुपा स्वसहचारिणा पुग्नादप्याहृतं प्रप्रशामा कृता उपनिष्ठाश्च ते । तदुपदेशमश्रोतुकामा द्विपत्तथ शास्त्रार्थं मार्गेण पराभूना तथा च पद्यते श्रीमत्पात्रकेनरिषिदुप्यनिष्ठाकरस्य पुरस्तादासीयवदुप्य दीपकस्य विश्वाय सहायनिपालभूपतिना सर्वे ते अनन्वयार्हंतधमसेविन- सप्रतिपदिरे ! कथयानया परमिदमेरानुगम्यते निमु श्रीविद्यानदी भगवरायानर्गताहिच्छत्रपुरनिवासी ब्राह्मणकुलोपनधासीत् जैनधर्मवारणाप्रागय महामा नैयाविकमीगासकादिश्रद्धिकाद्यन्यतमप्रमानुयायीचाभूत् । मप्रत्यपि अहिच्छत्रस्थान अहिर्भित्तिपार्श्वनाथाभिजया भुवि वाते रामनगरोप्यस्यैवापरमिधा । स्थानमित्मुत्तरप्राते वरेळीपत्तनासनेऽस्ति । श्रीपाश्वजिनद्रायामलकेन उग्रोधात्रासिरत्रैरे समजनि । अत्रत च कमटामुरोऽर्येयानल्पोपसर्गे पार्श्वजिनोपरि । निपवृते च उग्रोभूयधरणद्रण तत् अतोऽस्ताद जैनाना पावन क्षेत्र । आमनति च भक्ति विनतास्ते तत् । एतत्क्षेत्रम्यपार्श्वजिनालयतो समस्ति भुवि महती विश्रुति क्षेत्रस्थाय । अभूद्र कश्चिदवनिपालो भूपाठ (१) प्रत्यगात्तस्य राजधान्यामतां क्षत्रमिदमिति निर्णयान न वरीवर्ति पार्श्वेऽस्माक किमपि बलवत्तर गमक ।

विद्यानदिनिवासस्थितिः ।

निर्मुविद्यानदी उत्तरप्रातमदनएमासीदित्येवेन्द्रोध्यते कथयानया किं तु दक्षिणान्यंकार्णाटिकप्रथ कर्तुमिरेय तज्जीवननिपयकोऽहन्विशेषकरणात् दक्षिणकर्णाटिकागिलालेरेष्वेय तदुत्प्रेषविशेषदर्शनाच्च निप्रयूह विश्वायतेऽस्माभिर्यदय विद्वान् दाक्षिणात्य कार्णाटिक एव नामात् । किं च यस्मिन् समये श्रीमानय परजनन्तितप्रतिपादनतया दाक्षिण कार्णाटिक वा भारतनर्पभागमलचकार तदात्वे एव स हि भारतनर्पभाग शकभट्टमडनमिश्रप्रभृतिवदिकनिदुपा जैनविदुपा चासीद्विजादालय, श्रीमद्भूभट्टाकलकप्रभाचद्रजिनसैन माणिस्यनद्यादिजैनाचार्यो अपि तसमकाळीना एव समभूवन् स हि समय प्रदेशश्च तन्नाविध एवासीत् यदत्र विद्यानदिसदृशप्रगरविद्वद्विरेव भवितव्य ।

कर्णाटकदेशस्थशिवागुप्रांतातर्गतहमचाप्रामप्रातगिलात्रेये येया येया भूपतीनां सभासु निर्मुविद्यानदी प्रगरविद्वद्वि शास्त्र र्पजा विजयमजापेयुलेखो वतते ते सर्वे भूपतयो दाक्षिणात्या कार्णाटिकाश्चासात्रिति प्रमाणेणापि दाक्षिणात्येन कार्णाटिकेनैव वा भाव्य श्रीमद्विद्यानदिनोऽन्यनन्वय निधीयने । हुमचानगरप्रातगिलालेवाभिप्रायमिदं ।

१ । नजरराजपट्टणमहीपतिनजरपरिपदि श्रीमद्विद्यानदिस्वामिना नदनमाल्लिभट्टाभिधोविदग्धा विहितानन्वयनिष्ठास्योदया विजिग्ये ।

२ । ह्वाननन्वयपद्यैरुप्रभावेण श्रीशतवेंद्रेरपरतिसभाया श्रीविद्यानदिनिधुना निखिलश्रोतारो विस्मयपदमानीता ।

३ । शहरमाल्लिभूपतिमदि स्वीयामलयचनपाटनपरामुत्तजादिनिदुपा क्षमतेस्य निद्यानदिप्रमु ।

४ । सल्लुदेवपृथ्वीपतिपरिपदि नैकविधपरवादिमडल्लपननिर्गतसिद्धातसदोह सिद्धाताभासतयाऽऽवृत्ताहृतमतत प्रभावित ।

५ । विलगीपचनमडननरपतिनरसिंहसप्तदि समुद्रोषित किल प्रभावो जैनमतस्य श्रीमद्विद्यानदिप्रभुणा ।

७६० तमशकमत्रसरात् ७७० तमशकसत्रसरमये विरचित किलादिपुराण श्रीमद्भगवजिनमेना-
चार्यैरित्यस्यकारिप्रया 'निश्चिन्ति अतानुमीयते यत् ७६० तमशकमत्रमस्य अर्थात् ८२८ तमश्रीष्टाब्दस्य
सान्निध्य व्यस्तार्थान् कीर्तिरर्हति श्रीमद्विद्यानदिप्रभो ।

श्रीमदकृतत्रिभूता समतभद्राक्तमत्र सक्षेपात् । परमागमार्थविषयामष्टमस्त्री प्रकाशयति ॥ १ ॥
इत्यष्टमहस्या दशमायावस्थानेपद्यन श्रीमद्विद्यानदिनाष्टशतीकर्तु श्रीमदकटकदेवस्वोद्वेग इत ।
परीक्षासुतप्रणेता श्रीमन्माणिक्यनादिविभु , निम्नटिप्पितपद्यन श्रीमदकटकदेवविद्यानदिनौ सस्मार ।

सिद्ध सर्वजनप्रबोधजनन सद्याऽकठकाश्रय विद्यानदसमनभद्रगुणतो नित्य मनोनदन ।
निर्दोष परमागमार्थविषय प्रोक्त प्रमालक्षण युक्त्वा चेतसि चिन्तयत मुनिष्य श्रीवर्द्धमान जिन ॥१॥
प्रथमाध्याय ।

एव श्रीमत्प्रभाचन्द्रैरि श्रीमन्माणिक्यनदिकररचितपरीक्षासुतमाध्यभूतप्रमेयकमलमातडेऽनेकत्र
श्रीविद्यानदिना समुद्वेग इत तैरेव च स्वरचितश्रीचौपयमुदचन्द्रादये श्रीमद्भद्राचन्द्रदेवस्वाप्यननपद्यन
समुद्वेगा विहित ।

बाध कोप्यसम समस्तविषय प्राप्याकठक पद जानन्नेन समस्तत्रस्तुविषय व्याख्यायते तपद ।
किं न श्रीगणपृजिनैद्रपदत प्राप्तप्रमाण स्वय व्याख्यायप्रतिम यचो जिनपते सर्वात्मभाषात्मक ॥

एव श्रीमज्जिनसेनाचार्यैरपि अकलकप्रभाचन्द्रपात्रकेनरीतित्रयाणां विदुषामादिपुराणप्रारभे ससृ
तिर्विहिता । इमे सर्वे विद्वच्छिरोमणय समरुद्धीना एवेति निःप्रायतेऽस्माभि प्रतिपादितोद्वेगसमप्या । क्रम-
शैया अकलक , विद्यानदी , माणिक्यनदी , प्रभाचद्र जिनसेन इत्येव पर्यस्यन्ते । आदिपुराणनि
र्माणनेहसि सर्वेपावत्रमापां विदुषा कीर्तिठता , भूमडले नितमत्ररित्यप्यभिमत । श्रीमदकककदेवै बुत्रापि
विद्यानद्यायाचार्योद्वेगस्वाश्रमाप्यनरणात् सर्वत प्राकृतकककपव सप्रत्यपादि अभूचतस्मायेव महनीयत्व
नृभाग्यासातिनिर्दिष्टं प्रपिति प्रतीयते । समयक्षैतस्य महनीयस्य , राष्ट्रद्वयशीममाहसतुग (शुभतुग) नरप
तिपीरिदि निम्नलिखितपद्यस्य प्रतिपादनात् अष्टमशताब्दादेवशास्त्रीकृत । श्रवणरेल्लेगुत्माद्वेगेणप्रशस्तौ
निश्चित चैतस्य ।

राजन् साहसतुग सति उहव श्वतातपत्रा वृषा किंतु त्यस्तदशो रणे निजयिनस्वाग्नोभ्रता दुर्लभा ।
तद्वसति बुत्रा न मति कय्यो वार्गावरा गगिनो । नानाशास्त्रविचारज्ञातुरधिष काले कटौ मट्टिया ॥

भूपतिश्रीसाहसतुगमहोदय कृष्णराजामिष्ययापि शुचि समुपालेने विश्रुति । नरपतिरय ७ ९२-
७७१ तमे आष्टाब्दे ममजनिष्टेति टाक्षिणेतिहामे श्रीराजतरभांडारकरमहोदये पर्यमितमित्यतोऽपि
निरीयते श्रीमदकककदेवसिन्धुवमष्टमशताब्दी तदुत्तरार्धे वा प्रतिप्रयमानमलमनारीद्भारत वर्ष निस्तपय ।
तथा बोध कोपी सुपरिसमुद्वेगितपद्यताप्येव प्रतीयते यदभू ठीमत्प्रभाचद्र श्रीमद्भद्राकलकातेर्षाम्नी

१ विलाकृतु जेनामत्रकायलवनेकद्वाराप्रकाशितविद्वदप्रमालयां तिनसनगुणमद्राचायशापकनिबध ।
२ साहसत्रापरिनिर्दिष्टा प्रतिमूर्तिस्य प्रयस्य श्रवणवल्गुमठ विद्यन ।
३ चराप्रमुद्रययस्य प्रभाचद्रकदि स्तुव । कृत्वा चन्द्रादन वन गश्वशहादित जगत ॥४७॥
४ स्वकुरियित्तितप्रमेयकमलमातडप्र मानसाने निम्नटिप्पितप्रयाभ्या श्रीमप्रभाचद्राचार्यै श्रीमत्प्रभ
नदिरत्ननदिनौ स्वगुम् न्यापितौ अतानुमायने यदय महामा प्रभाचद्र प्राक् श्रीमदकककदेवचरणसान्निध्य-
मुपय चार्थान्य निद्या जग्राह श्रीमत्प्रभनदिरत्ननदिनारासने , आहंती दीभा । तत समजानिपातामेत मह-
त्मना टीभागुम् श्रीप्रभरत्ननदिनौ अथना प्रमदकककदेवचरणसान्निध्ये निद्यामधीत्य पश्चादनयो पार्श्वे
ऽर्प्येष्टयोऽपि तयारेत महात्मनागुम्नमगम्यत ॥

समुपादाच्च श्रीमदकलकचरणपकेरुहपरागप्रभात एव जगत्सर्वत्रदुष्य ॥ प्रभाचद्रेश्वाकृत स्वकर-
विलसितप्रथे श्रीमद्विद्यानदिसमुद्रेखस्ततोनिर्घायते श्रीमद्राककप्रमाचद्रयोरवातर एव समय श्रीमद्वि-
द्यानव्यस्तित्वस्य । एव ७२३ नमस्तीष्टाब्दात् (नरपतिङ्गणराजराज्यप्रारभत), ८३८ तमादिपुराणनि-
र्णितसमयातरं, श्रीमद्राककत्रिद्यानदिप्रभृतिविदुषामत्रसंयते काल ।

यदा निरचित श्रीमप्रथमजिनसेनहरिवशपुराणो न तान्दुपालेभिरे श्रीमद्राककत्रिद्यानदिप्रभृतिस्मरणो
मुनि विश्वृति । अथवा न व्यरचयिषतेमे तान्ददृशाल्यसहस्यादिप्रसिद्धप्रधान् । यतो हि हरिवशपुराण-
प्रारभे स्वर्प्रकालीनसिद्धसेनसमतभद्रदेवनयाचार्यान् स्तुत , कुत्रतश्च स्तन तदात्वे यत्किंचिद्व्य-
रचनानिर्माणकृतान्यासस्य श्रीमद्विद्वितीयजिनसेनस्य, नाककत्रिद्यानदिप्रभृतयो विद्वान्स स्तुतिपथमगु
श्रीमत्प्रथमजिनसेनस्येत्याप्यनुमीयते यद्यदीमौ श्रीमद्राककत्रिद्यानदिनौ श्रीमत्प्रथमजिनसेनसमये प्रथ-
कर्तारौ प्राभूता तदा हरिवशपुराणप्रारभे नियत स्तुतिभाजनतामुपालेभाते । हरिवशपुराणनिर्माणसमयश्च
७८४ तमे आष्टाब्दे । ततोक्कलकत्रिद्यानदिनो विशेषपिश्रुतिसमयो प्रप्रणेतृत्वसमयश्च ७८४ तमस्तीष्टाब्दान
तरमेव निर्धारणीय ।

भट्टहरिकुमारिलेतिस्वकरविलसिते निरुध्वये प्रोफेसरश्रीमत्पाठकै । इडियनमेडिकललांजि-

गुरु श्रीनदमाणिष्यो नदिताशेषसज्जन । नदताहुरितेकातरजो जनमतार्णव ॥ ३ ॥

श्रीपञ्चनदिसैद्धातशिष्योऽनेकगुणालय । प्रभाचद्रधिर जीयाद्रत्ननदिपदे रत ॥ ४ ॥

२ इति श्रीभोजदेवराष्ट्रे श्रीमद्भारानिवासिना परमपरमेष्ठिप्रणामार्जितामलपुण्य-
निराकृतकर्ममलकलकेन श्रीमत्प्रभाचद्रपादितेन निखिलप्रमाणप्रमेयस्वरूपोद्योतपरीक्षा-
मुखपद विवृतपिति प्रमेयकमलमार्तंडप्रशस्ता मिलितमित्यतो निर्धार्यते यदभूद्य प्रमेयकम-
लमातडकर्ता श्रीमत्प्रभाचद्रो धाराधीशश्रीमद्राजराजास्तित्वसमये । कालश्चैतन्नरपते १०२२ तमस्ती-
ष्टाब्दात् १०५६ तमस्तीष्टाब्दात् निर्धारित कालेऽभिन्नेत्र शशसाय नृपतिर्भुवि । अतएव न्याय-
कुमुदचन्द्रोदयप्रणेतृत् पृथगय प्रभाचद्रः समजनीत्यनुमीयते ॥ यत —

चद्राशुशुभ्रयशस प्रभाचद्रकृति स्तुते । वृत्त्या चद्रोदय येन शश्वदाल्हादित जगत् ॥

श्रीमजिनसेनाचार्यैरमुना पथेन चद्रोदयप्रणेतु , आदिपुराणे स्तुतिरकृत निर्माणसमयश्चादिपुराणस्य
८३८ तमस्तीष्टाब्दसान्निध्ये परतु नाचन्यनुमानमिदं प्रमाणपद प्रमेयकमलमार्तंडन्यायकुमुदचद्रोदययोरेकस्येव
कर्तुर्निर्धारणात् मार्तंडचद्रोदययोरेकत्वं कर्तैति चद्रोदयप्रारभलिखितपद्येनानेन सर्वथा स्पष्टीभवति ।

माणिक्यनदिपदमप्रतिचप्रबोध व्याख्याय बोधनिर्णय पुन प्रथम ।

प्रारभ्यते सफडसिद्धिभिः समर्पे मूले प्रकाशितजगत्प्रयस्तुसार्थे ॥

इत्यतो निश्चायते यदष्टमस्तीष्टाब्दो वृद्धभोजेयपराभिधा दधानोऽपरभोज एवाजनिष्ट धारापुर्या ।

द्वितीयभोजकाशीनोभक्तश्चिःप्रभाचद्र प्राप्तः इत्यत्र प्रमेयकमलमार्तंडभूमिकोष्टिखनसमये प्रादर्शि
प्रमाणमिदं निवृद्धश्रीमत्पाडितवशीधरशास्त्रिभि यत् प्रमेयकमलमार्तंडे श्रीमन्नेमिचद्रसैद्धातिकचक्रवर्तिरि-
चिता समुद्धृता कियव्यो गाथा । नेमिचद्रसिद्धातचक्रवर्ती च १००० तमे श्रीमन्नरपतिचामुडरायास्तित्व-
समये त समयसानिध्ये वा समुदपादि । कन्नडचामुडरायपुराणे श्रीमन्चामुडरायनरपतिना (८९९ तमे स्तीष्टा-
ब्दसमये, उत्तरपुराणप्रणेतु) श्रीमद्गुणभद्रस्वामी प्राप्तुत । उत्पतिश्च श्रीमन्चामुडरायभपते ९७८ तमे
स्तीष्टाब्दे समजनिष्ठयत , १००० तमे स्तीष्टाब्दे श्रीमन्चामुडरायास्तित्वमभूदित्यत्र न कापि संशयि । परतु
प्रमेयकमलमार्तंडसमुद्धृतगाथा न श्रीमन्नेमिचद्रस्वामित्तरविलसिता किंतु परपरागताएव प्रमेयकमलमार्त-
ंडवन्नेमिचद्रैरपि स्वकरविलसितप्रथसदोहे ता समुद्धृता , अत प्रमेयकमलमार्तंडचद्रोदयरचयिता प्रभाचद्र
एक एव भुवि समुदपादि व्यरचि च मार्तंडानर चद्रोदय स इति वृदीयान् प्रयय ।

काभिधे ग्रंथे । एम ए इत्यादिनिबिधपदनिभूषितकालिकताकालेजाधिष्ठातृमहोमहापाप्यायश्रीशतीशुचश्च
विद्याभूषणेश स्याद्वादपतिश्रीमद्विद्यानदास्तित्वसमय ८०० तमसाष्टाब्दमानिष्य एन विनिर्धारित ।

अत प्रमाणपरिपात्रानयाऽष्टमशताब्दस्य शेषार्द्धे प्रारभश्च नवमशताब्दस्येति यथाविध समयोऽ
स्माभि पूर्वं निज्ञापित सएव श्रीत्रियादस्याम्यस्तित्वसमय प्रमाणपदमधिरोहति न तत्र कापि सराति ।
समजनि खल्वय समयो दाक्षिणे कार्णाटिके वेतिहासेऽतीवमहत्त्वस्य धर्मकातिश्चाभू महती किल मुनि
समयेऽस्मि ।

जैनवैदिकचौद्धर्मधुरधरविद्वांस समुपाळेभिरेऽस्ति उमेतस्मिन्नेनासरे, आसीन्त्यायशास्त्रमेतर्हेन यु-
क्तपराकाष्ठामापन्न ध्ययत्त किञ्चित्कालीनविद्वत्परिकरेण न्यायशास्त्रपया स्वमतसत्यताभिर्भावाय भूयान्
प्रयास समजनिपत च तदात्ने वादनिवादशास्त्रार्थ अनसने किमजनि धार्मिकनिवादफल, विजय च कं
स्तेषु समुपादात्, विजयश्च सहि वैदुष्येण कारणतरेण वामृदित्यनशिष्ट वरीगार्तातिहासज्ञानां परीक्षणाय ।
परन्तु नार सदातिर्वाद्धिवादास्तित्वकाले दिगन्नरजैनसंप्रदायनिकेतनस्तभायमानश्रीमदकलकत्तविद्यानदादि
दिग्निजयिदिदुपा दर्शनसौभाग्य नाभुद्वाडुन्येन सर्वेष्टां ।

ग्रथरचना ।

दाशनिको नैयायिकश्च समजनि श्रीमद्विद्यानदिप्रसुरिति पूर्वं प्रतिपादितमतएव महात्मा निषयद्वय-
एषास्मिन्प्रधान् व्यरचि एत महोदयवैदुष्यमार्तैडप्रखरममृत्पायमान , आत्ममीमांसाकारदेवालकृतीत्य
परनामभान् विश्रुतप्रयोऽष्टसहस्रन्याभिध । श्रीमदुमास्वामिनिरचिततरनार्थसूत्रस्योपरि विद्यते गधहस्तिमहा-
भाष्य । तत्राग्रे पचदशाधिकशतपयनिनिर्मितात्ममीमांसाख्य देवागमस्तोत्रामिध वा मगलाचरण । तदुपरि
श्रीमदकलकदेरचिताष्टशत्यभिधो ग्रथस्तद्भाष्यभूतएवापमष्टहस्यभिधो महान् ग्रथ । अपरश्चैतस्य महात्मनो
जैनदर्शनप्रयत्तत्त्वार्थसूत्रोपरि श्लोकावार्तिकाभिध भाष्य तृतीयश्च सामतभद्वयुक्त्यनुशासनटीकाग्रथ ।
आत्मपरीक्षापि विश्रुतग्रयोस्य महोदयस्य । सतीष्वपि भूयसीषु तद्ग्रथटीकासु, एत महोदयकारनिलसिताप्यात्
परीक्षालङ्कनीत्यपराभिधा टीकास्तपरीक्षाया । ग्रथचतुष्टयादस्मात्पत्रपरीक्षामाणपरीक्षाप्रमाणमीमांसा
प्रमाणनिर्णयविद्यानदमहोदयसुद्धेशभवनव्याख्यानप्रभृतयोनेक प्रथो महात्मेतद्वैदुष्यविलसिता सति
शुधि इति समत्यतेऽय निबन्धोनिघायपत्रपरीक्षा मगलाचरण ।

जायान्निरस्तानिशोपसर्गेयैनातशासन । सदा श्रीवर्द्धमानस्य शाननं जिनशासन ॥ ४ ॥*

विदुषामनुचरो
गजाधरलाजो जैन ।

१ श्लोकवार्तिक लक्ष्मीवृत्त्य विकिरात श्रीमद्वादिराजसुरिणा पाश्चात्पायचरिते ।
कञ्जमूर्त्तं स्फुरद्रत्न विद्यानदस्य विस्मय । शृण्वतामत्थलकार दीप्तिरहस्रु रगति ॥
२ मैसूरकुंभेपत्तनद्वयधिलालेलाभिधे ग्रथेऽपि मि स्युर्द राइसमहादयैरतदुप्रयनानोक्लिखितं ।
३ यात्राचरितकथ्यप्रस्तावनाशयमल्लिखणप्रशास्त्रानिपात्रेखितपद्य समुद्धृत्य श्रीमत्पात्रकेपरिणां प्रिलक्षणकदर्थना-
मिषाप्रय कल्पित परन्तु प्रिलक्षणकदर्थनमिषाना नापर कनिश्वेि ग्रथ किन्तु पाश्चात्जिनत्रकणापरि श्रीमत्पात्रकेष
शुमानविषयकभ्रमनिराकरणाय यत् पय ब्यलखि श्रीमत्सा पत्र वर्नादद्या तस्यैवात्र तापर्थ्य ।
मदिषा स पात्रकेपरिचुरो पर भवात यस्य भक्तवासीत् पत्रावती सहाया त्रिलक्षणकदर्थन कर्तुं ॥ १ ॥
• धारोशभूतय निषय किल धीयुतर्ताज्ञानमिनाथपारलिखितमहाराष्ट्रीयलक्ष्य तत्र भूग्लेसज्ञानेकविधाराश्र
मत्तत्वात् परिर्वाणीय बहुभासाभि सद्युत्पतिहासिषुस्तकातरात् स्वतश्च विचारवाहुस्य समुद्भाषित भावेति ।

नम सिद्धेभ्य ।

सनातनजेनग्रथमाला

१.

आचार्यप्रवरश्रीविद्यानदिस्वामिविरचिता

आप्तपरीक्षा ।

श्रीचन्द्राय नमः
वैकीर्ण

प्रबुद्धाशेषतत्त्वार्थबोधदीधितिमालिने ।

नमः श्रीजिनचंद्राय मोहध्वांतप्रभेदिने ॥ १ ॥

कस्मात्पुन परमेष्ठिन स्तोत्र शास्त्रादौ शास्त्रकारा प्राहुरित्यभिधीयते-

श्रेयोमार्गस्य संसिद्धिः प्रसादात्परमेष्ठिनः ।

इत्याहुस्तद्गुणस्तोत्रं शास्त्रादौ मुनिपुगवाः ॥ २ ॥

श्रेयो नि श्रेयस परमपर च । तत्र पर सकलकर्मविप्रमोक्षलक्षण बधहेत्वभावनिर्जराभ्यां
कृत्स्नकर्मविप्रमोक्षो मोक्ष इति वचनात् । एतोऽपरमाहृत्यलक्षण धातिकर्मक्षयादनतचतुष्टयस्वरूपला-
भस्यापरनि श्रेयसत्वात् । न चाऽत्रकस्य चिदात्मविशेषस्य कृत्स्नकर्मविप्रमोक्षोऽसिद्ध साधकप्रमाण-
सङ्गवात् । तथाहि । कश्चिदात्मविशेष कृत्स्नकर्मभिर्बधप्रमुच्यते कृत्स्नबधहेत्वभावनिर्जरावत्त्वात् । यस्तु
न कृत्स्नकर्मभिर्बधप्रमुच्यते स न कृत्स्नबधहेत्वभावनिर्जरावान् यथा ससारी कृत्स्नबधहेत्वभावनिर्ज-
रावाश्च कश्चिदात्मविशेषस्तस्मात्कृत्स्नकर्मभिर्बधप्रमुच्यते । ननु बध एवात्मनोऽसिद्धस्तद्देतुश्चेति कुतो
बधहेत्वभाववत्त्व, प्रतिषेधस्य विधिपूर्वकत्वात् । वधाभावे च कस्य निर्जरा, बधफलानुभवन हि निर्जरा
वधाभावे तु कुतस्तत्फलानुभवनमत कृत्स्नकर्मनिर्जरावत्त्वमप्यसिद्ध । न चासिद्ध साधन साध्यसाध-
नापालमिति कश्चित्, सोऽप्यनालोचितवत्त्व प्रमाणतो वयस्य प्रसिद्धे । तथा हि । विवादाप्यासिद्धौ
ससारी बधवान् परतत्रत्वादालानस्तभागतदहक्षिवत् । परतत्रोऽसौ हीनस्थानपरिमहवत्त्वात् कामोद्रे-
कपरतंत्रवेश्यागृहपरिमहवत्त्र्योत्रियमाद्याणवत् । हीनस्थान हि शरीर तत्परिमहवाश्च ससारी प्रसिद्ध
एव । कथ पुन शरीर हीनस्थानमात्मन इत्युच्यते । हीनस्थान शरीरमात्मनो दुःखहेतुत्वान् कस्य
चित्कारागृहवत् । ननु देवशरीरस्य दुःखहेतुत्वाभावात् पक्षायापको हेतुरिति चेत् न । तस्यापि
मरणे दुःखहेतुत्वसिद्धे पक्षव्यापकत्वव्यवस्थानात् । तदेव सश्रेयसो बधस्य प्रसिद्धौ तद्देतुरपि सिद्धत्वं
स्यादेतुक्त्वे नित्यत्वप्रसंगान् । सतो हेतुरहितस्य नित्यत्वव्यवस्थिते 'सदकारणवशितमिति' परैर-
भिधानात् । तद्देतुश्च मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकपाययोगिकल्पात्पचविध स्यात् । यद्यो हि सश्रेय-
सो द्वेषा भावबधो द्रव्यबधश्चेति । एष भावबध क्रोधाद्यात्मकस्त्वस्य हेतुर्मिथ्यादर्शनं, तद्भावे भावादभावे
आभावात् । अचिद्मोघादिधिपये हि क्रोधादिविषयत्वभङ्गान् मिथ्यादर्शनं तस्य विपरिवागितिदर्शनं

लक्षणस्य सकलास्तिकप्रसिद्धत्वात् तस्य च सद्भावे षड्विंशत्यस्य सत्यतरगे द्रव्यक्रोधादिबन्धे भावबन्धस्य
 सद्भावे तदभावेचासद्भावे सिद्ध एवेति मिथ्यादर्शनेहेतुको भावबन्ध । तद्वदविरतिहेतुकश्च समुत्पन्न
 सम्यग्दर्शनस्याऽपि कस्यचिदप्रकृतो भावबन्ध सत्यामविरतौ प्रतीयते एव ततोऽप्यप्रकृतो भावबन्ध ।
 प्रमादहेतुकं स्वादविरत्यभावेऽपि, कस्याचिद्विरतस्य सति प्रमादे तदुपलब्धे ततोऽप्यप्रकृत । कृपायहे
 तुकं सम्यग्दृष्टेर्विरतस्याऽप्रमत्तस्याऽपि कृपायसद्भावो भावत् । ततोऽप्यप्रकृतवपुरज्ञानलक्षणो भावबन्धो
 योगहेतुकं क्षीणकृपायस्याऽपि योगसद्भावे तत्सद्भावात् । केवलिनस्तु योगसद्भावेऽपि न भावबन्ध,
 तस्य जीवमुक्तत्वान्मोक्षप्रसिद्धे । न चैवमेकैकहेतुक एव यथा पूर्वस्मिन् पूर्वस्मिन्नुत्तरस्योत्तरस्य
 बन्धहेतोः सद्भावात् । कृपायहेतुको हि बन्धो योगहेतुकोऽपि प्रमादहेतुकश्च योगकृपायहेतुकोऽपि ।
 अविरतिहेतुकश्च योगकृपायप्रमादहेतुकं प्रतीयते । मिथ्यादर्शनाहेतुकश्च योगकृपायप्रमादाविरतिहेतुक
 सिद्ध इति मिथ्यादर्शनादिबन्धविधप्रत्ययसामर्थ्यान्मिथ्याज्ञानस्य बन्धहेतोः प्रसिद्धे पदप्रत्ययोऽपि
 बन्धोऽभिधीयते । न चायं भावबन्धो द्रव्यबन्धमसरेण भवति, मुक्तस्यापि तत्प्रमगादिति द्रव्यबन्ध
 सिद्ध । सोऽपि मिथ्यादर्शनादविरतिप्रमादकृपाययोगहेतुक एव यथाज्ञानबन्धवदिति मिथ्यादर्शनादि-
 बन्धहेतु सिद्ध । सद्भावे कृतं सिद्धादिति चेत् तत्प्रतिपक्षभूतसम्यग्दर्शनादिसात्मीभावात् । सति
 हि सम्यग्दर्शने मिथ्यादर्शनं निवर्तते तद्विरुद्धत्वात् । यद्योष्णस्पर्शे सति शीतस्पर्श इति प्रतीत । तथैवा-
 ऽविरतिविरत्या सत्यामपैति । प्रमादश्चाप्रमादपरिणतो कृपायोऽकृपायताया योगश्चायोगतायामिति
 बन्धहेत्वभाव सिद्धोऽपूर्वकर्मणा आश्रयनिरोध सत्वर, इति वचनात् । ननु च स गुणिसमिधिमर्मा-
 नुपेक्षापरीपहज्वचारित्रेभ्यो भवतीति सूत्रकारमतं न पुन सम्यग्दर्शनादिभ्य इति न मतव्य ।
 गुण्यादीना सम्यग्दर्शनाद्यात्मकत्वात् । न हि सम्यग्दर्शनरहिता गुण्यादयः सति सम्यग्ज्ञानरहिता
 वा तेषामपि विरत्यादिरूपत्वात् । चारित्र्यभेदो ह्येव प्रमादरहिता कृपायरहिताश्चायोगतामपि लभत ।
 ततो न कश्चिदोप । कथमात्मनः पूर्वोपात्तकर्मणा निर्जरा सिद्धेदित्यभिधीयते । कचिदात्मनि कात्स्न्यं
 पूर्वोपात्तानि कर्माणि निर्जीर्यते तेषां विपाकात्तत्वात् । यानि तु न निर्जीर्यते तानि न विपाकातानि
 यथा कालादीनि, विपाकातानि च कर्माणि तस्मान्निर्जीर्यते । विपाकात्तत्वं नासिद्धं कर्मणा । तथा हि
 विपाकातानि कर्माणि फलप्रदानत्वाद्ब्रह्मादिवत् । तेषामयथा नित्यत्वानुपगमात् । न च नित्यानि
 कर्माणि नित्यं तत्फलानुभवनप्रसगात् । यत्र चात्मविशेषभेदागतकमबन्धहेत्वभावात्पूर्वकमानुत्पत्तिस्तत्र
 पूर्वोपात्तकर्मणा यथाकालमुपक्रमाच्च फलदानात्कात्स्न्यं न निर्जरा प्रसिद्धेव । तत्र दृष्टव्यहेत्वभाव-
 निर्जरावत्त्वं साधनं प्रसिद्धं कृत्स्नकर्मविप्रमोक्ष साधयत्येव । ततस्तद्विषयं परं नि श्रेयसं व्यवतिष्ठते ।
 तथाऽहंत्वलक्षणमपरं मुनिश्चितासंभवात्साधकप्रमाणत्वात् सुखादिवदिति सर्वज्ञत्वसिद्धौ निर्णेष्यते ।
 श्रेयसो मार्गं श्रेयोमार्गो नि श्रेयसोपायो बक्ष्यमाणलक्षणस्तस्य सति सिद्धिः सप्तासि सम्यग्ज्ञानिर्वा सा
 हि परमेष्ठिनं प्रसादाद्भवति मुनिपुत्राणां यस्माच्चस्मात्ते मुनिपुत्राणां सूत्रकारादयः शास्त्रस्वाद्यौ तस्य
 परमेष्ठिनो गुणसौप्रमाद्विरति सवध । परमेष्ठो हि भगवान् परमोऽहं तत्प्रसादात्परमागमार्थनिर्णया
 परस्य परमेष्ठिनो गणधरदेवादे सपद्यते तस्माच्चापरपरमेष्ठिनं परमागमशब्दसदर्थो द्वादशाग इति ।
 परापरपरमेष्ठिभ्यां परमागमार्थशब्दशरीरसंसिद्धिसिद्धिनयमुत्पत्त्यानां तेष्वथ स्वशिष्याणामिति गुरुपूर्वं
 ब्रह्मास्तुत्रकाराणां परमेष्ठिनं प्रसादात्प्रधानभूतपरमार्थस्य श्रेयोमार्गस्य सति द्विरभिधीयते । प्रसाद
 पुन परमेष्ठिनस्तद्धिनेयानां प्रसन्नमनोविपयत्वमेव वीतरागाणां तुष्टिलक्षणप्रसादासंभवात्कोपासंभवत् ।
 तद्वाराधकजनैस्तु प्रसन्नेन मनसोपास्यमानो भगवान् प्रसन्न इत्यभिधीयते रसायनवत् । यथैव हि
 प्रसन्नेन मनसा रसायनमासेव्यं तत्फलमवाप्नुवत् सतो रसायनप्रसादादिदमस्माकमारोग्यादिकं
 समुत्पन्नमिति प्रतिपद्यते तथा प्रसन्नं मनसा भगवत् परमेष्ठिनमुपास्य तदुपासनफलं श्रेयोमार्गाधि-

गमलक्षणं प्रतिपद्यमानास्तद्विनेयजना भगवत्परमेष्ठिन प्रसादादस्माक श्रेयोमार्गाधिगम सम्पन्न इति समनुमन्यते । तत परमेष्ठिन प्रसादात्सूत्रकाराणा श्रेयोमार्गस्य ससिद्धेर्युक्त शास्त्रादौ परमेष्ठिगुण-
स्तोत्र । मगलार्थं तदित्येके । तेऽप्येव प्रष्टव्या । किं साक्षान्मगलार्थं परमेष्ठिगुणस्तोत्रं परपरया वा ।
न तावत्साक्षात्तदनतरमेव मगलप्रसगात् । कस्यचिदपि मगलानवाप्स्ययोगात् । परपरया चेत् न
किंचिदनिष्ट । परमेष्ठिगुणस्तोत्रादात्मविशुद्धिविशेष- प्रादुर्भवन् धर्मविशेष स्तोत्रु साधयत्येवाऽधर्म-
प्रध्वंस च । ततो मग सुख समुत्पद्यत इति तद्गुणस्तोत्रं मगल मग लतीति मगलमिति च्युत्पत्ते ।
मल गालयतीति मगलमिति वा । मलस्याधर्मलक्षणस्य परपरया तेन प्रध्वंसनात् । केवल सत्पात्र-
दानजिनेन्द्राचंननादिकमप्येव मगलमिति न तद्गुणस्तोत्रमेव मगलमिति नियम सिद्धयति । म्यान्मल
मग श्रेयोमार्गसंप्राप्तिनित प्रशमसुख तद्द्वालस्यात्परमेष्ठिगुणस्तोत्रात्तदराधक इति मगल परमेष्ठी-
गुणस्तोत्र । मल वा श्रेयोमार्गससिद्धौ विघ्नमिमिच्छ पाप गालयतीति मगल तदिति । तदेतदनुकूल
न परमेष्ठिगुणस्तोत्रस्य परममगलत्वप्रतिज्ञानात् । तदुक्त—

“ आदौ मध्येऽवसाने च मगल भाषितं बुधैः । तज्जिनेन्द्रगुणस्तोत्रं तदविघ्नप्रसिद्धये ” ॥

ननु चैव भगवद्गुणस्तोत्रं स्वयं मगलं न तु मगलार्थमिति न मतव्यं । स्वयं मगलस्यापि
मगलार्थलोपपत्तेः । यदा हि मलगालनलक्षणं मगलं तदा सुखादानलक्षणमगलाय तद्भवतीति सिद्धं
मगलार्थं । यदापि सुखादानलक्षणं तन्मगलं तदा पापगालनलक्षणमगलाय प्रभवतीति कथं न मग-
लार्थं । पदाप्येतदुभयलक्षणं मगलं तदा तु मगलातरापेक्षया मगलार्थं तदुपपद्यत एव आनि श्रेयस-
प्राप्ते परापरमगलसततिप्रसिद्धेरित्यल विस्तरेण । शिष्टाचारपरिपालनार्थं नास्तिकतापरिहारार्थं
निर्विघ्नत शास्त्रपरिसमाप्त्यर्थं च परमेष्ठिगुणस्तोत्रमित्यन्ये । तेऽपि तदेव तथेति नियमयितुमसमर्था
एव । तपश्चरणादेरपि तथात्वप्रसिद्धेः । न हि तपश्चरणादि शिष्टाचारपरिपालनार्थं न भवतीति
शक्यं वक्तुं । यदि पुनरनियमेन भगवद्गुणसंस्तवनं शिष्टाचारपरिपालनार्थमभिधीयते तदा तदेव
शास्त्रादौ शास्त्रकारैः कर्तव्यमिति नियमो न सिद्धयति । न च क्वचित्तत्र क्रियते इति वाच्यं । तस्य
शास्त्रे निबद्धस्यानिबद्धस्य वा वाचिकस्य मानसस्य वा विस्तरत संक्षेपतो वा शास्त्रकारैरवश्यं
करणात् । तदकरणे तेपा तत्कृतोपकारविस्मरणादसाधुत्वप्रसगात् । साधूना कृतस्योपकारस्याविस्म-
रणप्रसिद्धेः । ‘ न हि कृतमुपकारं साधवो विस्मरति ’ इति वचनात् । यदि पुन म्वगुरोः संस्मरणपूर्वक
शास्त्रकरणमेवोपकारस्ताद्विनेयानामिति मतं । तदा सिद्धं परमेष्ठिगुणस्तोत्रं स्वगुरोरेव परमेष्ठित्वात् ।
तस्य गुरुत्वेन संस्मरणस्यैव तद्गुणस्तोत्रत्वसिद्धेरित्यल विनादेन । किं पुनस्तत्परमेष्ठिनो गुणस्तोत्रं
शास्त्रादौ सूत्रकारा प्रादुरिति निर्गद्यते—

मोक्षमार्गस्य नेतारं भेत्तारं कर्मभूभृतां । ज्ञातारं विश्वतत्त्वानां वदे तद्गुणलब्धये ॥१॥

अत्र मोक्षमार्गादिपदानामर्थं पुरस्ताद्ब्रूयते । वाक्यार्थसूच्यते । मोक्षमार्गस्य नेतारं कर्मभू-
भृता भेत्तारं विश्वतत्त्वानां ज्ञातारमहं वदे तद्गुणलब्धयर्थित्वात् । यो यद्गुणलब्धयर्थी स त
वैदमानो दृष्टः । यथा शास्त्रविद्यादिगुणलब्धयर्थी शास्त्रविद्यादिविदः तत्प्रणेतारः च । तथा चाह मोक्ष-
मार्गप्रणेतृत्वकर्मभूभृद्भेत्तृत्वविश्वतत्त्वज्ञातृत्वगुणलब्धयर्थी । तस्मान्मोक्षमार्गस्य नेतारं कर्मभूभृता
भेत्तारं विश्वतत्त्वानां ज्ञातारं वदे इति शास्त्रकारं शास्त्रप्रारंभे श्रोता तस्य व्याख्याता वा भगवत्
परमेष्ठिनं परमपरं च मोक्षमार्गप्रणेतृत्वादिभिर्गुणैः सस्तौति । तत्प्रसादाच्छ्रेयोमार्गस्य ससिद्धेः समर्थ-
नात् । किमर्थं पुनरिदं भगवतोऽसाधारणं विशेषणं मोक्षमार्गप्रणेतृत्वकर्मभूभृद्भेत्तृत्व विश्वतत्त्वज्ञा-
तृत्व चात्र प्रोक्तं भगवत्किरित्याह—

इत्यसाधारण प्रोक्त विशेषणमशेषत' ।

परसकल्पिताप्तानां व्यवच्छेदप्रसिद्धये ॥ ३ ॥

परैशेषिकादिभिः सकल्पिता परसकल्पितास्ते च ते भ्रातृभ्यः परसकल्पितासु महेश्वरादयोः
तेषामशेषतो व्यवच्छेदप्रसिद्धये ययोक्तमसाधारण विशेषणमाचार्यं प्रोक्तमिति वाक्यार्थः । न
हीदमीश्वरकपिलसुगतादिषु सभवति बाधकप्रमाणसद्भावात् । भगवत्यहंत्वेव । ससद्भावघातनासा-
साधारणविशेषणमिति वक्ष्याम । ननु चेश्वरादीनामप्याप्तत्वे किं दूषण येन तद्व्यवच्छेदार्थमसाधा-
रण विशेषणं प्रोच्यते किं वा ययोगव्यवच्छेदान्महात्मनि परमेष्ठिनि निश्चिते प्रतिष्ठित स्यादित्यारे-
कायाभिप्रायः—

अन्ययोगव्यवच्छेदान्निश्चिते हि महात्मनि ।

तस्योपदेशसामर्थ्यादनुष्ठानं प्रतिष्ठितं ॥ ४ ॥

भवेदिति क्रियाभ्याहारः । ननु चात्रान्यपामन्ययोगव्यवच्छेदाभावोऽपि भगवतः परमेष्ठिन-
स्तत्त्वोपदेशादनुष्ठान प्रतिष्ठामियत्वेन तेषामत्रिरुद्धभाषित्वादिति चेन्न । परस्परविरुद्धसमयप्रणयनात्
संश्लेषनिश्चयायोगात् तत्र यतमस्याप्युपदेशप्रामाण्यानिश्चयादनुष्ठानप्रतिष्ठानुपपत्तेः । ननु मोक्षो-
पायानुष्ठानोपदेशमात्रे नेश्वरादयो विप्रपद्यते ततोऽईदुपदेशादिवेश्वराणुपदेशादपि नानुष्ठानप्रतिष्ठानु-
पपत्ता यतस्तद्व्यवच्छेदेन परमेष्ठी निश्चीयत इति कश्चित् । सोऽपि न विशेषज्ञः सध्यगिमध्योपदेश-
विशेषाभावप्रसगात् । स्यान्मतः । वैशेषिकैरभिमतस्याप्तस्य नि श्रेयसोपायानुष्ठानोपदेशस्तावरसमीचीनं
एवं बाधकप्रमाणाभावात् । अद्वाविशेषोपगृहीत हि सम्यग्ज्ञान वैराग्यनिमित्तं परा काष्ठामापन्नमत्य-
नि श्रेयसहेतुरित्युपदेशः । तत्र अद्वाविशेषस्तावदुपादेयपूपादेयतया हेतुषु हेतयैव अद्दानं । सम्य-
ग्ज्ञानं पुनर्यथावस्थितार्थाधिगमलक्षणं, तद्वस्तु क च वैराग्य रागद्वेषप्रक्षय एतदनुष्ठानं च तद्भावना-
भ्यासस्तस्यैतस्य नि श्रेयसोपायानुष्ठानस्यापदेशो न प्रत्यक्षेण बाध्यते । जीवमुक्तेस्त एव प्रत्यक्षतः
कश्चित् (केपाचित्) स्वयं सूचयत् । परैः सहर्षायासविमुक्तानुमीयमानत्वात् । जीवनेव हि विद्वान्
सहपायासाभ्या विमुच्यत इत्युपदेशश्च नानुष्ठानागमाभ्यां बाध्यते जीवमुक्तिवत् । परममुक्तेरप्यत
पवानुष्ठानात् सभावनोपपत्तेः । नचान्यत्रप्रमाण बाधक तदुपदेशस्य तद्विपरीतार्थव्यवस्थापकत्वाभावा-
दिति । तदपि न विचारक्षमः । अद्वाविशेषविषयाणां पदार्थानां यथावस्थितार्थत्वासम्भवात् । द्रव्यादयो
हि पदपदार्थास्तावदुपादेयाः सदात्मानः प्रागभावादयश्चासदात्मानस्ते च यथा वैशेषिकैर्व्यावर्णयंत तथा
न यथार्थतया व्यवतिष्ठते तदमाहकप्रमाणाभावात् । द्रव्यं हि गुणादिभ्यां भिन्नमेकं, गुणश्चेतरेभ्यो
भिन्नं एकं, कर्म चैकमितरेभ्यो भिन्नं सामान्यं चैकं, विशेषश्चैकं पदार्थं समवायवत् यद्यभ्युपग-
म्यते तदा द्रव्यादयः पदपदायाः सिद्धेयुः । न च द्रव्यपदस्यैकोऽथ परैरिव्यते गुणपदस्य कर्मपदस्य
सामान्यपदस्य विशेषपदस्य च, यथा समवायपदस्यक समवायोऽर्थः इति कथं पदपदार्थव्यवस्थितिः ।
स्यान्मतः । पृथिव्यप्रेजोवाप्याकाशकालदिगात्ममनासि नन द्रव्याणि द्रव्यपदस्यार्थः इति कथमेको द्रव्य-
पदायः ? सामान्यसंज्ञाभिधानादिति चत् न । सामान्यसंज्ञायां सामान्यवद्विपर्ययत्वात् । तदर्थस्य सामा-
न्यपदायत्वे ततो विशेषेष्वप्रवृत्तिप्रसगात् । • द्रव्यपदायत्वेऽस्यासिद्धेश्च । पृथिव्यादिषु हि द्रव्यमिति
सज्ञा द्रव्यतरसामान्यसंज्ञानिमित्ता । तत्र द्रव्यत्वमेकं न द्रव्यं किंचिदेकमस्ति । द्रव्यलक्षणमेकमिति
चेत् तत्किमिदानीं द्रव्यपदार्थोऽस्तु न चैतद्युक्त लक्ष्यस्य द्रव्यस्याभाव तद्विशेषानुपपत्तेः । पृथिव्यादीनि

• घामाचरूप = द्रव्यपदाय—

लक्ष्याणि क्रियावद्गुणवत्समवायिकारणमिति द्रव्यलक्षणं यदि प्रतिहायते । तदानेकत्र लक्ष्ये लक्षणं कथमेकमेव प्रयुष्यते तस्य प्रतिव्यक्तिभेदात् । न हि यदेव पृथिव्या द्रव्यलक्षणं तदेवोदकादिष्वस्ति तस्यासाधारणरूपत्वात् । यदि पुनर्द्रव्यलक्षणं पृथिव्यादीनां गुणादिभ्यो व्यवच्छेदकतया तावत्साधारणो धर्मः पृथिव्यादिषु नवस्वपि सद्भावात्साधारणं कथमन्ययातिव्यप्यव्याप्ती लक्षणस्य निराक्रियेते सकललक्ष्यवस्तुषु हि व्यापकस्य लक्षणस्याव्याप्तिपरिहारस्तदलक्ष्येभ्यश्च व्यापृच्छत्स्वातिव्याप्तिपरिहारः । सकलैर्लक्ष्यलक्षणैरभिधीयते नान्यथेति मतिः । तदापि नैको द्रव्यपदार्थः सिद्ध्यति । द्रव्यलक्षणादन्यस्य लक्ष्यस्य द्रव्यस्यैकस्यासभवात् । नवापि पृथिव्यादीनि द्रव्याण्येकलक्षणयोगादेको द्रव्यपदार्थ इति चेत् न । तथोपचारमात्रमसगात् । पुरुषो यष्टिरिति यथा यष्टिसाहचर्यादि पुरुषो यष्टिरिति कथ्यते न पुन स्वयं यष्टिरित्युपचारः प्रसिद्ध एव तथा पृथिव्यादिरनेकोऽपि स्वयमेकलक्षणयोगादेक उपचर्यते न तु स्वयमेक इत्यायात् । न च लक्षणमप्येकं पृथिव्यादिषु पचसु क्रियावत्त्वेव क्रियावद्गुणवत्समवायिकारणमिति द्रव्यलक्षणस्य भावात् नि क्रियेष्वाकाशकालदिगात्मसु क्रियावत्त्वस्याभावात् । गुणवत्समवायिकारणमित्येतावन्मात्रस्य ततोऽन्यस्य द्रव्यलक्षणस्य सद्भावात् लक्षणद्वयस्य प्रसिद्धे । तथा च द्रव्यलक्षणद्वययोगात् द्वावेव द्रव्यपदार्थां स्तात् । यदि पुनर्द्वयोरपि द्रव्यलक्षणयोर्द्रव्यलक्षणत्वाविशेषादेकं द्रव्यलक्षणमित्युच्यते तदापि किं तद्द्रव्यलक्षणयोर्द्रव्यलक्षणत्वमेकं न तावत्सामान्यं तस्य द्रव्यगुणकर्माश्रयत्वात् । न चैते द्रव्यलक्षणे । द्रव्ये स्तोष्ट्रविधातात् । नापि गुणौ । द्रव्याभ्यां अगुणवान् संपोगविभागेष्वप्यकारणमनपेक्ष इति गुणलक्षणाभावात् । प्रत्ययात्मकत्वात्तयोर्गुणत्वमिति चेत् न । प्रत्ययात्मनोऽलक्षणयोः पृथिव्यादिप्रसभवात् । तयोस्तद्साधारणधर्मत्वासभवादेतेनाभिधानात्मनोर्द्रव्यलक्षणयोर्गुणत्व प्रत्याख्यातं । नापि ते कर्मणी । परिस्पदात्मकत्वासभवादेकद्रव्यमगुण संयोगविभागेष्वनपेक्षकारणमिति कर्मलक्षणस्याभावाच्च । तयोरेकद्रव्यस्यैव नवविधत्वप्रसगाद्द्रव्यलक्षणस्य कुतो द्वित्वमेकत्व वा व्यवतिष्ठते । यतो द्रव्यलक्षणत्वमेकं तत्र प्रवर्तमानमेकत्वं व्यवस्थापयेत्तथोपचरितोपचारप्रसगाद्द्रव्यलक्षणत्वैनैकेन यागाद्द्रव्यलक्षणयोरेकत्वादेकं द्रव्यलक्षणं तेन चोपचरितेन द्रव्यलक्षणनैकेन योगात्पृथिव्यादीन्येको द्रव्यपदार्थ इति कुत्र पारमार्थिको द्रव्यपदार्थः कश्चिदेकं सिद्ध्येत् । यदप्युपचापि वैशेषिकैः पृथिव्यादीनां नवानां द्रव्यरेनेकेनाभिसंबन्धादेकत्वमिति द्रव्यं नामैकं पदार्थ इति तदपि न युक्तं । परमार्थतो द्रव्यपदार्थस्यैकस्यासिद्धे तस्योपचारादेव प्रसिद्धः । एतेन चतुर्विधातिगुणानां गुणत्वेनैकेनाभिसंबन्धादेको गुणपदार्थः, पचानां च कर्मणा कर्मत्वेनैकेनाभिसंबन्धादेकं कर्मपदार्थ इत्येतत्प्रत्याख्यातं । तथा वास्तवगुणकर्मपदार्थाव्यवस्थिते कथं नैव सामान्यपदार्थ एकसिद्धेद्विशेषपदार्थो वा समवायपदार्थो वा । परापरसामान्ययोः सामान्यातरेणैकेनाभिसंबन्धायोगाद्विशेषाणां चेति समवाय एतैकं पदार्थं स्यात् । यदि पुनर्यथेहेदमिति प्रत्ययाविशेषाद्विशेषप्रत्ययाभावादेकसमवायं तथा द्रव्यमिति प्रत्ययाविशेषादेको द्रव्यपदार्थः स्यात् गुण इति प्रत्ययाविशेषाद्गुणपदार्थः कर्मेति प्रत्ययाविशेषात्कर्मपदार्थः सामान्यमिति प्रत्ययाविशेषात्सामान्यपदार्थः विशेष इति प्रत्ययाविशेषाद्विशेषपदार्थ इत्यभिधीयते, तथापि वैशेषिकतत्रव्याघातो दुःशक्यः परिहर्तुं स्याद्वादिमतस्यैव प्रसिद्धे । स्याद्वादिना हि शुद्धसमग्रहनयात्सत्प्रत्ययाविशेषाद्विशेषार्थिगाभावादेकं सन्मात्रं तस्य शुद्ध द्रव्यमिति मतं । तथैवाशुद्धसमग्रहनयादेकं द्रव्यमेको गुणादिरिति, व्यवहारनयात् यत्सत्तद् द्रव्यं पर्यायो वेति भेदः । यद्द्रव्यं तज्जीवद्रव्यमजीवद्रव्यं च यच्च पर्यायः सोऽपि परिस्पदात्मकोऽपरिस्पदात्मकश्चेति सोऽपि सामान्यात्मको विशेषात्मकश्चेति । स च द्रव्यादविष्वग्भूतो विष्वग्भूतो वेति यथा प्रतीतिर्निश्चयते सर्वथा वाचकाभावात् । वैशेषिकाणां तु तथाऽभ्युपगमो व्याहृत एव तत्रविरोधात् । न हि तत्तत्र सामात्रमेव तत्त्वं सकलपदार्थानां तत्रैवावर्तमानादिति नयोऽस्ति । स्यान्मतः । द्रव्यपदेन सकलद्रव्य-

व्यक्तिभेदप्रभेदानां समूहादेको द्रव्यपदार्थं गुण इत्यादिपदेन चैकेन गुणादिभेदप्रभेदानां समूहाद्गुणादिरप्येकैकपदार्थो व्यवतिष्ठते "निस्तरणोपदिष्टानामर्थानां तत्त्वसिद्धये । समासेनाभिधानं यत्समूहं विदुर्बुधा " इति ॥ पदार्थधर्मसमूहं प्रवक्ष्यत इत्यत्र पदार्थमग्रस्य धर्मसमूहस्यैव व्याख्यानादस्त्वैव तस्याऽभिप्रायो वैशेषिकाणामिति । तदप्यविचारितरम्यं । परमार्थतत्त्वैकैकस्य द्रव्यादिपदार्थस्य प्रतिष्ठानुपपत्तेः । तस्यैकपदविषयत्वेनैकत्वोपचारात् । न चोपचरितपदाधसत्त्वाव्यवस्थायां पारमार्थिकी पदार्थसख्या समवतिष्ठतेऽतिप्रसंगात् । न चैकपदवाच्यत्वेन सात्त्विकमेकत्वं सिद्धयति व्यवचारात्सेनावनादिपदेन हस्त्यादिषवादिपदार्थस्यानेकस्य वाच्यस्य प्रतीतिः । ननु सेनापदवाच्य एक एवार्थं प्रत्यासत्तिविशेषं समुक्तसंयोगाल्पीयस्सलक्षणो हस्त्यादीनां प्रतीयते, घनशब्देन च घवादीनां तादृशप्रत्यासत्तिविशेष इत्येकपदवाच्यत्वं न सात्त्विकमिकता व्यभिचरति । तथा चैत्रमुच्यते द्रव्यमित्येक पदार्थं एकपदवाच्यत्वात् यद्यदेकपदवाच्यं तत्तदेकपदार्था यथा सेना वनादिस्तथा च द्रव्यमेकपदवाच्यं तस्मादेक पदार्थं । एतेन गुणादिरप्येक पदार्थं प्रसिद्धोदाहरणसाधर्म्यात्सांभितो वेदितव्य इति काश्चित् सोऽपि न विपश्चित् । सेनाशब्दादनेकत्र हस्त्याद्यर्थं प्रतीतिप्रवृत्तिप्राप्तिसिद्धेः । घनशब्दाच्च घवस्त्रादिरपलाशादावनेकप्राथं । यत्र हि शब्दात्प्रतीतिप्रवृत्तिप्राप्तयः समाधिगम्यते स शब्दस्यार्थं प्रसिद्धस्तथा वृद्धव्यवहारात् । न च सेनावनादिशब्दात्प्रत्यासत्तिविशेषं प्रतीतिप्रवृत्तिप्राप्तयोऽनुभूयते येन स तस्यार्थं स्यात् । प्रत्यासत्तिविशिष्टा हस्त्यादयो घवाद्यो वा सेनावनादिशब्दानामथ इति चेत्सिद्धस्तर्ह्येकपदवाच्योऽनेकोऽर्थः । तेन च कथमेकपदवाच्यत्वं न व्यभिचरेत् । तथा गौरिति पदेनैकेन पशवादेर्दशप्रकारस्यैकादशप्रकारस्य वा वाच्यस्य दशनाकं व्यभिचारी हेतुः । कश्चिद्वाह न गौरित्येकमेव पदं पशवादेरनेकस्यार्थस्य वाचकं तस्य प्रतिवाच्यभेदादन्य एव हि गौरिति शब्दं पशोर्वाचकोऽन्यश्च दिगादे अर्थभेदाच्छब्दभेदव्यवस्थिते । अयया सकलपदार्थस्यैकपदवाच्यत्वं प्रसंगादिति । तस्याप्युपदिष्टानुपगं स्यात् । द्रव्यमिति पदस्याप्यनेकत्वं प्रसंगात् । पृथिव्याद्यनेकार्थवाचकत्वात् अन्यदेव हि पृथिव्या द्रव्यमिति पदं प्रवर्तते । अन्यदेवास्तु तेजसि वाय्नाकाशे काले दिश्यात्मनि मनसि पेत्येकपदवाच्यत्वं द्रव्यपदार्थस्यासिद्धं स्यात् । ननु द्रव्यत्वाभिसंबन्ध एको द्रव्यपदस्यार्थो नानेक पृथिव्यादि तस्य पृथिव्यादिशब्दवाच्यत्वात् । तत एकमेव द्रव्यपदं नात्रकमिति चेत् । किमिदानीं द्रव्यत्वाभिसन्धो द्रव्यपदार्थं स्यात् ? न चासौ द्रव्यपदाथरतस्य द्रव्यत्वोपलक्षितसमवायपदार्थत्वात् । एतेन गुणत्वाभिसंबन्धो गुणपदस्याथ कर्मत्वाभिसंबन्ध कर्मपदस्येत्यतः प्रतिव्यूढं गुणत्वाभिसंबन्धस्य गुणत्वोपलक्षितसमवायपदार्थत्वात् कर्मत्वाभिसंबन्धस्य च कर्मत्वोपलक्षितसमवायपदाथस्य कथं स्यात् । न चैव सामान्यादिपदार्थं सिद्धयति । सामान्यादिषु सामान्यातराभिसंबन्धस्यासम्भवादित्युक्तं प्राक् । एतेन पृथिवीत्वाद्यभिसंबन्धात्पृथिवीत्वादिशब्दार्थस्य व्याख्यानं प्रत्याख्यातं । न हि पृथिवीत्वाभिसंबन्धं पृथिवीशब्दवाच्यं । पृथिव्यत्वोपलक्षितस्य समवायस्य पृथिवीत्वाभिसन्धस्य पृथिवीशब्दनावचनात् । द्रव्यविशेषस्य पृथिवीशब्देनाभिधानाद्दोष इति चेत् । क पुनरसौ वृक्षभूपादिपृथिव्याभेदव्यतिरिक्तं पृथिवीद्रव्यविशेषं । पृथिवीति पदेन सगृह्यमाण इति चेत् । कथं पुन पृथिव्यापदेनैरनानेकार्थं सगृह्यते ? द्रव्यादिपदेनैवति दु रवबाध । कश्चायं समूहो नाम ? शब्दात्मकप्रत्ययात्मकोऽर्थात्मको वा । न तावच्छब्दात्मकं शब्देनानताना द्रव्यादिभेदप्रभेदानां वा समूहीतुमशक्यत्वात् । तत्र सकेतस्य वस्तुमशक्यत्वात्परमदादस्त्वदप्रत्यक्षत्वात् । क्रमेण युगपद्वा अननुमेयत्वाच्च । न चाप्रत्यक्षेऽननुमेये वा सर्वथाप्यप्रतिपत्तऽथ सकेतं शक्यमिदोऽस्ति । सर्वज्ञस्तत्र सकतयितुं समर्थोऽपि नाऽसक्त्वात् सकेतं प्राहयितुं लभमिति कुत संकतं । न चासकतितेऽर्थं शब्दं प्रवर्तते यत्र

सगृह्यतेऽनता पदार्था येन शब्देन स शब्दात्मा समग्र सिद्धयत्येव । मामूच्छब्दात्मक समग्र प्रत्ययात्मकस्वरस्तु । सगृह्यत अर्था येन प्रत्ययेन स समग्र इति व्याख्यानात्तेन तेषां समग्रैर्तु शक्यत्वादिति चेत् । कुत पुनरसौ प्रत्यय प्रत्यक्षादनुमानादागमाद्वा ? न तावदस्मदादिप्रत्यक्षात् । तस्यानन्त द्रव्यादिभेदप्रभेदागोचरत्वात् । नापि योगिप्रत्यक्षात् । योगिन एव तत्समग्रप्रसगादभ्रमदादीना तदयोगात् । न हि योगिप्रत्यक्षादस्मदाद्य समप्रतिपत्ति योगित्वप्रसगात् । नाप्यनुमानादनन्तद्रव्यादिभेदप्रभेदप्रतिबद्धानामेकशोऽनन्तलिङ्गानामप्रतिपत्तेरस्मदाद्यप्रत्यक्षादनुमानातराच्चिद्विगप्रतिपत्तावनवस्थानुपगमात् प्रकृतानुमानोदयायोगात् । यदि पुनरागमात्समग्रह्यात्मक प्रत्यय स्यात्तदा युक्त्यानुगृहीतात्तयाऽननुगृहीताद्वा । न चावदाद्य पक्षस्तत्र युक्तेरेवासम्भवात् । नापि द्वितीयो युक्त्याऽननुगृहीतस्यागमस्य प्रामाण्यानिष्टेस्तदिष्टौ वाऽतिप्रसगात् । न चाप्रमाणक प्रत्यय समग्रस्तेन सगृहीतानामसगृहीतकरूपनात् । यदि पुनरर्थान्तरक समग्रोऽभिधीयते तदा समग्रत इति समग्र समग्रमाण सकलौऽर्थ भ्यात् । स चासिद्ध एव तत्र्यवस्थापकप्रमाणाभावादिति कथं तस्य व्याख्यानं युज्यते यत् पदार्थधर्मसमग्र प्रवक्ष्यत इति प्रतिज्ञासाधीयसीष्यते । समग्राभावे च कस्य महोदयत्व साध्यतेऽसिद्धस्य स्वयमन्यसाधनत्वोपपत्त । एतेन पदार्थधर्मसमग्र सम्यग्ज्ञानमिति व्याख्यानं प्रतिव्यूढ । तदभावस्य समर्थनान्महता नि श्रेयसस्याभ्युदयस्य चोदयोऽस्मादिति महोदय इत्येतद्व्याख्यानं बध्यामुत्तमौभाग्यादिव्यावर्णनं मित्र प्रेक्षावतामुपश्लासास्पदमाभासते । तदेवं द्रव्यादि पदार्थानां यथावस्थितार्थत्वाभावात् तद्विषय सम्यग्ज्ञानं नापि हेयोपादेयव्यवस्था । येनोपादेयेषूपपादेयत्वेन हेयेषु च हेयरणेन श्रद्धानं श्रद्धाविशेषस्तत्पूर्वकं च वैराग्यं तदभ्यासभावनानुष्ठानं नि श्रेयसकारणं सिध्येत् । तदसिद्धौ च कथमर्हदुपवेशादिवेश्वरोपदेशादप्यनुष्ठानं प्रतिष्ठितं स्यात् । ततस्तद्व्यवच्छेदादेव महात्मा निश्चतव्य । कपि लसुगतव्यवच्छेदादिवेति सूक्तमिदमभ्ययोगव्यवच्छेदान्महात्मनि निश्चितं तदुपदेशसामर्थ्यादनुष्ठानं प्रतिष्ठितं स्यादिति । एतेन ' प्रणम्यहेतुमीश्वरं मुनिं कणादमन्वत ' इति परापरगुरुनमस्कारकरणमपास्तमीश्वरकणादयोरात्तव्यवच्छेदात् । तयोर्यथाव्यवस्थितार्थज्ञानाभावात्तदुपदेशप्रामाण्यादित्यल्लिख्यते । विश्वतत्त्वानां ज्ञातुं कर्मभूयता भेत्तुरेव मोक्षमगप्रणयनोपपत्तेरात्तत्त्वनिश्चयात् ॥४॥

तत्रासिद्धं मुनीन्द्रस्य भेत्तृत्वं कर्मभूयतां ।

ये वदति विपर्यासात्तान्प्रत्येवं प्रचक्ष्महे ॥ ५ ॥

तत्र तेषु मोक्षमार्गप्रणेतृत्वं कर्मभूयत्वेत्तत्त्वविश्वतत्त्वज्ञातृत्वेषु कर्मभूयताभेत्तृत्वमसिद्धं । मुनीन्द्रस्य विपर्यासात्तदभेत्तृत्वात् कर्मभूयत्वं सत्त्वात्सदाशिवस्य ये वदति योगास्तान्प्रत्येव वक्ष्यमाणप्रकारेण प्रचक्ष्महे प्रवदाम इत्यर्थं ॥५॥

प्रसिद्धं सर्वतत्त्वज्ञस्तेषां तावत्प्रमाणतः ।

सदाविध्वस्तानि शेषबाधकात्स्वसुखादिवत् ॥ ६ ॥

यदि नाम विश्वतत्त्वज्ञं प्रमाणात्सर्वदा विध्वस्तबाधकादात्मसुखादिवत्प्रसिद्धो योगिना तथापि किमिष्टं भवता सिद्धं भवेदित्याह—

ज्ञाता यो विश्वतत्त्वानां स भेत्ता कर्मभूयतां ।

भवत्येवान्यथा तस्य विश्वतत्त्वज्ञता कुतः ॥ ७ ॥ इति ।

मन्वस्य सद्गात्रादिवि मत तदा तन्वादिषु बुद्धिमन्निमित्तत्वसामान्य तन्वादिस्वकार्यविनिर्माणशक्ति विशिष्ट साध्यत इति नेष्टविरुद्ध साधनो हतु । नापि साध्यविकलो दृष्टात स्वकार्यविनिर्माणशक्ति विशिष्टस्य बुद्धिमन्निमित्तत्वसामान्यस्य साध्यस्य तत्र सद्गात्रात् । सिद्धे च बुद्धिमन्निमित्तत्वसामान्ये किमप्य बुद्धिमान् हेतु सशरीरोऽशरीरोवेति विप्रतिपत्तौ तस्याशरीरत्व साध्यते सशरीरत्व बाधक सद्गात्रात् । तच्छरीर हि न तावन्नियमनादि साध्यवत्त्वात्सद्गात्रादिशरीरत्वत् । नाप्यनिय सादि तदु त्पत्ते पूर्वमीश्वरस्याशरीरत्वसिद्धे शरीरातरेण सशरीरत्वऽनवस्थाप्रसगात् । तथा किमसौ सर्वज्ञोऽस यज्ञोवेति विवादे सवहात्व साध्यते तस्यासर्वज्ञत्वे समस्तकारकप्रयोक्तृत्वानुपपत्ते तन्वादिकारणत्वाभा- वप्रसगात् । त वादि सकलकारकाणा परिहानाभावेऽपि प्रयोक्तृत्वे तन्वादिकार्यव्याघातप्रसगात् । कुर्विदादेवस्त्रादिकारकस्यापरिज्ञाने तत्राघातवत् । त चश्वरकार्यस्य तनुकरणभुवनादे कदाचिद्व्याघात सम्भवति महेश्वरसमीहितकायस्य यथाकारकसंपात विचित्रस्य दृष्टादेरव्याघातदशनात् । यदप्यभ्य भापि तनुकरणभुवनादिक नैकस्वभावश्वरकारणकृत विचित्रकार्यत्वात् । यद्विचित्र कार्यं तन्नैकस्वभा- वकारणकृतं दृष्टं यथा घटपटमुकुटशकटादि, विचित्रकार्यं च प्रकृतं तस्मात्तस्वभावेश्वरारयकार- णकृतमिति तदप्यसम्यक् सिद्धसाध्यतापत्ते । न ह्यस्वभावमीश्वराय तन्वादेर्निमित्तकारणमि- प्यते तस्य ज्ञानशक्तीच्छाशक्तिव्याशक्तित्रयस्वभावत्वात् । तनुकरणभुवनशुभोत्प्राणिगणा दृष्टविशेषवैचित्र्यसहकारित्वाच्च विचित्रस्वभावोपपत्ते घटपटमुकुटादिकार्यस्यापि क्षिप्रदर्शनस्य तदुत्पादनविज्ञानेच्छाशक्तिविचित्रतदुपकरणसंधिवेनैकेनपुरुषेण समुत्पादनसमवात्साध्यविकल- तानुपगत् तदेव फायस्य हेतुस्तनुकरणभुवनादेर्बुद्धिमन्निमित्तत्व साध्यत्वेव सकलदोपरहितत्वादिति वैशेषिका समभ्यमसत तेऽपि न समजरूपाच । तनुकरणभुवनादयो बुद्धिमन्निमित्तका इति पक्षस्य व्यापकानुपलभेन बाधितत्वात् फायत्वादित्हेतो फालत्वमपदिष्टत्वाच्च । तथा हि तन्वादयो न बुद्धि- मन्निमित्तकास्तद् वयव्यतिरेकानुपलभात् । यत्र यदन्वयव्यतिरेकानुपलभस्तत्र न तन्निमित्तकत्व दृष्टं यथा घटपटीशराबोधषनादिषु कुर्विदाद्यव्यव्यतिरेकाऽननुविधायिषु न कुर्विदादिनिमित्तकत्व । बुद्धिमन्वयव्यतिरेकाऽनुपलभश्च तन्वादिषु, तस्मिन्बुद्धिमन्निमित्तकत्वमिति व्यापकानुपलभ तत्कार- णकत्वस्य तद् वयव्यतिरेकोपलभेन व्याप्तत्वात् फालाकारणकस्य घटादे फालालान्वयव्यतिरेकोपलभ- प्रसिद्धे सर्वत्र बाधकभावात् । तस्य तत्रापकत्वव्यवस्थानात् । न चायमसिद्धस्तन्वादीनामीश्वरव्य- तिरेकानुपलभस्य प्रमाणसिद्धत्वात् । स हि न तावत्कालव्यतिरेक शाश्वतिकत्वादाश्वरस्य कदाचिद्- भावासम्भवात् । नापि देशव्यतिरेक तस्य विमुत्वेन कचिद्भावानुपपत्तेरीश्वराभावे कदाचित्काचित्त- त्वादिकायाभावानिश्चयात् । स्थानमत महेश्वरसिसृक्षानिमित्तत्वात्तन्वादिकायस्यायमदोष इति । तदप्यसत्य । तदिच्छाया नित्यानित्यविकल्पद्वयानतिवृत्ते । तस्यानित्यत्वे व्यतिरेकासिद्धिः । सर्वदा सद्गात्रात्तन्वादिकार्योत्पत्तिप्रसगात् । न वीश्वरेच्छायानित्यत्वऽप्यसर्वगतत्वात् व्यतिरेक सिद्ध एव कचिन्महेश्वरसिसृक्षापाये तन्वादिकार्योत्पत्तिप्रसगादिति चेत् । तदशे व्यतिरेकाभावसिद्ध । देशातरे सर्वदा तदनुपपत्ते कार्योत्पत्तिप्रसगात् । अयथा तदनित्यत्वापत्ते अनित्यैवेच्छास्त्विति चेत् सा तादि सिसृक्षा महेश्वरस्यात्पन्नमाना सिसृक्षातरपूर्विका यदाध्यते तदाऽनवस्थाप्रसग परापर- सिसृक्षोत्पत्तिवैव महेश्वरस्योपश्रीणशक्तिकत्वात्प्रकृततन्वादिकार्योत्पत्तयैव स्यात् यदि पुन प्रकृत- तन्वादिकार्योत्पत्तौ महेश्वरस्य सिसृक्षोत्पत्तये सापि तत्पूर्वसिसृक्षात् इत्यनादिसिसृक्षासततिर्नानवस्था दोषमाहृदति सर्वत्रकार्यकारणसतानस्यानादित्वसिद्धेर्बीजाकुरादिवदित्वाभिधीयते तदा युगपत्तानादे शेपु तन्वादिकार्यस्योत्पादो नोपपद्यत यत्र यत्कार्योत्पत्तये महेश्वरसिसृक्षा तत्र तस्यैवकार्यस्योत्पत्ति

भटनात् । न च यावत्सु देशेषु यावति कार्याणि सम्भूण्णि तावत् सिसृक्षास्तस्येश्वरस्य सकृदुपजायत इति वक्तुं शक्यं युगपदनेकेच्छाप्रादुर्भावविरोधादस्मादादिनत् । यदि पुनरेकैव महेश्वरसिसृक्षा युगपन्नानदेशकार्ये जननाय प्रजायत इतीष्यते तदा क्रमतोऽनेकतन्वादिकार्योत्पत्तिविरोधस्तादृच्छाया शश्वद्भावात् । अथ मतमेतत् यत्र यदा यथा यत् कार्यमुत्पित्सु तत्र तदा तथा तदुत्पादनेच्छा महेश्वरस्यैकैव तादृशी समुत्पद्यते ततो नानादेशेष्वेकदेशे च क्रमेण युगपथ तादृशमन्यादृश च तन्वादि-कार्यं प्रादुर्भवन्नविरुध्यत इति तदप्यसमाव्य कश्चिदेकत्र प्रदेशे समुत्पन्नाया सिसृक्षाया दधिष्टदेशेषु विभिन्नेषु नानाविधेषु नानाकार्यजनकत्वविरोधात् अन्यथा तदसर्वगतत्वेऽपि देशव्यतिरेकानुपपत्तौ । यदि हि यद्दशा सिसृक्षा तद्देशमेव कार्यजन्म नाऽन्यदेशमिति व्यवस्था स्यात्तदा देशव्यतिरेकं सिद्धे-ज्ज्ञान्यथेति सिसृक्षाया न व्यतिरेकोपलभो महेश्वरवत् । व्यतिरेकाभावे च नान्वयनिश्चयं शक्यं कर्तुं सर्वेश्वरे तन्वादिकार्याणां जन्मलन्वयो हि पुरुषातरेऽपि समान । तेष्वपि सत्सु तन्वादिकार्यो-त्पत्तिसिद्धे । न च तेषां सर्वकार्यात्पत्तौ निमित्तकारणत्वं दिक् लाकाशानामिव समत । परेषां सिद्धात विरोधान्महेश्वरनिमित्तकारणत्ववैयर्थ्याच्च । यदि पुनस्तेषु पुरुषातरेषु मत्स्वपि कदाचित्तन्वादिकार्या-नुत्पत्तिदर्शनाच्च तन्निमित्तकारणत्व तदन्वयाभावश्चति मतं तद्देशरे सत्यपि कदाचित्तन्वादिकार्यानु-त्पत्तेरीश्वरस्यापि तन्निमित्तकारणत्व माभूत् । तदन्वयासिद्धिश्च तद्दद्यात्ता । एतेनेश्वरसिसृक्षाया नित्याया सत्यामपि तन्वादिकार्याजन्मदर्शनादन्वयाभाव साधित । कालादीनां च तेषु सत्स्वपि सर्वकार्यानु-त्पत्ते । स्यान्मतं सामग्रीजनिका कार्यस्य नैकं कारणं ततस्तदव्यव्यतिरेकावेव कार्यस्यान्वेषणीयौ नैकेश्वरान्वयव्यतिरेकौ सामग्री च तन्वादिकार्यात्पत्तौ तत्समवायिकारणमसमवायिकारणं निमि-त्तकारणं चेति । तेषु सत्सु कार्योत्पत्तिदर्शनादसत्सुचादर्शनादिति सत्यमेतत् । केवलं यथा समजाय्य समवायिकारणानामनित्यानां धर्मादीनां च निमित्तकारणानामन्वयव्यतिरेकौ प्रसिद्धौ कार्यजन्मनि तथा नेश्वरस्य नित्यसर्वगतस्य तादृच्छाया वा नित्यैः स्वभावाया इति तदन्वयव्यतिरेकानुपलभं प्रसि-द्ध एव । न हि सामग्न्येकदेशस्यान्वयव्यतिरेकसिद्धौ कार्यजन्मनि सर्वसामग्न्यास्तदन्वयव्यतिरेकसि-द्धिरिति शक्यं वक्तुं । प्रत्येकं सामग्न्येकदेशानां कार्यात्पत्तावन्वयव्यतिरेकनिश्चयस्य प्रेक्षापूर्वकारि-भिरवेषणात् । पटानुत्पत्तौ कुन्दिदादिसामग्न्येकदेशवत् । यथैव हि तत्पुरुषो विमशलाकादीनामन्वय व्यतिरेकाभ्यां पटस्योत्पत्तिदृष्टौ तथा कुन्दिदान्वयव्यतिरेकाभ्यामपि । तदुपभोक्तृजनादृष्टान्वयव्यति-रेकाभ्यामिवेति सुप्रतीतं । ननु सर्वकार्योत्पत्तौ दिक्लाकाशादिसामग्न्यव्यव्यतिरेकानुविधानवद्दी-श्वरादिसामग्न्यव्यव्यतिरेकानुविधानस्य सिद्धौ व्यापकानुपलभं सिद्धं इति चेत् न दिक्लाका-शादीनामपि नित्यसर्वगतनिरवयवत्वे कश्चिदन्वयव्यतिरेकानुविधानायोगादुदाहरणवैपम्यात् तेषामपि हि परिणामित्वे सप्रदेशत्वे च परमार्थतः स्वकार्योत्पत्तौ निमित्तत्वसिद्धे ॥ नन्वेवमीश्वरस्यापि बुद्ध्या-दिपरिणामै स्वतोऽर्थातरभूतैः परिणामित्वात् सकृत्सर्वमूर्तिमद्द्रव्यसयोगनिबधनप्रदेशसिद्धेश्च तन्व-दिकार्योत्पत्तौ निमित्तकारणत्वं युक्तं तदन्वयव्यतिरेकानुविधानस्य तन्वादेरुपपन्नत्वात् । स्वतो-नर्थातरभूतैरेव हि ज्ञानादिपरिणामैरीश्वरस्य परिणामित्वं नेष्यते स्वारभकायवैश्च सावयवत्वं निरा-क्रियते । न पुनरन्यथा, विरोधाभावात् चैवमनिष्टप्रसंगं द्रव्यातरपरिणामैरपि परिणामित्वात्प्रसंगात् तेषां तत्रासमवायात् । ये हि यत्र समवायति परिणामास्तरैव तस्य परिणामित्वं । परमाणोश्च स्वार-भकावयवभावेऽपि सप्रदेशत्वप्रसंगा नानिष्टापत्तये नैयायिकानां । परमाण्वतरसयोगनिबधनस्यैकस्य प्रदेशस्य परमाणोरपीष्टत्वात् । न चोपचरितप्रदेशप्रतिज्ञा अस्मादिष्वेव विरुद्धते स्वारभकायवयवक्ष-णानां प्रदेशानां तत्रापचरितत्वप्रतिज्ञानात् । मूर्तिमद्द्रव्यसयोगनिबधनानां तु तेषां पारमार्थिकत्वान् अन्यथा सर्वमूर्तिमद्द्रव्यसयोगानां युगपद्भिनामुपचरितत्वप्रसंगात् विमुद्रव्याणां सर्वगतत्वमप्यु

पचरित् स्यात् । परमाणोश्च परमाण्वतरसयोगस्य पारमार्थिकासिद्धेर्ब्रह्मणुकादिकार्यद्रव्यमपारमार्थिकमासञ्चेत् । कारणस्योचरितत्वेकार्यस्यानुपचरितत्वायोगादिति केचित्प्रचक्ष्यते । तेऽपि स्याद्वादिम समधसर्पविलप्रवेशन्यायेनानुसरतोऽपि नेधरस्य निमित्तकारणत्व तन्वादिकार्योत्पत्तौ समर्थयितु मीशते । तथापि तदन्वयव्यतिरेकानुविधानस्य साधयितुमशक्यत्वादात्मातरान्वयव्यतिरेकानुविधान वत् । यथैव ह्यात्मातराणि तन्वादिकार्योत्पत्तौ न निमित्तकारणानि तेषु सत्सु भावादन्वयासिद्धावपि तच्छून्ये च दशे क्वचिदपि तन्वादिकार्यानुत्पत्तेव्यतिरेकसिद्धावपि च । तथेश्वरे सत्यव त्वादिवा योत्पत्तेस्तच्छून्ये प्रदेशे क्वचिदपि तदनुत्पत्तस्तच्छून्यस्य प्रदेशस्यैवाभावादन्यव्यतिरेकसिद्धावपीध रो निमित्तकारण माभूत् सर्वथा विशेषाभावात् । स्यान्मत महेश्वरस्य बुद्धिमत्त्वात् समस्तकारकपरि ज्ञानयोगात्तत्प्रयोक्तृत्वलक्षण निमित्तकारणत्व तन्वादिकार्योत्पत्तौ व्यवतिष्ठते । न पुनरात्मातराणाम श्रुत्वात्तलक्षणनिमित्तकारणत्वापटनादिति । तदपि न समीचीन सर्वज्ञस्य समस्तकारकप्रयोक्तृत्वा सिद्धे योग्यतरवत् । न हि योग्यतराणा सर्वज्ञत्वेऽपि समस्तकारकप्रयोक्तृत्वमिष्यते । ननु तेषा समस्तपदार्थज्ञानस्यात्यस्य योगाभ्यासविशेषजन्यत सद्भावे सकलामिष्याज्ञानदोषप्रशुत्तजन्यदु ल परिश्रयात्परमनि श्रेयसासिद्धे समस्तकारकप्रयोक्तृत्वासिद्धि । न पुनरीश्वरस्य तस्य सदा मुक्तत्वान् सदैवेश्वरत्वाच्च सत्सारिमुक्तविलक्षणत्वात् । न हि ससारिवदशोमहेश्वर प्रतिज्ञायते नापि मुक्तवत् समस्तज्ञानैश्वर्यराहित इति तस्यैव समस्तकारकप्रयोक्तृत्वलक्षण निमित्तकारणत्व कायादिकार्योत्पत्तौ सभाव्यत इति केचित् । तेऽपि न विचारचतुरन्वेषत । कायादिकार्यस्य महेश्वराभावे क्वचिदभा वासिद्धेर्व्यतिरेकासम्भवस्य प्रतिपादितत्वात् । निश्चिनावयस्याप्यभावात् । ननु च यत्र यदा यथा महेश्वरसिसृक्षा सम्भवति तत्र तदा तथा कायादिकार्यमुत्पद्यते । अन्यत्रान्यदाऽन्यथा तदभावाज्जो त्पद्यत इत्यन्वयव्यतिरेकौ महेश्वरसिसृक्षाया कायादिकार्यमनुविधत्ते शुभादिकार्यवन् कुलाळादि सिसृक्षाया । ततो नाऽन्यव्यतिरेकयोर्व्यापकरानुपलभोऽस्ति यतो व्यापकानुलभ पक्षस्य बाधक स्यादितिविचेत् । तस्या महेश्वरसिसृक्षाया कायादिकार्योत्पत्तौ नित्यानित्यत्वाविशेषत्वेऽपि निमित्त कारणत्वनिराकरणात् । तदन्वयव्यतिरेकानुविधानस्यासिद्धेर्व्यापकानुपलभ प्रसिद्ध एव पक्षस्य बाधक इत्यनुमानबाधवपक्षत्वात् कालात्ययापादिष्टहेतुत्वाच्च न बुद्धिमन्निमित्तत्वसाधन साधीय सिद्ध यतोऽनुपायसिद्ध सर्वज्ञोऽनादि कर्मभिरस्पृष्ट सर्वथा सिद्धोदिति सूक्ष्म “तस्यानुपायसिद्धस्य सर्वथाऽनुपपत्तित” इति । योप्याह मोक्षमार्गप्रणीतिरनादिसिद्धसर्वज्ञमतरेण नोपपद्यते सोपायसिद्धस्य सर्वज्ञस्यानवस्थानात् मोक्षमार्गप्रणीतेरसंभवात् अवस्थाने वा तस्य समुत्पन्नतत्त्वज्ञानस्यापि साक्षात् तत्त्वज्ञान मोक्षस्य कारण तद्भावभावित्वाभावात्तत्त्वज्ञानात्पूर्वं मोक्षमार्गस्य प्रणयन तदुपदेशस्य यामाण्यायोगादतत्त्वज्ञानात्तद्द्रव्यापुरुषवचनवत् । नापि प्रादुर्भूतसाक्षात्तत्त्वज्ञानस्यापि परमवैरा ग्योत्पत्ते पूर्वमवस्थानसम्भवात्नमोक्षमार्गप्रणीतिर्युक्ता । साक्षात्सकलतत्त्वज्ञानस्यैव परमवैराग्यस्वभाव त्वात् । एतेन सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रप्रकल्पपर्यतप्राप्तौ निश्चयसमिति यदतोऽपि न साक्षमार्ग प्रणयनसिद्धिरिति प्रतिपादित बाध । केवलज्ञानोत्पत्तौ क्षायिकसम्यग्दर्शनस्य क्षायिकचारित्रस्य च परमप्रकल्पपरिप्राप्तस्य सद्भावात् सम्यग्दर्शनादित्यप्रकल्पपर्यतप्राप्तौ परममुक्तिप्रसगादवस्थाना योगात्साक्षमार्गात्पदज्ञासंभवात् तदाप्यवस्थाने सब्रह्मस्य न तावत्मात्रकारणत्व मोक्षस्य स्यात् तद्भावभावित्वाभावादेव ज्ञानमात्रवदिति त मतमप्यन्यत्र विचारयताह—

प्रणीतिमोक्षमार्गस्य न विनाऽनादिसिद्धत ।

सर्वज्ञादिति तत्सिद्धिर्न परीक्षासहा स हि ॥१॥

प्रणेता मोक्षमार्गस्य नाशरीरोऽन्यमुक्तवत् । सशरीरस्तु नाऽकर्मा संभवत्यज्ञजंतुवत् ॥१०॥

यस्मादनादिसिद्धात्सर्वज्ञानमोक्षमार्गप्रणीति सादिसर्वज्ञानमोक्षमार्गप्रणयनासंभवभयाद्भ्यनु-
ज्ञापते । सोऽशरीरो वा स्यात्सशरीरो वा गत्यतराभावात् । न तावदशरीरो मोक्षमार्गस्य प्रणेता
संभवति तदन्यमुक्तवद्वाक्प्रवृत्तेरयोगात् । नापि सशरीरं सकर्मकत्वप्रसगादज्ञप्राणिवत् । ततो
न अनादिसिद्धस्य सर्वज्ञस्य मोक्षमार्गप्रणीति परीक्षा सहते यतोऽसौ व्यवस्थाप्यते । ननु चाशरीरत्व
सशरीरत्वयोर्मोक्षमार्गप्रणीतिप्रत्यनगत्वात्तत्त्वज्ञानेच्छाप्रयत्ननिमित्तत्वात्तस्या कार्यादिकार्योत्पादन-
वत् । तन्मात्रनिवधनतोपलब्धे कार्योत्पादनस्य । तथा हि कुभकार कुभादिकार्यं कुर्वन्न सशरी-
रत्वेन कुर्वति सर्वस्य सशरीरस्य कुर्विदादेरपि कुभादिकरणप्रसगात् । नाप्यशरीरत्वेन कश्चिद्व्यकुभादि-
कार्यं कुरुते मुक्तस्य तत्करणप्रसगात् । किं तर्हि कुभादिकार्योत्पादनज्ञानेच्छाप्रयत्ने कुभकार
कुभादिकार्यं कुर्वन्नुपलभ्यते तदन्यतमापायेऽपि तदनुपपत्तं ज्ञानापाये कस्यचिदिच्छतोऽपि कार्या-
त्पादनादर्शनात् । कार्योत्पादनेच्छापाये च ज्ञानप्रतोऽपि तदनुपलब्धे । तत्र प्रयत्नापाये च कार्यो-
त्पादनज्ञानेच्छावत्ताऽपि तदसंभवान् । ज्ञानादित्रयसद्भावे च कार्योत्पत्तिदर्शनात् तत्त्वज्ञानेच्छा-
प्रयत्ने निवधनमेव कार्यकरणमनुभवत्य । तदस्ति च महेश्वरज्ञानेच्छाप्रयत्नत्रय । ततोऽसौ मोक्षमार्ग
प्रणयन कार्यादिकार्यवत्क्रुरोलेन विरोधाभावादिति कश्चिन् सोऽपि न युक्तवादी विचारासहत्वात् ।
सदा कर्मभिरस्पृष्टस्य कश्चिदिच्छाप्रयत्नयोरयोगात्तदाह—

न चेच्छा शक्तिरीशस्य कर्माभावेऽपि युज्यते । तदिच्छावाऽनभिव्यक्तां क्रियाहेतुं कुतोऽज्ञवत् ॥११॥

न हि कुभकारस्येच्छाप्रयत्नो कुभात्पत्तौ नि कर्मण प्रतीतो सकर्मण एव तस्य तत्प्रसिद्धे ।
यदि पुन ससारिण कुभकारस्य कर्मनिमित्तेच्छा सिद्धा सदा मुक्तस्य तु कर्माभावोऽप्याच्छाशक्ति ।
संभवति सोऽपि यमुक्तस्येच्छापायात् न च तद्वदश्वरस्य तदसंभव इति मत । तदा सा महेश्वरेच्छाशक्ति-
रभिव्यक्तानभिव्यक्ता वा । न तावदभिव्यक्ता तदभिव्यजकाभावात् तज्ज्ञानमेव तदभिव्यजकमिति-
चेत् न तस्य शश्वत्सद्भावादीश्वरस्य सदेच्छाभिव्यक्तिप्रसगात् । न चैव तस्या कादाचित्कत्वान् ।
अन्यथा वपगताते वर्षशताते महेश्वरेच्छेत्पद्यते इति सिद्धाताविरोधात् । यदि पुनस्तन्वागुपभोक्तृ
प्राणिगणादष्ट तदभिव्यजकमिति मति तदा तददष्टमीश्वरेच्छानिमित्तकमन्यनिमित्तं वा । प्रथम-
पक्षे परस्परश्रयदोष सत्यामीश्वरेच्छाभिव्यक्तौ प्राणिनामदष्ट सति च तददष्टे महेश्वरेच्छाभिव्यक्ति-
रिति । स्यान्मत प्राणिनामदष्ट पूर्वश्वरेच्छानिमित्तक तदभिव्यक्तिश्च तत्पूर्वप्राण्यदष्टनिमित्तात् तद-
पि तददष्ट पूर्वश्वरेच्छानिमित्तकमित्यनादिरिय कार्यकारणभावेन प्राणिगणादष्टेश्वरेच्छाभिव्यक्त्या
सतति । तवा न परस्परश्रयदापा बीजातुरसततिवदिति । तदनुपपन्न । एकानेकप्राण्यदष्टनिमित्त-
त्वविकल्पद्वयानतिव्रमात् । सा हीश्वरेच्छाभिव्यक्तिर्यद्येकप्राण्यदष्टनिमित्ता तदा तद्भोग्यकायादि-
कार्योत्पत्तावेवनिमित्तं स्यात् न सकलप्राण्युपभोग्यकायादिकार्योत्पत्तौ, तथा च सकृदनेकप्राण्युप-
भोग्य कायादिकार्योत्पलब्धिर्न स्यात् । यदि पुनरनेकप्राण्यदष्टनिमित्ता तदा तस्या नानास्वभावप्रसगो
नानाकायादिकार्यकरणत् । न हेकप्राण्युपभोग्यकायादिनिमित्तैर्नैकेन स्वभावेनेश्वरेच्छाभिव्यक्ता,
नानाप्राण्युपभोग्यकायादिकार्यकरण समर्था, अतिप्रसगात् । यदि पुनस्तादृश एवैकत्वभावो नाना-
प्राण्यदष्टनिमित्तौ येन नानाप्राण्युपभोग्यकायादिकार्याणां नानाप्रकाराणामीश्वरेच्छा निमित्तकारण

स्वकार्यं कुर्वत प्रभुत्वेन व्यभिचाराच्च नर्हीन्द्रोक्षानशक्त्यैव स्वकार्यं कुरुते तस्येच्छाप्रयत्नयोरपि भावात् नचास्य प्रभुत्वमसिद्धं प्रभुत्वसामान्यस्य सकलामरविषयस्य स्वातन्त्र्यलक्षणस्यापि सद्भावात् ॥ प्रतिवादि प्रसिद्धमपि निदर्शनमनूयानिराकुर्वन्नाह —

समीहामतरेणापि यथावक्ति जिनेश्वरः ।

तथेश्वरोऽपि कार्याणि कुर्यादित्यप्यपेशल ॥ १३ ॥

सति धर्मविशेषे हि तीर्थकृत्वसमाह्वये ।

ब्रूयाज्जिनेश्वरो मार्गं न ज्ञानादेव केवलात् ॥ १४ ॥

सिद्धस्यापास्तानि शेषकर्मणे वागसभवात् ।

विना तीर्थकरत्वेन नाम्ना नार्थोपदेशना ॥ १५ ॥

महेश्वर समीहामतरेणापि प्रयत्नं च ज्ञानशक्त्यैव मोक्षमार्गप्रणयनं तन्वादि कार्यं च कुर्वति महेश्वरत्वात् यथा प्रतिवादिप्रसिद्धो जिनेश्वर प्रवचनोपदेशमिति प्रतिवादिप्रसिद्धमपि निदर्शनमनुमानस्य नोपपद्यते स्याद्वादिभिः प्रतिज्ञायमानस्य जिनेश्वरस्य ज्ञानशक्त्यैव प्रवचनलक्षणकार्यकारणासिद्धे सत्यत्र तीर्थकरत्वनामपुण्यातिशये दर्शनविशुद्ध्यादिभावनाविशेषनिवर्धने समुत्पन्नेऽवलज्ञानस्योदयप्राप्ते प्रवचनात्परीक्षणप्रसिद्धे । प्रक्षीणाशेषकर्मणः सिद्धस्य वारुप्रवृत्तेरसभवात्तीर्थकरत्वनामपुण्यातिशयापाये कवलिनोऽपि वारुप्रसिद्धस्य भववत् ? इति धर्मविशेषविशिष्टएवोत्तमसहजनिशरीरकेवली प्रवचनात्परीक्षणस्य कर्ताप्रसिद्ध इति कथयसौ निदर्शन महेश्वरस्यापि ॥ १६ ॥

तथा धर्मविशेषोऽस्य योगश्च यदि शाश्वतः ।

तदेश्वरस्य देहोऽस्तु योग्यतरवदुत्तम ॥ १६ ॥

यस्य हि धर्मविशेषो योगविशेषश्च महर्षियोगिनः प्रसिद्ध तस्य देहोऽनुत्तम एवायोगिजनदेहाद्विशिष्टः प्रसिद्धस्तथा महेश्वरस्यापि देहनोत्तमेन भवितव्यं तमतरेण धर्मविशेषस्य योगविशेषस्य चाऽनुपपत्तिरैश्वर्यायोगाद्वैराग्यायोगवत् । सुतजगन्निमित्तकरणत्वसिद्धदक्षजतुषमुक्तात्मवच्च मतातरमाशक्यं निराकुर्वन्नाह ।

निग्रहानुग्रहौ देह स्व निर्मायान्यदेहिना ।

करोतीश्वर इत्येतन्नपरीक्षाक्षम वचः ॥ १७ ॥

कस्यचिदुष्टस्य निग्रहः शिष्टस्य चानुग्रहः करातीश्वर प्रभुत्वात् लोकप्रसिद्धप्रभुवत् । न चैव नानेश्वरसिद्धिं नानाप्रभूणामकमहाप्रभुत्वदशनात् । तथा हि विवादाध्यासिता नानाप्रभव एकमहाप्रभुत्वान्ना एव नानाप्रभुत्वात् ये च नानाप्रभवस्त ते भ्रष्टैकमहाप्रभुत्वान्ना दृष्टा यथा सामतमादित्यैवाद्य एकचन्द्रवर्तितश्च प्रभवश्चेत् नानाचन्द्रवर्तीन्द्रादयस्तस्मादेकमहाप्रभुत्वान्ना एव योऽसौ महाप्रभु स महेश्वर इत्येकेश्वरसिद्धिः । स च स्वदेहनिर्माणकरोऽयदेहिना निग्रहानुग्रहकरत्वात् यो योऽयदेहिना निग्रहानुग्रहकर स स्वदेहनिर्माणकर इति सिद्धः । तथा सति स्व देहनिर्मायान्यदेहिना निग्रहानुग्रहकर तस्मात्स्वदेहनिर्माणकर इति सिद्धः । तथा सति स्व देहनिर्मायान्यदेहिना निग्रहानुग्रहकरोतीश्वर इति केपाचित्त्वञ्च तच्च न परीक्षाक्षम महेश्वरस्याशरीरस्य स्वदेहनिर्माणानुपपत्ते तथा हि ।

देहांतरादिना तावत्स्वदेह जनयेद्यदि ।

तदा प्रकृतकार्येऽपि देहाधानमनर्थक ॥ १८ ॥

देहांतरात्स्वदेहस्य विधाने चानवस्थितिः ।

तथा च प्रकृत कार्यं कुर्यादीशो न जातुचित् ॥ १९ ॥

यदि हीश्वरो देहातरादिनाऽपि स्वदेहमेतुष्वानमाप्रादुत्पादयेत्तदाऽन्यदेहिना निग्रहानुग्रहलक्षण कार्यमपि प्रकृत तथैव जनयेदिति तज्जनन देहाधानमनर्थकं स्यात् । यदि पुनर्देहातरादेव स्वदेह विदधीत तदा तदपि देहातरमन्यस्माद्देहादित्यनवस्थितिः स्यात्, तथाचापरापरदेहनिर्माण एवोपक्षीणशक्तिक्त्वात् न क्त्वाचित्प्रकृत कार्यं कुर्यादीश्वर यथैव हि प्रकृतकार्यजननायापूर्वं शरीरमीश्वरो निष्पादयति तथैव तच्छरीरनिष्पादनायापूर्वं शरीरातर निष्पादयदिति कथमनवस्था विनिवार्यत, न हि क्त्वाचित्प्राणिना निग्रहानुग्रहकरणात्पूर्वं शरीरमीश्वरस्य प्रयुज्यते ततेऽपि पूर्वं शरीरातरप्रसगान् । अनादिशरीरसत्तति मिद्धेरशरीरत्वविरोधात् । न चकेन निर्माणशरीरेण नानादिग्देशवर्तिप्राणिविशेषनिग्रहानुग्रह विधानमीश्वरस्य घटते, यतो युगपन्नानानिर्माणशरीराणि तस्य न स्यु तदभ्युपगमे च तन्निर्माणाय नानाशरीरातराणि भवेयुरित्यनादिनानाशरीरसत्ततय कथमीश्वरस्य न प्रसज्येरन् । यदि पुनरकेन शरीरेण नाना स्वशरीराणि कुर्यात् युगपत्प्रमणं वा तदेकेनैव देहन नानादिग्देशवर्तिप्राणिगणनिग्रहानुग्रहावपि तथैव कुर्यात् । तथा च कणाद्वगजासुराद्यनुग्रहनिग्रहविधानायोत्क्रादितदनु रूपशरीर- नानात्वकथन न युक्तिपथप्रस्थायि स्यात् । यदि पुनर्न देहातरादिना स्वदेह जनयेत्, नापि देहातरात्, स्वमीश्वरस्य सर्वथा देहाविधानादिति मत्त तदपि दूषयन्नाह—

स्वयं देहाविधाने तु तन्नैव व्यभिचारिता ।

कार्यत्वादेः प्रयुक्तस्य हेतोरीश्वरसाधने ॥ २० ॥

यदि हीश्वरो न स्वयं स्वदेहं विधत्त तदाऽसौ तद्देहं किं नित्यं स्यादनित्यो वा न तावन्नित्य साधयवत्स्यात् । यत्सावयव तदनित्यं दृष्टं यथा घटादि । सावयवश्चेत्स्वदेहस्तस्मान्न नित्य इति बाधकस- द्भावात् । यदि पुनरनित्यं तदा कार्योऽसौ ह्यन प्रादुर्भवन् । महेश्वरधर्मनिष्पादेवेति चेत् तर्हि सर्वं प्राणिना शुभाशुभशरीरादिकार्यं तद्धर्माधर्मेभ्य एव प्रादुर्भवेदिति, किं कृतमीश्वरेण निमित्तकारणतया परिकल्पितेन । तथा च विनापत्र तनुकरणभुजनादिकं बुद्धिमत्प्रमित्तकं कार्यत्वात् स्वारभकावयव सन्निवेशविशिष्टत्वाच्चतपोपात्रात्त्वादित्यादौ हेतोरीश्वरसाधनाय प्रयुक्तस्वेश्वरदेहन व्यभिचारिता स्यात् तस्यामीश्वरनिमित्तत्वऽपि कार्यत्वादिमिद्धेरिति ततो नेश्वरसिद्धिः सम्भान्यते । साप्रत शक्यसर्वमा- शक्य दूषयन्नाह—

यथाऽनीश स्वदेहस्य कर्ता देहांतरान्मतः ।

पूर्वस्मादित्यनादित्वान्नानवस्था प्रसज्यते ॥ २१ ॥

तथेशस्यापि पूर्वस्माद्देहाद्देहातरोद्भवात् ।

नानवस्थेति यो ब्रूयात्तस्याऽनीशत्वमीशितुः ॥ २२ ॥

अनीशः कर्मदेहेनाऽनादिसंतानवर्तिना ।

यथैव हि सकर्मानस्तद्वन्न कथमीश्वरः ॥ २३ ॥

न ह्यनीश स्वशरीरस्य शरीरातरेण विना कर्ता प्रैतिवादिन सिद्धोयमुदाहरणकृत्याशरीरस्या
पीशम्य स्वशरीरनिर्माणाय सामर्थ्यं समर्थ्यते अनवस्था चापाद्यमाना निषिध्यत । पूर्वपूर्वशरीरापेक्ष
यापि तदुत्तरोत्तरशरीरकरणे । किं तर्हि कर्मणशरीरेण सशरीर एवानीश शरीरातरमुपभोगयोग्य
निष्पादयतीति परस्य सिद्धात तथा यदीश पूर्वकमदहन स्वदेहमुत्तर निष्पादयेत्तदा सकर्मैव स्यात् न
शश्वत्कर्मभिरस्पृष्ट सिद्धेत्तस्यानीशवदनादिसतानधर्तिना कर्मशरीरेण सवधसिद्धे । सकलकर्मणोऽप्य
पाये स्वशरीरकरणायोगान्मुक्तवत् सर्वथा नि कर्मणोबुद्धीच्छाद्वेपप्रयत्नासभवस्यापि साधनात् ॥

ततो नेशस्य देहोऽस्ति प्रोक्तदोषानुपगत ।

नापि धर्मविशेषोऽस्य देहाभावे विरोधत ॥ २४ ॥

येनेच्छामतरेणापि तस्य कार्ये प्रवर्तन ।

जिनेन्द्रवद् घटेतेति नोदाहरणसभव ॥ २५ ॥

इत्युपसहारश्लोकौ । साप्रतमशरीरस्य उदाशिवस्य यैज्ञानिमभ्युपगत त एव प्रष्टव्या किमीशस्य
ज्ञान नित्यमनित्य चेति पक्षद्वयेऽपि दूषणमाह—

ज्ञानमीशस्य नित्य चेदशरीरस्य न क्रम ।

कार्याणामक्रमाद्धेतो कार्यक्रमविरोधत ॥ २६ ॥

ननु च ज्ञानम्य महेश्वरस्य नित्यत्वेऽपि नाममत्व निरन्वयक्षणिकस्यैवाक्रमतान् कालातर
देशावरप्राप्तिविरोधात् कालापेक्षस्य देशापेक्षस्य च क्रमस्यासभवात् । सतानस्याप्यवस्तुत्वात् परमा
र्धत क्रमवत्त्वानुपपत्ते कूटस्थानित्यवत् न हि यथा साट्या कूटस्थ पुरुषमामनति तथा वयमीश्वर
ज्ञान मयामहे तस्य सातिशयनित्यत्वात्क्रमोपपत्ते निरतिशय हि पुरुषतत्त्व प्रतिसमय स्वरूपेणैवा
स्तीति शश्वत्ज्ञानानुपातिना विकल्पेन वस्तुशूयेन पूर्वमासीदिदानीमस्ति पश्चाद्भविष्यतीति क्रमवदि-
ध लोकैव्यवहारपदवामानीयत इति न परमायत क्रमरत्त्व तस्य साट्यैरभिधीयते न च क्रमेणानेक
कार्यकारित्व तस्याकर्तृत्वात्सदादासीनतयाऽत्रैस्थितत्वात् । न च क्रमणाक्रमेण चार्थक्रियापाये तस्या-
वस्तुत्वमिति केषांचिद् दूषणमवकाश लभते । वस्तुनोऽध्वक्रियाकारित्वलक्षणाप्रतिष्ठानात् । अन्ययोर्दा
सीनस्य किंचिदकुर्वता वस्तुत्वाभावात् प्रसगात् । सत्ताया एव वस्तुलक्षणोपपत्तरभावस्यापि वस्त्वतर
स्वभावस्य पुरुषतत्त्वस्य इव स्वसत्तानातिक्रमाद्बस्तुत्वाविरोधात् सामान्यादेरपि स्वरूपसत्त्वस्य वस्तुल-
क्षणास्याभ्युपगमात् । न किंचिद्वस्तु सत्तालक्षण व्यभिचरतीति कापिलानादर्शन । न पुनरैशियकाणा
ईश्वरज्ञानस्योदासीनस्य कल्पने तत्करूपनावैयर्थ्यप्रसगात् कायकारित्वेव तन भवितव्य यच्च
कायकारित्तरसातिशयमेव युक्त । न चैव परिणामिनित्यता ज्ञानस्य साट्यपरिकल्पितप्रधानवत्प्रसज्यते,
तदतिशयाना क्रममुक्त्वा ततो भिन्नत्वात्, तदभेदेऽतिशयानामिवेश्वरज्ञानस्यापि नाशात्पादप्रसगात् ।
ईश्वरज्ञानवद्वा तदतिशयानामनुत्पादविनाशधर्मकत्वप्रसगात् । तदवमीश्वरज्ञान क्रमणानेकातिशय
सपाते क्रमवदेव । क्रमवत्त्वेश्वरज्ञानात्कायाणा क्रमो न विरुध्यत एव सवथाप्यक्रमादय हेतु कार्य
क्रमविरोधसिद्धे । एतेन साट्ये परिकल्प्यमानस्य पुरुषस्य निरतिशयस्य सर्वदोदासीनस्य वैयर्थ्यमा-
पादितमिति बोद्धव्य । वैशेषिकाणामात्मादिवस्तुना नित्यस्याप्यर्थातरभूतैरतिशयै सातिशयत्वोपगमा-
त्सर्वदोदासीनस्य कस्यचिद्वतिज्ञानादिति केचिदाचक्षते । तेऽप्येव प्रष्टव्या कथमीश्वरस्य ज्ञानस्य ततो
ऽर्थातरभूतानामतिशयाना क्रमवत्त्वे वास्तव क्रमवत्त्वसिद्धेर्न, तथा तत्र समवायादिति चत् समान
पयनुयोग कथमर्थातरभूतानामतिशयानामीश्वरज्ञान एव समवाया न पुनरन्यत्रेति तत्रैवेहेदमिति
प्रत्ययविशेषोत्पत्तरिति चत् ननु स एवहृदमिति प्रत्ययविशेष कुतोऽयत्रापि न स्यात् सर्वथा

१ किंचिद्वा । २ जैनस्य । ३ साट्यैरप्रतिपादनात् । ४ बौद्धादीनां । ५ कस्यचित्त्वे ।

विशेषाभावात् । यथैव हि, इह महेश्वरज्ञानेऽतिशया इति ततोऽर्थांतरभाविनोऽपि प्रतीयते तथेह घटे तेऽतिशया प्रतीयता । तत्रैव तेषां समवायादिहेदमिति प्रत्ययविशेषो न पुनरन्यत्रेति चेत् सौय-मन्योन्यसश्रय । सतीहेदमिति प्रत्ययविशेषेऽतिशयानामीश्वरज्ञान एव समवाय सिद्धेन तत्रैव तेषां समवायादिहेदमिति प्रत्ययविशेषो नियम्यत इति नैकस्यापि प्रसिद्धिः । भवतु वा तेषां तत्र समवाय, स तु क्रमेण युगपद्वा, क्रमेण चेत् कथमक्रममीश्वरज्ञान क्रमभाष्यनकातिशयसमवाय क्रमेण प्रतिपद्यत इति दुरवबोध, क्रमवार्तिभिरतिशयातरैरीश्वरज्ञानस्य क्रमवत्प्रसिद्धेरदोषोऽयमिति चत् ननु तान्यप्यन्यान्यतिशयातराणीश्वरज्ञानादर्थीतरभूतानि कथं तस्य क्रमवत्ता साधयेयुरिति प्रसंगात् । तेषां तत्र समवायादिति चेत् स तर्हि तत्समवाय क्रमेण युगपद्वैत्यनिवृत्तं पर्यनुयोगोऽनन्य स्यात् । यदि पुनर्युगपदीश्वरज्ञानेऽतिशयानां समवायस्तदा तन्निघघनोऽपि तस्य क्रमो दूरोत्सारित एव तेषामक्रमत्वादिति सातिशयस्यापीश्वरज्ञानस्याक्रमत्वसिद्धिः । तथा चक्रमादीश्वरज्ञानात्कार्याणां क्रमो न स्यादिति सूक्तदूषण । किं च तदीश्वरज्ञानं प्रमाणं स्यात्कल वा पक्षद्वयेऽपि दोषमादर्शयन्नाह—

तद्बोधस्य प्रमाणत्वे फलाभावः प्रसज्यते ।

ततः फलावबोधस्यानित्यस्यैष्टौ मतक्षति ॥ २७ ॥

फलत्वे तस्य नित्यत्व न स्यान्मानात्समुद्भवात् ।

ततोऽनुद्भवने तस्य फलत्वं प्रतिहन्यते ॥ २८ ॥

नेश्वरज्ञानं नित्यं प्रमाणं सिद्धेत् तस्य फलाभावात् । फलज्ञानस्यानित्यस्य परिकल्पने च महेश्वरस्य नित्यानित्यज्ञानद्वयपरिकल्पनायां सिद्धातविरोधात् । फलत्वेवेश्वरज्ञानस्य नित्यत्व न स्यात् प्रमाणतस्तस्य समुद्भवात् । ततोऽनुद्भवे तस्य फलत्वविरोधान्न नित्यमीश्वरज्ञानमभ्युपगमनीयं तस्य निगदितदोषानुपगणेन निरस्तत्वात् । किं तद्वनित्यमेवेश्वरज्ञानमित्यपरे । तन्मतमनूय निराकुर्वन्नाह—

अनित्यत्वे तु तज्ज्ञानस्यानेन व्यभिचारिता ।

कार्यत्वादेर्महेशेनाकरणेऽस्य स्वबुद्धितः ॥ २९ ॥

बुद्ध्यतरेण तद्बुद्धेः करणे चानवस्थितिः ।

नानादिसंततिर्युक्ता कर्मसतानतो विना ॥ ३० ॥

अनित्य ईश्वरज्ञानमीश्वरबुद्धिकार्यं यदि नेष्यते तदा तेनैव कार्यत्वादिहेतुस्तनुकरणभुवनादेव बुद्धिमत्कारणत्वे साध्येऽनेकातिकं स्यात् । यदि पुनर्बुद्ध्यतरेण स्वबुद्धिमीश्वरं कुर्वीत तदा परापरबुद्धिप्रतीक्षायामेवोपश्लिणत्वादीश्वरस्य प्रकृतबुद्धेः करणं न स्यादनवस्थानान् । स्यान्मतं प्रकृतबुद्धेः करणे नाऽपूर्वबुद्ध्यतरे प्रतीक्षते महेश । किं तर्हि पूर्वात्पन्ना बुद्धिमाश्रित्य प्रकृता बुद्धिं कुरुत तामपि तत्पूर्वं बुद्धिमित्यानादिबुद्धिसत्तितरीश्वरस्य ततो जानवस्थितिः । तदप्यस्तत् । तथा बुद्धिसतानस्य कर्मसतानापायेऽसंभवात् । क्रमजन्मा हि बुद्धिः परापरतद्वेतोरदृष्टविशेषस्य क्रमादुत्पद्यते नान्यथा । यदि पुनर्योगजघर्मसततरेतादेरीश्वरस्य सद्भावादयमेतुपालभं पूर्वस्मान् समाधिविशेषाद्धर्मस्यादृष्टविशेषस्योत्पादात्ततो बुद्धिविशेषस्य प्रादुर्भावाददृष्टसताननिरन्यथाया एव बुद्धिसततरेभ्युपगमादितिमतं तदापि कथमीश्वरस्य सकर्मता न सिद्धेत् । तत्सिद्धौ च सशरीरताऽपि कथमस्या न स्यात् तस्या च सत्त्वा न सदा मुक्तिस्तस्य सिद्धेत् । सैदेहमुक्ते सैदासिद्धौ तैदेहेन च कार्यत्वादेः साधनस्य तन्वाऽर्बुद्धिमत्कारणत्वे साध्ये कथमनैकातिकता परिहृत् शक्यति तस्य बुद्धिमत्कारणत्वासंभवात् । समवे चानवस्थानुपगमादिति प्रागेयोक्तं । किं च द्विचार्थने किमीश्वरज्ञानमन्यापि किं वा व्यापीति प्रथमपक्षे दूषणमाह ।

अव्यापि च यदि ज्ञानमीश्वरस्य तदा कथं ।
 सकृत्सर्वत्र कार्याणामुत्पत्तिर्घटते तत ॥ ३१ ॥
 यद्येकत्र स्थित देशे ज्ञान सर्वत्र कार्यकृत् ।
 तदा सर्वत्र कार्याणां सकृत् किं न समुद्भव ॥ ३२ ॥
 कारणांतरवैकृत्यात्तथाऽनुत्पत्तिरित्यपि ।
 कार्याणामीश्वरज्ञानाहेतुकत्वं प्रसाधयेत् ॥ ३३ ॥
 सर्वत्र सर्वदा तस्य व्यतिरेकाप्रसिद्धित् ।
 अन्वयस्यापि सदेहात्कार्यं तद्वेतुकं कथं ॥ ३४ ॥

तदीश्वरज्ञान तावदव्यापीष्ट प्रादेशिकत्वत् सुग्यादिवत् । प्रादेशिकमीश्वरज्ञानं विभुद्रव्यविशेष-
 गुणत्वात् यदित्य तदित्य यथासुरादित्या चेश्वरज्ञान तस्मात्प्रादेशिकमिति नासिद्ध प्रादाशकत्व साधन,
 न च तत्साधनस्य हेतु सामान्यगुणन सयोगादिना व्यभिचारो विशेषग्रहणात् । तथापि विशेषगुणेन-
 रूपादिनाऽनव्यातिक इति न मतव्य विभुद्रव्यग्रहणत् । तथापाष्टावरुद्धस्यानित्यत्वस्य साधनान् विरु-
 द्धो हेतु विभुद्रव्यविशेषगुणत्वस्यानित्यत्वेन व्याप्तत्वात् यथाहीदं विभुद्रव्यविशेषगुणत्वं प्रादेशिकत्व
 मीश्वरज्ञानस्य साधयेत् तद्वदनित्यत्वमपि तदव्यभिचारात् न हि, कश्चिद्विभुद्रव्यविशेषगुणो मित्या दृष्ट
 इत्यपि नाशकनीय महेश्वरस्यास्माद्विशिष्टत्वात् तद्विज्ञां स्यात्स्मद्विलक्षणत्वात् । न ह्यस्मदादिविज्ञानं प्रो-
 धर्मो दृष्ट स महेश्वरविज्ञानेऽप्यापादयितुं युक्तोऽतिप्रसगात् । तस्यास्मदादिविज्ञानवत् समस्तार्थपरि-
 ष्ठेदकत्वाभावप्रसक्त सर्वत्रास्मादिविज्ञानादीनामेवानित्यत्वेन व्याप्तस्य विभुद्रव्यविशेषगुणत्वस्य
 प्रसिद्धे विभुद्रव्यस्य वा महेश्वरस्यैवाभिप्रेतत्वात्, येन यदुक्तं भवति महेश्वरविशेषगुणत्वात् तदुक्तं
 भवति विभुद्रव्यविशेषगुणत्वादिति ततोनेष्टविरुद्धसाधना हेतुयतोविरुद्ध स्यात् । न चैवमुदाहरणा-
 नुपपत्तिरीश्वरसुग्यादरेवोदाहरणत्वात् तस्यापि प्रादेशिकत्वात् साध्यवैकल्याभावात् महेश्वरविशेष
 गुणत्वात् साधनवैकल्यासम्भवात् ततोऽस्माद्धेतोरीश्वरज्ञानस्य सिद्ध प्रादेशिकत्व । ततश्चाव्यापि तादृष्ट
 यदि वैशेषिकैस्तदा कथं सकृत्सर्वत्र सन्वादिकायाणामुत्पत्तिरीश्वरज्ञानाद् घटते तद्वि निमित्तकारण
 सर्वकार्योत्पत्तौ सवत्रासन्नहितमपि कथमुपपद्यत कालोदेष्यापिन एव युगपत् सर्वत्र कार्योत्पत्तौ
 निमित्तकारणत्वप्रसिद्धे । विभोरीश्वरस्य निमित्तकारणत्वप्रसिद्ध विभोरीश्वरस्य निमित्तकारणत्व
 वैषम्यदोष इति चेन्न तस्य यत्र प्रदशपु बुद्धिस्तत्रैव निमित्तकारणत्वापत्तुःशून्येऽपि प्रदशातर
 तस्य निमित्तकारणत्वेन तत्र कार्याणां बुद्धिमन्निमित्तत्वं सिद्धं तया च व्यर्थं बुद्धमन्निमित्तत्वसाधनं
 सर्वत्र कार्याणां बुद्धमन्निमित्तत्वेऽपि भावापत्त । न चैव कायत्वादया हेतुवा गमकां म्युनुद्धशू यश्वर
 प्रदेशवर्तिभिरबुद्धिमन्निमित्तै कार्यादिभिर्व्यभिचारात् । ततस्तेषां बुद्धिमन्निमित्तत्वाभिद्ध । स्यात्मत
 प्रदशवर्तिनाऽपि ज्ञानन महेश्वरस्य युगपत्समस्तकारकपरिच्छेदसिद्ध सर्वकार्योत्पत्तौ युगपत्सकलकार-
 कप्रयाप्युत्पत्तिसंभवे निमित्तत्ववादिकार्याणां बुद्धिमन्निमित्तत्वापत्ते नाकदापाऽनुप्रसज्यते इति ।
 तद्व्यसम्भयक् । क्रमेणानेकत-वादिकार्यज-मनि तस्य निमित्तकारणत्वायोगात् । ज्ञान हीश्वरस्य यद्येकत्र
 प्रदक्षे ततमान समस्तकारकशक्तिमाप्तात्करणात् समस्तकारकप्रयोक्तृत्वसाधनात् सत्र परपरया
 कायकाराप्यत तदा युगपत्सर्वकार्याणां सत्र किं न समुद्भव प्रसज्यते, यतो महेश्वरस्य प्रात्पञ्चात्
 कार्योत्पत्तौ निमित्तकारणत्वाभावो न सिद्धात् । समर्थेऽपि सति निमित्तकारणे कार्यानुत्पादविरोधात् ।
 स्यात्तस्य न निमित्तकारणमात्रात्तवादिकार्याणामुत्पत्ति समवाप्यसमवायिनिमित्तकारणात्तराणामपि

सद्भावे कार्योत्पत्तिदर्शनात् न च सर्वकार्याणां युगपत्समवाच्यसमवायिनिमित्तकारणसद्भावं क्रमेणैव तदप्रसिद्धे । तत्र कारणातराणां वैकल्यात् तथा युगपत्सर्वत्र कार्याणामनुत्पत्तिरिति । तदपि कार्याणां नेश्वरज्ञानहतुकत्वसाधयेत् । तदन्वयव्यतिरेकासिद्धं सत्यपीश्वरज्ञानेकेपाचित्कार्याणां कारणातराभावाऽनुत्पत्त कारणातरसद्भावं एवावस्थे कारणातरान्वयव्यतिरेकानुविधानस्यैव सिद्धं तत्कार्यत्वस्यैव व्यवस्थानात् । ननु च सत्येव ज्ञानवति महेश्वरे तन्वाङ्किकार्याणामुत्पत्तेरन्वयोऽस्त्येव । व्यतिरेकोऽपि विशिष्टावस्थापेक्षया महेश्वरस्य विद्यत एव कार्योत्पादनसमर्थकारणातरासन्निधानविशिष्टश्वरऽसति कार्याणामनुत्पत्ते व्यतिरेकनिश्चयात् । सर्वत्रावस्थापेक्ष्येनावस्थावताऽन्वयव्यतिरेकप्रतीते । अन्वयात् तदसप्रत्ययात् । न ह्यवस्थातरे सति कार्योत्पत्तिरिति वक्तुं शक्यं सर्ववस्थामु तस्मिन्सति तदुत्पत्तिप्रसंगात् । नाप्यवस्थावतोऽसभवे कार्योऽस्यासम्भवं सुशक्तीं वक्तुं तस्य नित्यत्वादभावात्तदनुत्पत्तेः । द्रव्यावस्थाविशेषाभावे तु तत्ताप्यकार्यविशेषानुत्पत्ते सिद्धो व्यतिरेकोऽन्वयवत् । न चावस्थागतो द्रव्यस्यानाद्यनैतस्योत्पत्तिविनाशश्चानुत्पत्त्याप ह्यो युक्तं तस्यावाधितान्वयज्ञानसिद्धत्वान् तदपहरे सौगतमतप्रवेशानुत्पत्त्यात् । कुत स्याद्वादिनामिष्टसिद्धिरिति कश्चिद्देश्यधिकमतमनुमन्यमानं समभियच्छेत् । सोऽप्येव प्रष्टव्यं किमवस्थावतोऽवस्था पदार्थांतरभूता किं वा नेति । प्रथमकल्पनाया कथमवस्थापेक्षयाऽन्वयव्यतिरेकानुविधानं तन्वाङ्किकार्याणामीश्वरान्वयव्यतिरेकानुविधानं युज्यते, धूमस्य पावकान्वयव्यतिरेकानुविधाने पर्वताद्यन्वयव्यतिरेकानुविधानप्रसंगात् । पदार्थांतरत्वाविशेषात् यथैतं हि पर्वतादे पावकस्य पदार्थांतरत्वं तथेश्वरत्कारणातरसन्निधानस्यावस्थाविशेषस्यापि सर्वथा विशेषाभावात् । यदि पुनरीश्वरस्यावस्थातो भेदऽपि तेन सत्यसद्भावाच्चन्द्रान्वयव्यतिरेकानुविधानं कार्याणामीश्वरान्वयव्यतिरेकानुविधानमेवेति मयत् तदा पर्वतादे पावकेऽसवयात्पावकान्वयव्यतिरेकानुविधानमपि धूमस्य पर्वताद्यन्वयव्यतिरेकानुविधानमनुमन्यथा पात्रकविशिष्टपर्वताद्यन्वयव्यतिरेकानुत्पत्तिरिति धूमस्यानुमन्यते एव तद्दृष्टव्यं स्वाविशिष्टश्वरान्वयव्यतिरेकानुत्पत्तिरिति तन्वोदिकार्याणां युक्तमनुमतिमिति चेन्न पर्वतादिवदीश्वरस्य भेदप्रसंगात् । यथैव हि पात्रकविशिष्टपर्वतादेरन्य पावकविशिष्टपर्वतादे सिद्धं तद्वत्कारणातरसन्निधानलक्षणवस्थाविशिष्टादीश्वरात्पूर्वं तद्विशिष्टश्वरोऽन्य कथं न प्रसिद्धेत् । स्यान्मत द्रव्याद्यनेकविशेषणविशिष्टस्यापि सत्तासामान्यस्य यथा न भेदं समवायस्य वाऽनेकसमवायिविशेषणविशिष्टस्याप्येकत्वमेव तद्वदनेकावस्थाविशिष्टस्यापीश्वरस्य न भेदं सिद्धत्वं तदुत्पत्त्यस्यैव प्रमाणत सिद्धेरिति तदुत्पत्त्युद्गमन्य । सत्तासामान्यसमवाययोरपि स्वाविशेषणभेदाद्भेदप्रसिद्धेऽर्थतत्त्वचयितुमशक्ते । तस्यैकानेकत्वभावतयैव प्रमाणगोचरचारित्यात् । तदेतन्नानामूर्त्तिमदृश्यसयोगविशिष्टस्य व्योमात्मादिविमुद्रत्यस्याभेदं प्रत्याख्यातं स्वाविशेषणभेदाद्भेदप्रत्ययादेकानेकत्वभावत्वव्यवस्थानात् । याऽप्यव्यवस्थावतोऽवस्था पदार्थांतरभूता नानुमन्यते तस्यापि कथमवस्थाभेदादवस्थागत भेदो न स्यादनुत्पत्त्या वा कथमभेदो न भवेत् तदार्थांतराभावात् । एतादाहृत अवस्थानामवस्थागत पदार्थांतरत्वाभावेऽपि न तदभेदं तासां तद्वदत्वात् न च धर्मो धर्मिणोऽनर्थांतरमेव धर्मधर्मिण्यन्तराभेदविरोधात् भेदे तु न धर्माणां भेदाद्धर्मिणो भेदं प्रत्युत्पत्तिं शक्येत यतोऽन्यथाभेदादीश्वरस्य भेदं सपाद्यत इति । तदपि स्वमनोरथमात्र धर्माणां सर्वथा धर्मिणाभेदं धर्मधर्मिभावानुत्पत्त्यात् सहाविध्यादिवत् । ननु धर्मधर्मिणो सर्वथाभेदेऽपि निर्वाचप्रत्ययावपयत्वात् न धर्मधर्मिभावविरोधः । सहाविध्यादीनां तु निर्वाचधर्मधर्मिसप्रत्ययविषयत्वाभावात् धर्मधर्मिभावव्यवस्था । न हि वयं भद्रेव धर्मधर्मिण्यवस्था निवधनमभिद्धमहे येन भेदे धर्मधर्मिभावोऽवस्थते सर्वथैवाभेद इव प्रत्ययविशेषोत्पत्त्यावस्थाभिधानात् । सर्वत्राधिकतप्रत्ययोपायत्वाद्देश्यिकाणां चन्द्रोपादेव विराधिसिद्धेरिति कश्चित् । साऽपि स्वदर्शनानुरागादीकृत एव वाचकमवच्छेदकत्रयि नावधानाति । धर्मधर्मिप्रत्ययविशेषणस्यैव धर्मधर्मिणोर्भेदकतेऽनुत्पत्ते सहाविध्यादिवत्प्रतिपादनात् । यदि पुन प्रत्यासत्तिविशेषादीश्वरतदवस्थयोर्भेदेऽपि धर्मधर्मिप्रत्ययविशेषणं स्यात् न तु सहाविध्यादीनां तदभावादिदिति मत्तं तदाऽप्यौ प्रत्यासत्तिधर्मधर्मिणा भिन्ना

कथं च धर्मधर्मिणोरिति व्यपदेश्यते । न पुनः सहाविध्ययारिति विशापहेतुर्वैकल्यं प्रत्यासत्त्यंतरतद्वेदु-
रिति चेत् तदपि यदि प्रत्यासत्तिर्तद्वद्वयोः भिन्नं तदा तैद्व्यपदेशनियमनिबन्धनं प्रत्यासत्त्यंतरमभिप्राय-
तथा ध्यानवस्थानात्कृतं प्रकृतप्रत्यासत्तिनियमव्यवस्था । प्रत्ययविशेषादेवति चेत् । ननु स एव विचार्यो-
वर्तते प्रत्ययविशेष किं प्रत्यासत्तत्तद्वद्वयोः सर्वथा भेदे सर्वथा रतदवस्थयोः प्रत्यासत्तिरिति प्रादुर्भ-
वति किं वाऽनर्थांतरभाव एव कथंचित्तादात्म्ये वा । तत्र सर्वथा भेदाभेदयोर्भाषकसद्भावात् कथंचि-
त्तादात्म्यमनुभवतोरेव तथा प्रत्ययेन भवितव्यं तत्र बाधकानुदयान् । ननु चैकानेकयोः कथंचित्ता-
दात्म्यमेव धर्मधर्मिणोः प्रत्यासत्तिर्याद्वादिभिरभिधीयते तच्च यदि ताभ्यां भिन्नं तदा न तयोर्व्यप-
देश्यते तदभिन्नं चेत् किं केन व्यपदेश्य । यदि पुनस्ताभ्यां कथंचित्तादात्म्यस्यापि परं कथंचित्ता-
दात्म्यमिष्यते तदा प्रकृतपर्यनुयोग्यानिष्ठं परापरकथंचित्तादात्म्यपरिकल्पनायामनवस्था स्यात् ।
सैव कथंचित्तादात्म्यपक्षस्य बाधकति कथमयं पक्षः क्षेमकरं प्रेक्षावतामक्षूणमालक्ष्यते । यदि पुन-
कथंचित्तादात्म्यं धर्मधर्मिणाभिन्नमेवाभ्यनुज्ञायते ताभ्यामनवस्थापरिर्जिह्वापयाऽनेकातवादिना तदा
धर्मधर्मिणारेव भेदोऽनुज्ञायता सुदूरमपि गत्वा तस्याश्रयणीयत्वात् । तदनाश्रयणे भेदव्यवहारविरोधा-
दित्यपरं सोऽप्यनवबोधोधाकुल्लितात्करण एव । कथंचित्तादात्म्यं हि धर्मधर्मिणोः सवधं स चावि-
ष्वग्भाव एव तयोर्जात्यतरत्वेन सप्रत्ययाद्यवस्थाप्यते । धर्मधर्मिणोरविविक्तभाव इति व्यवहारस्तु न
सप्रधातरनिबन्धनो यत् कथंचित्तादात्म्यात्तरं सप्रधातरमनवस्थाकारि परिकल्प्यते तत् एव कथंचि-
त्तादात्म्याद्धर्मधर्मिणोः कथंचित्तादात्म्यमिति प्रत्ययविशेषपरं करणात् । कथंचित्तादात्म्यस्य कथंचिद्भेद-
स्वीकारत्वात् कथंचिद्भेदाभेदो हि कथंचित्तादात्म्य । तत्र कथंचिद्भेदाश्रयणाद् धर्मधर्मिणोः कथंचित्ता-
दात्म्यमिति भेदविभक्तिः सद्भावात् भेदव्यवहारसिद्धिः । कथंचिद्भेदाश्रयणानु धर्मधर्मिणावेव कथ-
ंचित्तादात्म्यमित्यभेदव्यवहार प्रवर्तते धर्मधर्मिव्यतिरेकेण कथंचिद्भेदाभेदयोरभावात् कथंचिद्भेदो हि
धर्म एव कथंचिद्भेदस्तु धर्म्यैव कथंचिद्भेदाभेदो तु धर्मधर्मिणावेव एव सिद्धौ तावेव च कथंचित्तादा-
त्म्यं वस्तुनोऽभिधीयते । तच्छब्देन वस्तुनः परामर्शात् । तस्य वस्तुनः आत्मानो तदात्मानो तयोभाव-
त्तादात्म्यं । भेदाभेदस्वभावत्वं कथंचिदिति विशेषणं सर्वथा भेदाभेदयोः परस्परनिरपेक्षयोः प्रति-
क्षेपात्तत्पक्षे निश्चितोपपरिहारः । परस्परसापेक्षयोश्च परिग्रहात् जात्यतरत्वस्तुव्यवस्थापनात् सर्वथा
शून्यत्वादप्रतिक्षेपसिद्धिरिति कथंचिद्भेदाभेदात्मकं कथंचिद्धर्मधर्म्यात्मकं कथंचिद्द्रव्यपयायात्मकमिति
प्रतिपाद्यते स्याद्वादन्यायनिष्ठैस्तथैव तस्य प्रतिष्ठितत्वात् । सामान्यविशेषवन्मेचकज्ञानवत् । तत्र
विरोधवैकल्यधिकरण्यादिदूषणमननैरापत्तारितमिति किं नश्चितया । न च तस्याद्वादिनामपि द्रव्यस्य
नित्यत्वात्तद्व्यव्यतिरेकानुविधानं कार्याणां न स्यादादिसरान्वयव्यतिरेकानुविधानवत् पर्यायाणां च
क्षणिकत्वात्तद्व्यव्यतिरेकानुविधानमपि न घटते नष्टे पूर्वपर्याये क्षयमसत्यव्यतिरेकार्थस्योत्पत्तेः
सति चानुत्पत्तेरन्यथैकश्रृणुचित्त्वप्रसंगात् । सर्वपर्यायाणामिति तद्भावभावित्वानुपपत्तिः । यदि पुन-
द्रव्ये सत्यं कार्याणां प्रस्तुतेस्तद्व्यव्यतिरेकसिद्धिस्तन्निमित्तपर्यायाणामभावे चानुत्पत्तव्यतिरेकमिद्विरिति
तद्व्यव्यतिरेकानुविधानमिष्यते तद्व्यव्यतिरेकसिद्धिश्चाविज्ञानयोश्च नित्यत्वंऽपि तन्वादिकार्याणां तद्भाव-
एव भावात्तद्व्यव्यतिरेकसिद्धिकारिणवस्थापाये च तेषामनुत्पत्तेर्व्यतिरेक इति तद्व्यव्यतिरेकानु-
विधानमिष्यता विशेषाभावात् तत् सर्वकार्याणां बुद्धिमत्कारणत्वसिद्धिरिति परे प्रत्यवतिष्ठते तेऽपि
न कार्यकारणभावविद् । स्याद्वादिना द्रव्यस्य पर्यायानिरपेक्षस्य पर्यायस्य वा द्रव्यनिरपेक्षस्य द्रव्य-
पर्याययोर्वै परस्परनिरपेक्षयोः कार्यकारित्वानभ्युपगमात् तथा प्रतियोग्याभावात् द्रव्यपर्यायात्मकस्यैव
जात्यतरत्वस्तुनः कार्यकारित्वं सप्रत्ययात् कार्यकारणभावस्य त्रयैव प्रसिद्धं वस्तुनि द्रव्यरूपेणान्व-
यप्रत्ययविषय सत्येन कार्यस्य प्रादुर्भावात्तत्रिबन्धनपर्यायविशेषाभावे च कार्यस्याप्रादुर्भावात्तद्व्यव-
्यतिरेकानुकरणात्कार्यकारणभावो व्यवतिष्ठते । न च द्रव्यरूपेणापि वस्तुनो नित्यत्वमवधारयते तस्य

पर्यायेभ्यो भगुरेभ्य कथंचिदनर्थांतरभावात् कथांचिदनित्यत्वासिद्धेर्महेश्वरस्य तु वैशेषिके संबन्धा नित्यत्वप्रतिज्ञानात्तदन्वयव्यतिरेकानुकरणसम्भवात्कार्याणामुत्पत्तेरयोगात् । पर्यायाणां च द्रव्यरूपेण नित्यत्वसिद्धे कथंचिन्नित्यत्वासवर्था नित्यत्वानवधारणात् विशिष्टपर्यायसद्भावे कार्यस्योदयात्तदभावे-
 चानुदयात् कार्यस्य तदन्वयव्यतिरेकानुकरणसिद्धे । निरन्वयक्षणिकपर्यायाणामेव तदघटनात् तत्र कार्यकारणभावाव्यवस्थिते । पर्यायार्थिकनयप्राधान्यादविराधात् द्रव्यार्थिकनयप्राधान्येन तदविरो-
 घवत् । प्रमाणार्पणया तु द्रव्यपर्यायात्सति यस्तुति सति कार्यस्य प्रसवनादसति वाऽप्रसवनात्तदन्वय-
 व्यतिरेकानुविधान सकलजनसाक्षिक कार्यकारणभाव व्यवस्थापयेत् सर्वथैकानकल्पनाया तदभाव
 विभावयतीति कृतमतिप्रज्ञागिन्या कथया । महेश्वरज्ञानस्य नित्यस्याव्यापिनोऽपि सर्वत्र कार्यकरणस-
 मर्थस्य सर्वेषु देशेषु सर्वस्मिन्काले व्यतिरेकाप्रसिद्धरन्वयस्यापि नियतस्य निश्चिन्तमशक्तैस्त्वान्वादिकार्य
 तद्वेतुक कारणातरापेक्षयापि न सिध्यत्येवेति स्थित । कस्यचिन्नित्यव्यापीश्वरज्ञानाभ्युपगमेऽपि
 दूषणमतिदिशमाह,—

एतेनैवेश्वरज्ञानं व्यापिनित्यमपाकृत ।

तस्येशवत्सदा कार्यक्रमहेतुत्वहानित ॥ ३५ ॥

एतेन व्यतिरेकाभावान्वयसद्वेहव्यवस्थापकवचनेन व्यापिनित्यमाश्वरज्ञान तन्वादिकार्योत्पत्ति-
 निमित्तमपाकृत वेदितव्य तस्येश्वरत्वसवगतत्वेन कचिद्देशे नित्यत्वेन कदाचित्काले व्यतिरेका
 भावनिश्चयात् तदन्वयमात्रस्य आत्मातरवन्निश्चेतुमशक्ते तस्मिन्सति समर्थे युगपत्सर्वकार्याणामुत्प-
 त्तिप्रसगात् । सर्वदा कार्यक्रमहेतुत्वहाने कालदेशकृतकमाभावात् ' सर्वथा स्वयं क्रमाभावात् '
 क्रमवत्त्वे नित्यत्वसर्वगतत्वविरोधात् पावकादिवत् । स्यान्मत प्रतिनियतं दशकालसहकारिकारण
 क्रममापेक्ष्य कार्यक्रमहेतुत्व महेश्वरस्य च तद्विज्ञानस्यापि न विरुध्यते इति । तदप्यशक्यप्रतिष्ठ सह-
 कारिकारणेषु क्रमवत्सु सत्सु तन्वादिकार्याणां प्रादुर्भवता तेष्वसत्सु चानुत्पन्नमनाना तदन्वयव्यतिरे
 कानुविधानात् तद्वेतुकत्वस्यैव प्रसिद्धेर्महेश्वरज्ञानहेतुकत्व दुरुपपादमापनीयत । यदि पुन सकल
 सहकारिकारणानामनित्याना क्रमजननानामपि चेतनत्वाभावाच्चेतनेनाधिष्ठिताना कार्यनिष्पादनाय
 प्रवृत्तेरुत्पत्तेस्तुरीततुवमशलाकादीना कुर्विदेनानधिष्ठिताना पटोत्पादनायाऽप्रवृत्तिवशेत्तनस्तदधि-
 ष्टाता साध्यते । तथा हि विवादाध्यासितानि कारणातराणि क्रमवर्तीन्यक्रमाणि च चेतनाधिष्ठितान्यव
 तन्वादिकार्याणि कुर्वन्ति स्वयमचेतनत्वात् यानि यानि अचतनानि तानि तानि चेतनाधिष्ठितान्येव स्वकार्य
 कुर्वन्तानि दृष्टानि यथा तुरीतस्वादीनि पटकार्ये, स्वयमचतनानि च कारणातराणि तस्याच्चेतनाधिष्ठ
 तान्येव तन्वादिकार्याणि कुर्वन्ति योऽसौ तपामधिष्ठाता स महेश्वर पुरुषविशेष श्लेशकर्मविपाकाशुभ्यै-
 रपरामृष्ट समस्तकारकशक्तिपरिज्ञानभाक् सिद्धज्ञाप्रयत्नविशेषवाश्च प्रभुर्विभाव्यते तद्विपरीतस्य
 समस्तकारकाधिष्ठातृत्वविरोधात् बहूनामपि समस्तकारकाधिष्ठायिना पुरुषविशेषाणां प्रतिनियतज्ञाना
 दिशक्तीनामकेन महाप्रभुणाऽधिष्ठितानामेव प्रवृत्तिघटनात् सामतमहासामतमहलीकादीनामेक
 चक्रवर्त्याधिष्ठिताना प्रवृत्तिवदिति महेश्वरसिद्धि । तत्राचतनत्वादिति हेतोवत्सत्रियुद्धिनिमित्त प्रवर्त्त-
 मानेन गोक्षीरेणानैवातिकृत्यमिति न शकनीय । तस्यापि चेतनेन वत्सेनादृष्टविशेषसहकारिणाधिष्ति-
 तस्यैव प्रवृत्त । अथवा मृत वत्से गोभक्तैरेव तस्य प्रवृत्तिविराधात् । न च वत्सादृष्टविशेषयशात्प्रवृ-
 त्तापि समानोऽय दोष इति शक्य तस्मीरोपभोक्तृजनादृष्टविशेषसहकारिणापि चेतनेनाधिष्ठितस्य
 प्रवृत्तिघटनात् सहकारिणामप्रतिनियमात् । यदपि कश्चिदुच्यते महेश्वरोऽपि चेतनातराधिष्ठित प्रवर्त्तत
 चेतनताद्विशिष्टकर्मकरादिवदिति । तदपि न सत्य तदधिष्ठापकस्यैव महेश्वरत्वात् । यो ह्येतोऽधिष्ठाता
 स्वतः स महेश्वरस्ततोऽन्यस्य महेश्वरत्वानुपपत्तेन चात्योऽधिष्ठाता न व्यवतिष्ठते तन्वादिकार्याणामु-
 त्पत्तिव्यवस्थानामभावप्रसगात् । परापरमहेश्वरप्रतीक्षायामेवोपक्षीणशक्तिवात् ततो निरवधमिद

साधनमिति कैश्चित् । तेऽपि न हेतुसामर्थ्यवेदिन । अचेतनत्वस्य दृष्टो समाभिजनज्ञानेषु स्वयं चेतन स्वभावात्पक्षाभ्यापकत्वात् । ननु च न चेतनत्वप्रतिषेधोऽचेतनत्व किं तर्हि चेतनासमवायप्रतिषेध स च क्षाण्डवस्ति तथा स्वयं चेतनत्वात् तत्रापरचतनासमवायाभावात् ततोऽचेतनत्व साधन न पक्षाभ्यापक ज्ञानव्यपि सद्भावादिति न मतं य । ससार्थात्मसु चेतनासमवायात् चेतनत्वप्रसिद्धेरचतन त्वस्य हेतोरभावात् पक्षाभ्यापकत्वस्य गदवस्थत्वात् । यदि तु ससार्थात्मना स्वतोऽचेतनत्वद्वेषेतनत्वस्य हेतोस्तत्रसद्भावात्पक्षाभ्यापकत्वमिति मति । तदा महेश्वरस्याप्यचेतनत्वप्रसगा । तस्यापि स्वतोऽचेतन त्वात् तथा च दृष्टादृष्ट कारणतरवदीश्वरस्यापि हतुकुतुश्चतनातराधिष्ठितत्व साधनीय तथा चानवस्था सुदूरमपि गत्वा कस्यचिदस्वतश्चेतनत्वानभ्युपगमात् । महेश्वरस्य स्वतोऽचेतनस्यापि चेतनातराधिष्ठित त्वाभावे तन्नैव हेतोरनवस्थानिकत्वमिति द्रुत सकलकारकाणां चेतनाधिष्ठितत्वसिद्धि यत् इदं शोभते “अज्ञो जतुरर्नं शाऽयमात्मन सुप्तदु रयथो । ईश्वरप्रेरितोगच्छत्स्वर्गं वा श्रममेव चेति ” । स्यादाकूत चेतनाज्ञान तदधिष्ठितत्व सकलकारकातराणामचेतनत्वन हेतुना साध्यते तत्र ज्ञान समस्तकारकश- क्षिपरिच्छदक नित्य गुणत्वादाश्रयमतरणासभावात् स्याश्रयमात्मातर साध्यति स नो महेश्वर इति । तदप्ययुक्त । ससार्थात्मना ज्ञानैरपि स्वयं चेतनास्वभावैरधिष्ठितस्य गुमाशुभकर्मकलापस्य तत्सहकारि कद्वयकस्य च तन्वादिकार्योत्पत्तौ व्यापारसिद्धरीश्वरज्ञान धिष्ठानपरिकल्पनाद्यैरर्थप्रसगात् । तद्वय व्यतिरेकाभ्यामेव तद्व्यवस्थापनात् । अथ मतमेतत् ससार्थात्मना विज्ञानानि विप्रष्टृष्टार्थाविषयत्वात् धर्माधर्मपरमाणुकाराद्यतीन्द्रियकारकविशेषमाश्रात्करणसमर्थानि । न च तदसाक्षात्करण तत् प्रयोजकत्व तेषामवतिष्ठत तदप्रयोजकत्वे च न तदधिष्ठितानामेव धर्मादीनां तन्वादिकार्यजन्मानिप्रयुक्ति सिध्येत् तताऽतीन्द्रियार्थासाक्षात्कारिणा ज्ञानेनाधिष्ठितानामेव स्वकार्ये व्यापारेण भवितव्य तत्र महेश्वरज्ञान- मिति । तदप्यनालोचितयुक्तिक सर्वलोतीन्द्रियार्थासाक्षात्कारिण एव ज्ञानस्य कारकाधिष्ठायकत्वेन प्रसिद्धस्य दृष्टाततयोपादीयमानस्यासमवायात्तदधिष्ठितत्वसाधन हेतोरन्वयत्वप्रसक्ते । न हि कुभकारादे कुभागुत्पत्तौ तत्कारकसाक्षात्कारि ज्ञान विद्यते दृढकलादिदृष्टकारकसदोहस्य तन साक्षात्कारणेऽपि तन्निमित्तादृष्टविशेषकाशिरेमाश्रात्करणत् । ननु लिंगविशेषात्तत्परिच्छित्तिनिमित्तस्य लिंगिकस्य ज्ञानस्य सद्भावात् तथा स्यादृष्टविशेषा कुभकारादय कुभादिकायाणि कुर्वन्ति नेतरे तेषा तथाविधादृष्ट- विशयाभावादित्यागमज्ञानस्यापि तत्परिच्छदनिर्धनस्य सद्भावात् सिद्धमव कुभकारादिज्ञानस्य कुभा- दिकारकपरिच्छदकत्व तत्प्रयोजकत्वेन तदधिष्ठाननिर्धनत्व तत्तत्स्य दृष्टाततयोपादानात्तद्हेतोरन्वयत्वा- पत्तिरिति चेत् तर्हि सवससारिणा यथास्व तन्वादिकार्यज-मनि प्रत्यक्षतोऽनुमानादागमाच्च तन्निमित्तदृ- ष्टादृष्टकारकविषयपरिज्ञानसिद्धे कथमश्रव्येनात्मन सुप्तदु र्योत्पत्तौ हतुत्व न भवेत् यतश्च सर्वस- प्सादीश्वरप्रेरित एव स्वर्गं वा श्रमं वा गच्छेदिति समजसमालक्ष्यत । तत् किमीश्वरपरिकल्पनया दृष्टादृष्टकारकातराणामेव ब्रह्माब्रह्मज-मनामन्वयव्यतिरेकानुविधातात् क्रपात्रमज-मानि तन्वादिकार्याणि भवतु तदुपभानृजनस्यैव ज्ञानवत् तदधिष्ठायकस्य प्रमाणोपपन्नस्य व्यवस्थापनात् । साप्रतमभ्युप- गम्यापि महेश्वरज्ञान अन्वयविदित स्वसविदित वेति कल्पनाद्विगतमभवे प्रथमकल्पनाया दूषणमाह-

अस्वसविदित ज्ञानमीश्वरस्य यदीप्यते ।

तदा सर्वज्ञता न स्यात् स्वज्ञानस्याप्रवेदनात् ॥ ३६ ॥

ज्ञानातरेण तद्विचौ तस्याप्यन्येन वेदन ।

वेदनेन भवेदेवमनवस्था महीयसी ॥ ३७ ॥

गत्वा सुदूरमप्येव स्वसविदितवेदने ।

इप्यमाणे महेशस्य प्रथम तादृगस्तु व ॥ ३८ ॥

महेश्वरस्य हि विद्वानं यदि ह्य न वेदयते स्वात्मनि क्रियाविरोधात्तदा समस्तकारकशक्तिनिकरमपि कथं संवेदयेत् । तथा हि । नेश्वरज्ञान सकलकारकशक्तिनिकरसंवेदक स्वासंवेदकत्वात् । यद्यत्स्वास-
वेदक तत्तत्र सकलकारकशक्तिनिकरसंवेदक यथा चक्षुः, तथाचेश्वरज्ञान तस्मान्न तथेति कुत समस्तका-
रकाधिष्ठायक यतस्तदाश्रयेश्वरस्य निरालकार्योत्पत्तौ निमित्तकारणत्व सिध्येत् असर्वज्ञताया पत्र
तस्यैव प्रसिद्धे । अथवा यदीश्वरस्य ज्ञान स्वयमीश्वरेण न सनेद्यत इत्यस्वसंविदितमित्येते तदा तस्य
सर्वज्ञता न स्यात् स्वज्ञानप्रवेदनाभावात् । ननु च सर्वं ज्ञेयमेव जानन् सर्वज्ञ कथ्यते न पुनर्ज्ञानं तस्या-
ज्ञेयत्वात् । नच तदज्ञात ज्ञेयपरिच्छिन्नं भवेत् चक्षुरपरिज्ञाने तत्परिच्छेद्यरूपापरिज्ञानप्रसगात् ।
करणापरिज्ञानऽपि त्रिपयपरिच्छिन्नविरोधादित्यपि नानुमतव्य । सर्वप्रहणेन ज्ञानज्ञेयज्ञातृज्ञातृलक्ष-
णस्य तत्त्वचतुष्टयस्य प्रतिज्ञानात् 'प्रमाण प्रमाता प्रमेय प्रमितिरिति चतसृषु चैव विधासु तत्त्व परि-
समाप्यते' इति वचनात् । तदन्यतमापरिज्ञानेऽपि सकलतत्त्वपरिज्ञानानुपपत्ते कुत सर्वज्ञतेश्वरस्य
सिध्येत् । ज्ञानांतरेण स्वज्ञानस्यापि वेदनाऽऽस्यासर्वज्ञतेति चेत् तर्हि तदपि ज्ञानातर परेण ज्ञानेन
ज्ञातव्यमित्यभ्युपगम्यमानेऽनवस्था महीयसी स्यात् । सुदूरमप्यनुसृत्य कस्याचिद्विज्ञानस्य स्वार्थावभासन
न्यभावत्वे प्रथमस्यैव सहस्रकिरणवत् स्वार्थावभासनस्य भावत्वमुरुरांक्रियतामलमस्वसंविदितज्ञानकल्प-
नया, स्वार्थव्यवसायात्मकज्ञानाभ्युपगमे च युष्माक तस्य महेश्वराद्भेदे पर्यनुयोगमाह—

तत्स्वार्थव्यवसायात्मज्ञानं भिन्नं महेश्वरात् ।

कथं तस्येति निर्देश्यमाकाशादिवदंजसा ॥ ३९ ॥

समवायेन तस्यापि तद्विन्नस्य कुतो मतिः ।

इहेदमिति विज्ञानादवाध्याद्योभिचारि तत् ॥ ४० ॥

इह कुडे दधीत्यादि विज्ञानेनास्तविद्विषा ।

साध्ये सवधमात्रे तु परेषां सिद्धसाधनं ॥ ४१ ॥

यदि स्वार्थव्यवसायात्मक ज्ञानमीश्वरस्याभ्यनुज्ञायते तस्यास्मदादिविशिष्टत्वात् तदा तदीश्वरा-
द्विन्नमभ्युपगतव्य । अभेदे सिद्धातविरोधात् । तथाचाकाशादेरिव कथं तस्येति व्यपदेश्यमिति पर्यनु-
युग्महे । स्यान्मत भिन्नमपि विज्ञान महेश्वरात्तस्येतिव्यपदेश्यते तत्र समवायात् नाकाशादरिति निर्दि-
श्यते तत्र तस्यासमवायादिति । तदप्ययुक्त । ताभ्यामीश्वरज्ञानाभ्या भिन्नस्य समवायस्यापि कुत प्रति-
पत्तिरिति पर्यनुयोगस्य तदवस्थत्वात् । इहेदमिति प्रत्ययविशेषाद्वाधकरहितात् समवायस्य प्रतिपत्ति
तथाहि, इहेदमिश्वरे ज्ञानमितीहेदप्रत्ययो विशिष्टपदार्थहेतुक सकलवाधकरहितत्वे सतीहेदमिति प्रत्यय-
विशेषत्वात् यो य सफलवाधकरहितत्वे सति प्रत्ययविशेष स स विशिष्टपदार्थहेतुको दृष्टः यथा
द्रव्येषु द्रव्यमित्यन्वयप्रत्ययविशेष सामान्यपदार्थहेतुक, सकलपदार्थनाधकरहितत्वे सति प्रत्ययविशेष-
हेदमिति प्रत्ययविशेष तस्माद्विशिष्टपदार्थहेतुक इत्यनुमीयते । योऽसौ विशिष्ट पदाथस्तद्वत् स
समवाय, पदार्थांतरस्य तद्वेतोरसभवात्तद्वेतुकत्वायोगाच्च, न हीह तदुपुपट इति प्रत्ययस्तुतहेतुक, तदुपु
तदव इति प्रत्ययस्त्वोत्पत्ते नापि पटहेतुक पटात्पट इति प्रत्ययस्योदयात् । नापि वासनाविशेषहेतुक
तस्या कारणरहिताया सभवाभावात् । पूर्व तर्थाविधज्ञानस्य तत्कारणत्वे तदपि कुतो हेतोरिति चिन्त्य-
मतत् पूर्वतद्वासनात् इति चन्न । अनवस्थाप्रसगात् । ज्ञानवासनयोरनादिसतानपरिकल्पनाया कुनो
षद्विरर्धसिद्धिरनादिवासनाबलादेव नीलादिप्रत्ययानामपि भावात् । नचैव विज्ञानसताननानाल-
सिद्धि सतानांतरप्रादिणोविज्ञानस्यापि सतानांतरमत्तरेण वासनाविशेषादेव तथाप्रत्ययप्रसूते स्वम-
धतानांतरप्रत्ययवत् । नानासंतानानभ्युपगमे चैकज्ञानसतानसिद्धिरपि कुत, स्यात् । स्वसतानाभावेऽपि

तद्वाहिव प्रत्ययस्य भावात् स्वसत्तानस्याप्यनिष्टो सविद्वैत इत साधयेत् स्वत प्रतिभासनादिति चेन्न । तथा वासनाविशेषादेव स्वत प्रतिभासस्यापि भावात् । शक्य हि वक्तु स्वत प्रतिभासवासनावशादेव स्वत प्रतिभास सवेदनस्य न पुन परमार्थत इति न किञ्चित्पारमाथिक सवेदन सिध्येत् । तथाच स्वरूपस्य स्वतोगतिरिति रिक्ता वाचोयुक्ति । तदनेन कुतश्चिरैकचित्परमार्थत साधयता दूषयता वा साधनज्ञान दूषणज्ञान वाऽभ्रात साल्पनमभ्युपगतव्य । तद्वत्सर्वमवाधित ज्ञान साल्पनमिति पथभिहेद्वमिति प्रत्ययस्यावाधितस्य निरालम्बनता येन वासनामात्रहेतुरय स्यात् । नापि निर्हेतुक वदा-
 पित्त्वत्वात् । ततोऽस्य विशिष्ट पदार्थो हेतुरभ्युपगतव्य इति वैशेषिका सेऽप्येव प्रष्टव्या । काऽसौ विशिष्ट पदार्थ समवाय सधधमात्र वा । न तावत्समवाय , तद्वत्तु कत्व साध्येऽस्य हेदमिति प्रत्ययस्य हे-
 कुडे दधीत्यादिना निरस्तसमस्तवाधकेन प्रत्ययेन व्यभिचारित्वात् , तदर्पीहेदमिति विज्ञानमवाध भव-
 न्यव । नच समवायहेतुक तस्य सयागहेतुत्वत्वात् । सधधमात्रे तु तन्निबधने साध्ये परेपा सिद्धसाधन-
 मेव स्याद्वादिना सर्वत्रेहेद प्रत्ययस्यावाधितस्य सधधमात्रनिबधनत्वेन सिद्धत्वात् । स्यामत् । वैशेषि-
 काणामवाधितहेद प्रत्ययाल्लिंगात्सामान्यत सधधे सिद्धे विशेषणावयवावयविनोगुणगुणिनोर क्रिया-
 क्रियावतो सामान्यतद्गतो विशेषतद्गतोश्च य सधध इहेद प्रत्ययल्लिंग स समवाय एव भविष्यति लक्ष-
 णविशेषसमवात् । तथा हि “अयुतसिद्धानामाधाराधारभूतानामिहेद प्रत्ययल्लिंगो य सधध स सम-
 वाय इति प्रशस्तकर ” । तत्र इहेद प्रत्ययल्लिंग समवाय इत्युच्यमानेऽतरालाभावनिबधनेन इह प्रामे दृष्ट-
 इति इहेद प्रत्ययेन, व्यभिचारात् सधध इति वचन । सधधो हि इहेद प्रत्ययल्लिंगो य स एव समवाय
 इत्येते नचातरालाभावो प्रामदृक्षाणा सधधइति न तेन व्यभिचार । तथापि इहाकाशे शकुनिरिति इहेद
 प्रत्ययेन सयोगसधधमात्रनिबधनेन व्यभिचार इत्याधाराधेयभूतानामिति निगद्यते । न हि यथाऽव-
 यवावयव्यादीनामाधाराधेयभूतत्वरुभयो प्रसिद्ध तथा शकुन्याकाशयारौत्तराधर्यायोगात् आकाशस्य
 सधधगतत्वेन शकुनेरुपर्यपि भावादधस्तादिवेति न तत्रहेदप्रत्ययेन व्यभिचार । नन्वाकाशशर्यार्थाद्वि-
 यत्वात्तदस्मदादीनामिहेद प्रत्ययस्यासमवात् कथ तेन व्यभिचारचोदना साधीयसीति न मतव्य ।
 कुनश्चिह्लिगादनुमितऽप्याकाशे श्रुतिप्रसिद्धेर्वा कस्यचिदिहेदमिति प्रत्ययाविरोधात् तत्र, भ्रातेन वा केपा
 चिदिहेदमिति प्रत्ययेन व्यभिचारचोदनाया न्यायप्राप्तत्वात् तत्परिहाराधमाधाराधेयभूतानामिति
 वचनस्योपपत्ते । नन्वेवमपीह कुडे दधीति प्रत्ययेनानेकातस्तस्य सयोगनिबधनत्वेन समवायाहेतु
 स्वादिति न शकनीयमयुतसिद्धानामिति प्रतिपादनात् । नहि यथावयवावयव्यादयोऽयुतसिद्धास्तथा
 पृथिव्युत्पादय तेषा युतसिद्धत्वात् । तद्युतसिद्धानामेवेति वक्तव्यमाधाराधेयभूतानामिति वचनस्या
 भावऽपि व्यभिचाराभावादिति न चेतसि विधेय । वाच्यवाचकभावनाकाशाकाशश-दयोव्यभिचा-
 रात् ॥ इहाकाशे वाच्ये वाचक आकाशशब्द इति इहेदप्रत्ययल्लिंगस्यायुतसिद्धसधधस्य वाच्यवाचक
 भावप्रसिद्धे तेन व्यभिचारोपपत्तेराधाराधेयभूतानामिति वचनस्योपपत्ते । नवाधाराधेयभूतानाम-
 युतसिद्धानामपि सधधस्य विषयविषयिभावस्य सिद्धे कुत समवायसिद्धि । नह्यात्मनि-इच्छादीनां
 ज्ञानमयुतसिद्ध न वमिति । तथाहमिति ज्ञानमाधाराधेयभावस्याप्यत्र भावात् नचाहमिति प्रत्ययस्यात्माविष-
 यस्यायुतसिद्धस्यात्माधारस्य विषयविषयिभावोऽसिद्ध इति कुतस्तयो समवाय एव सिध्येदिति न वक्तव्य ।
 आधाराधेयभूतानामेवायुतसिद्धानामवति चावधारणात् । वाच्यवाचकभावो हि युतसिद्धानामनाधा-
 राधेयभूताना च प्रतीयते विषयविषयिभाववत् । ततोऽनेनानवधारिताविषयेण न व्यभिचार
 सभाष्यते । नन्वेवमयुतसिद्धानामेवेत्यवधारणाद्व्यभिचाराभावादाधाराधेयभूतानामिति वचन
 मनर्थक स्यात् आधाराधेयभूतानामेवेत्यवधारणे सत्ययुतसिद्धानामिति वचनवत् ॥ विषयविषयिभावस्य
 वाच्यवाचकभावस्य च युतसिद्धानामप्यनाधाराधारभूतानामिव समवात् तेन व्यभिचाराभावादिति च

न मननीय । षटाद्येकद्रव्यसमवायिना रूपसार्दीनामयुतसिद्धानामेव परस्पर समवायाभावादेकार्यसम-
वायेन स्वधेन व्यभिचारत् । नह्य युतसिद्धानामपि सम्भवति विषयविषयिभाप्रवद्वाच्यवाचकभाव-
वद्वा ततोऽयुतसिद्धानामेवेत्यनघारणऽपि व्यभिचारनिवृत्त्यर्थमाधार्याधारभूतानामिति वचन । तथा-
ऽऽधार्याधारभूतानामेति वचनेऽप्याधारोपेयभावतः सयोगाविशेषेण सर्वथाऽनाधार्याधारभूतानामस-
मवायत्वाव्याभिचारः सम्भाव्यत एव तन्निवृत्त्यर्थमयुतसिद्धानामेवेति वचनमर्थवदेवति निरवद्यमयुतसि-
द्धत्वाधार्याधारभूतत्वलक्षण सयोगादिभ्योव्यवच्छेदक समधस्येहेदं प्रत्ययलिङ्गेन व्यवस्थापितस्य सम-
वायस्वभावेन साधयत्येव । अतः स्वधमात्रऽपि साध्ये न सिद्धसाधनमिति वैशेषिका सचक्षते
तेषामयुतसिद्धानामिति वचन तावद्विचार्यते । किमिदमयुतसिद्धत्व नामविशेषण, वैशेषिकशास्त्रापेक्षया
लोकोपेक्षया वा स्यात् ॥ उभयथापि न साध्वित्याह ॥

सत्यामयुतसिद्धौ चेन्नेदं साधुविशेषण ।
शास्त्रीयायुतसिद्धत्वविरहात्समवायिनो ॥४२॥
द्रव्यं स्वावयवाधारं गुणो द्रव्यश्रयो यत्-
लौकिकययुतसिद्धिस्तु भवेद्दुग्धांभसारपि ॥४३॥

इह तत्तु पट इत्यादिरिहेदं प्रत्यय समवायसमधनिवधन एव, निर्वाधत्वे सत्ययुतसिद्धेहेदं प्रत्य-
यत्वात् । यस्तु न समवायसमधनिवधन स नैव यथेहसमवायिषु समवाय इति बाध्यमानेहेदं प्रत्यय ।
इह इह वधीति युतसिद्धेहेदं प्रत्ययश्च । निर्वाधत्वेसत्ययुतसिद्धेहेदं प्रत्ययश्चायमिह तत्तु पट इत्यादि , तस्या-
समवायसमधनिवधन इति केवलव्यापितरेकी हेतुरसिद्धत्वादिदोषेहितत्वान् स्वसाध्याधिनाभावी सम-
वायसमध साधयतीति परैरभिधीयते सत्यामयुतसिद्धाविति वचनसामर्थ्यात् । तत्रदमयुतसिद्धत्व
यदि शास्त्रीय हेतोर्विशेषण तदा न साधु प्रातभासते समवायनोरवयवात्रयत्रिनेर्गुणगुणिनो क्रिया
क्रियावतो सामान्यतद्गतोर्विशेषतद्गतोश्च शास्त्रायस्ययुतसिद्धत्वस्य विरहात् वैशेषिकशास्त्रे प्रसिद्धम्-
'अपृथगाश्रयवृत्तित्वमयुतसिद्धत्व' । तथेह नास्त्यत्र यत् कारणोद्भव्य तत्तुल्यश्च स्वानयनाशुपु वर्तते कार्यद्रव्य
च पटलक्षण स्वावयवेषु तत्तुपु वर्तते इति स्वावयवाधारानेत्यननात्रयवाच्यवितो पृथगाश्रयवृत्तित्वसिद्धेर
पृथगाश्रयवृत्तित्वमसदेवेति प्रतिपादित यतश्च गुण कार्यद्रव्याश्रयो रूपादि । कार्यद्रव्य तु स्वाश्रयवाधार
प्रतीयते तेन गुणगुणिनोरपृथगाश्रयवृत्तित्वमसभाव्यमान निवेदित । एनेन क्रियाया कार्यद्रव्यवर्तनकार्य
द्रव्यस्य च स्वावयवेषु, क्रियाक्रियावतोरपृथगाश्रयवृत्तित्वाभावः कथित । तथा सामान्यस्य द्रव्यत्वादि-
द्रव्यादिषु वृत्तेद्रव्यादीना च स्वाश्रयेषु, सामान्यतद्गतो पृथगाश्रयवृत्तित्व रयापितं तथैनापरविशेष्य
कार्यद्रव्येषु प्रपृच्छे कार्यद्रव्याणा च स्वावयवेषु विशेषतद्गतारपृथगाश्रयवृत्तित्व निरस्त वेदितव्यं । ततो
न शास्त्रीयायुतसिद्धि समवायिनोरस्ति या तु लौकिको लोकप्रसिद्धैकभाजनवृत्ति सा दुग्धांभसारपि
युतसिद्धयोरस्तीति तयापि नायुतसिद्धत्व सत्या समवायिनो साधीय इति प्रतिपत्तव्य ।

पृथगाश्रयवृत्तित्व युतसिद्धिर्नचानयोः ।
सास्तीशस्य विभुत्वेन परद्रव्याश्रित्तिच्युतेः ॥४४॥
ज्ञानस्यापीश्वरादन्यद्रव्यवृत्तित्वहानितः ।
इति येषपि समादयुस्तांश्च पर्यनुयुंज्महे ॥४५॥
विभुद्रव्यविशेषाणामन्याश्रयविवेकतः ।
युतसिद्धि कथ तु स्यादेकद्रव्यगुणादिषु ॥४६॥

समवायः प्रसज्येतायुतसिद्धौ परस्पर ।

तेषां तद्द्वितीयसत्त्वे स्याद्द्रव्याघातो दुरुत्तरः ॥४७॥

ननु च पृथगाश्रयवृत्तित्वं युतसिद्धिः 'पृथगाश्रयाश्रयित्वं युतसिद्धिः' इति वचनात् । पृथगाश्रयसमवाययुतासिद्धिरिति वदतां समवायस्य विवादाध्यासितत्वाद्दृष्टान्तसिद्धिप्रसंगात् । लक्षणस्याकारकत्वेन ज्ञापकत्वेऽपि तेन सिद्धेन भवितुमर्हति । असिद्धस्य विवादाध्यासितस्य सद्विद्यत्वात् तल्लक्षणस्यायोगात् । सिद्ध इति कस्याचिद्देशक लक्षणमुपपन्नते तान्यथेति लक्ष्यलक्षणभावविधौ विभावयति । तत्र युतसिद्धत्वमीश्वरज्ञानयोर्नास्त्येव महेश्वरस्य विभुत्वात्प्रित्यत्वाच्चान्यद्रव्यवृत्तित्वाभावात् महेश्वरान्यत्र तद्विज्ञानत्वस्याप्रवृत्तेः पृथगाश्रयवृत्तित्वाभावात् । कुडस्य हि कुडभाववपु वृत्तिर्द्वयं दध्ययवेष्विति कुडभाववपुःदध्ययवपुःसौ पृथग्भूतावाश्रयौ तयोश्च कुडस्य दध्नश्च वृत्तिरिति पृथगाश्रयवृत्तित्वं तयो रभिधीयते । न चैवविधौ पृथगाश्रयाश्रयित्वं समवायिनोः संभवति ततूनां स्वावयवव्युत्पत्तौ यथा वृत्ति न तथा पटस्य तनुव्यतिरिक्ते कचिदाश्रये नह्यत्र चत्वारोऽर्थाः प्रतीयन्ते । द्वावाश्रयौ पृथग्भूतौ द्वौ चाश्रयिणाविति ततोरेव स्वावयवपेक्षयाश्रयित्वात्पटापेक्षया चाश्रयत्वात्प्रयाणामेवार्थानां प्रसिद्धेः पृथगाश्रयाश्रयित्वस्य युतसिद्धिलक्षणस्याभावाद्दयुतसिद्धत्वं शास्त्राण्य समवायिनोः सिद्धमेव ततोऽयुतसिद्धत्वविशेषणं साध्वेवासिद्धत्वाभावात् । लौकिकयुतसिद्धत्वं तु प्रतीतिबाधितं नाभ्युपगम्यत एव तत् साध्वे शेषणाद्धेतोः समवायसिद्धिरिति येऽपि समादधते विदग्धवैशेषिकास्ताश्च पर्यनुयुज्जमहे । विभुद्रव्याविशेषणात्तस्मात्काशादीनां कथं तु युतसिद्धिः परिकल्पते भवाद्भ्रूलोपामयाश्रयविरहात् । पृथगाश्रयाश्रयित्वात्संभवात् । नित्यानां च पृथग्गतिमत्त्वं युतसिद्धिरित्यपि न विभुद्रव्येषु संभवति साद्धेः पृथग्गतिमत्त्वं द्विधाभिधीयते कैश्चित् । अन्यतरपृथग्गतिमत्त्वं च नचपृथग्गतिमत्त्वं चेति । तत्र परमाणुविभुद्रव्ययोरन्यतरपृथग्गतिमत्त्वं परमाणोरेव गतिमत्त्वात् । विभुद्रव्यस्य तु निःक्रियत्वेन गतिमत्त्वाभावात्, परमाणूनां तु परस्परमुभयपृथग्गतिमत्त्वमुभयोरपि परमाणुयोः पृथक् पृथग्गतिमत्त्वसंभवात् । सचैतद्द्वितीयमपि परस्परं विभुद्रव्यविशेषणां संभवति । तथैकद्रव्याश्रयाणां गुणकर्मसामान्यानां च परस्परं पृथगाश्रयवृत्तेरभावात् युतसिद्धिः कथं तु स्यादिति वितर्कयतु भवत । तेषां युतसिद्ध्यभावः च युतसिद्धौ सत्या समवायोऽन्योन्यं प्रसज्येत स च नेष्ट तपामाश्रयाश्रयिभावाभावात् । अत्र कचिद्विभुद्रव्यविशेषणात्तयोः नित्यसंयोगमासचक्षत तस्य ह्यनश्चिदजातत्वात् । नह्ययमन्यतरकर्मजो यथा स्याणोऽश्रयनेन । विभूनां च मूर्तं, नाप्युभयकर्मजो यथा मेघपामल्लयोर्वा । न च संयोगजो यथा द्वितनुक वीरणयोः शरीराकाशयोर्वा । स्वावयवसंयोगपूर्वको ह्यवयविनः कनाचित्संयोगः प्रसिद्धः । न चाकाशादीनामवयवा संति निरवयवत्वात् ततो न तत्संयोगपूर्वकं परस्परं संयोगो यत् संयोगजं स्यात् प्राप्तिस्तु तेषां सर्वदाऽर्थाति तल्लक्षणसंयोगः, अज्ञपवाभ्युपगतव्यः । तत्सिद्धश्च युतसिद्धिस्तेषां प्रतिज्ञात्तव्या । युतसिद्धानामेव संयोगस्य निश्चयः । नचैव ये ये युतसिद्धास्तेषां सहाहिमवदादीनामपि संयोगः प्रसज्यते तथाव्याप्तेरभावात् संयोगं हि युतसिद्धत्वं व्याप्तं न युतसिद्धत्वेन संयोगः ततो यत्र यत्र संयोगस्तथा तत्र तत्र युतसिद्धिरित्यनुमीयते कुडवदरादिवत् । एव चैकद्रव्याश्रयाणां गुणादीनां संयोगस्यासंभवात्तत्र युतसिद्धिः तस्य गुणत्वान्द्रव्याश्रयत्वात् तदभावात्तत्र युतसिद्धिः नाप्ययुतसिद्धिरस्तीति समवायः प्राप्नुयात् तस्मिन्नेदं प्रत्ययलिङ्गत्वादाध्यायाधारभूतपदार्थावपिपयत्वाच्च । नचैतं परस्परमाध्यायाधारभूता स्वाश्रयेण द्रव्येण सहाध्यायाधारभावात् । नचैहदमिति प्रत्ययस्तत्रावाधितः संभवति यल्लिङ्गसंबन्धः समवायो व्यवस्थाप्यते । न हीदरसे रूपकमतिचाधाधितः, प्रत्ययोऽस्ति नापीह सामान्ये कर्मणोवेति न तत् समवायः स्यात् नहि यत्र यत्र युतसिद्धिस्तत्र तत्र समवाय इति व्याप्तिरस्ति यत्र यत्र समवायस्तत्र तत्र युतसिद्धिरित्येव्याप्तं संप्रत्ययादिति सर्वं निरवयव परोक्तदूषणानवकाशात् इति त एवं ज्ञेयं शक्यं तदयोऽपि पर्यनुयोज्या कथं पृथगाश्रयाश्रयित्वं युतसिद्धिः नित्यानां च पृथग्गतिमत्त्वमिति

युतसिद्धेर्लक्षणद्वयमव्यापि न स्यात् तस्य विभुद्रव्येऽजसयोगानुमितया युतसिद्धावभावान् । यदि पुन-
 रेतलक्षणद्वयव्यतिक्रमेण सयोगहेतुयुतसिद्धिरिति लघातरमुरीक्रियते तदा कुडबदरादिषु परमाण्वा
 काशादिषु परमाणुप्लात्ममनस्तु विभुद्रव्येषु च परस्पर युतसिद्धिर्भावाल्लक्षणस्याव्याप्यतिव्याप्यसंभवदाप
 परिहारेऽपि कर्मापि युतसिद्धिं प्राप्नोति तस्यापि सयोग हेतुत्वाददृष्टेश्चरकालोद्देशरिचैति दु शक्यातिव्याप्ति
 परिहर्तु । सयोगस्यैवहेतुरित्यवधारणादपोऽयमिति चेन्न । एवमपि हिमवद्विध्यदिना युतसिद्धे संयो-
 गहेतोरपि प्रसिद्धेर्लक्षणस्याव्याप्तिप्रसङ्गात् । हेतुरेव सयोगस्यैववधारणादयमपि न दोष इति चेन्न ।
 एवमपि सयोगहेतोर्युतसिद्धे प्रसगात् ॥ सयोगस्यैव हेतुयुतसिद्धिरित्यवधारणेऽपि विभागहेतुयुतं
 सिद्धि कथामेव व्यवस्थाप्यते ॥ न च युतसिद्धाना सयोग एव विभागस्यापि भावात् सयोगोविभा-
 गहेतुरित्यपिवाच्यं । तस्य तद्विरोधिगुणत्वात् तद्विनाशहेतुणत्वात् ॥ सयुक्तविषयत्वाद्धिभागस्य सयोगोहेतुरिति
 चेन्न तर्हि विभक्तविषयत्वात्सयोगस्य विभागोहेतुरस्तु । कयोश्चित् विभक्तयोरप्युभयकर्मणोऽन्यतरकर्म-
 णोऽवयवसयोगस्य चापाये संयोगापायात्र विभाग संयोगहेतुरितिचेत् तर्हि सयुक्तयोरप्युभयकर्मणोऽन्य-
 तरकर्मणोऽवयवविभागस्यचापाये विभागस्याभावात्सयोगा विभागस्यापि हेतुर्माभूत् । कथं च शश्वदवि-
 भक्तानां विभुद्रव्यविशेषाणामज सयोग सिध्यन्विभागहेतुकोव्यवस्थाप्यते । तत्र युतसिद्धिर्विभाग
 हेतुरपि कथमवस्थाप्यते इति चेत् सर्वस्य हेतो कायोत्पादानानियमदिति ब्रूम । समर्थो हि हेतु स्वकार्य
 मृत्पादयति नासमर्थ, सहकारिकारणानपेक्षोऽतिप्रसगात् ॥ तेन यथा हिमवद्विध्यादीना युतसिद्धि
 विद्यमानापि न सयोगसुपजनयति सहकारिकारणस्य फर्मादेरभावात् तथा विभुद्रव्यविशेषाणा
 शाश्वतिका युतसिद्धि सत्यपि न विभाग, सहकारिकारणस्याऽन्यतरकर्मादेरभावादिति सयोगहेतु युतसिद्धि
 मभ्यनुजानंते विभागहेतुमपि तामभ्यनुजानंतु सर्वथाविशेषाभावात् तथा च सयोगस्यैव हेतुयुतसिद्धिरि
 त्यपिलक्षण न क्यवतिष्ठत एव लक्षणभावे च न युतसिद्धि नापि युतसिध्यभावलक्षणा स्यादयुतसिद्धि
 रिति युतसिध्ययुतसिद्धिद्वितयापाये व्याघातो दुरुत्तर स्यात् सर्वत्र सयोगसमवाययोरभावात् सस-
 ग्दाने सकलार्थहानि स्यादित्याभेप्राय । सयोगापाये तावदात्मात् करणसयागाद् बुद्ध्यादिगुणोत्प-
 त्तिर्न भवेत् तदभावे च आत्मनोव्यवस्थापनोपायापायादात्मतत्वहानि ॥ एतेन भेरीदडाकाशसयोगा
 भावाच्छब्दस्यानुत्पत्तेराकाशव्यवस्थापनोपायासत्त्वादाकाशहानिरुक्ता सर्वत्रावयवसयोगाभावात्तद्धि
 भागस्याप्यनुपपत्तेस्तन्निमित्तस्यापि शब्दस्थाभावात् । एतेन परमाणुसयोगाभावात्प्रकादिप्रक्रमेणा-
 वयविनोऽनुत्पत्तस्तत्र परापरादिप्रत्ययापायात् इदमत पूर्वणेत्यादिप्रत्ययापायाश्च न कालो दिक् च
 क्यवतिष्ठत इत्युक्त । तथा समवायासत्वे सकलसमवायिनामभावात् मन परमाण्वोऽपि सभाव्यते
 इति सफलद्रव्यपदार्थहानेस्तद्व्ययगुणकर्मसामान्यविशेषपदार्थहानिरपीति सकलपदार्थव्याघातात्
 दुरुत्तरोर्वशेषिकमतस्य व्याघात स्यात् त परिजिहीर्षता युतसिद्धि कुतश्चिद्व्यवस्थापनीया ॥ तत्र

युतप्रत्ययहेतुत्वादयुतसिद्धिरित्तरणे

विभुद्रव्यगुणादीनां युतसिद्धिः समागता ॥४८॥

यथैव हि कुडबदरादिषु युतप्रत्ययउत्पद्यते कुडादिभ्यो बदरादयोयुता इति तथा विभुद्रव्यविशेषु
 प्रकृतेषु गुणगुणेषु क्रियाक्रियावस्तु सामान्यतद्द्रवसु विशयतद्द्रवसु चावयवावयवविषु च युतप्रत्ययोभवत्येवेति
 युतसिद्धि समागता सर्वत्रायुतप्रत्ययस्याभावात् । देशभेदाभावात्तत्र न युतप्रत्यय इति चेन्न । वाताऽ-
 ऽत्पादिषु युतप्रत्यय'नुरात्प्रसगात् ॥ तेषा स्वावयवेषु भिन्नेषु देशेषु वृत्तेस्तत्र युतप्रत्यय इति चेत् कि
 मेव संतुपटादिषु पटरुपादिषु च युतप्रत्यय' प्रतिपिभ्यत स्वाश्रयेषु भिन्नेषु वृत्तेरविशेषात् तथा च न
 तेषामयुतसिद्धि । ततो न युतप्रत्ययहेतुत्वेन युतसिद्धिव्यवतिष्ठते । तदव्यवस्थानाश्च किंस्यादित्याह ॥

यतो नायुतसिद्धिः स्यादित्यसिद्ध विशेषण ।

हेतोर्विपक्षतस्तावद्यवच्छेदं न साधेयत् ॥४९॥

न
 त्ति
 का
 मपि
 । यत्र
 प्रदीप्य
 रत्नादि
 पायात्
 शक्ति
 मानव सं
 त वच
 इति ३१
 गविकार

सिद्धेऽपि समवायस्य समवायिषु दर्शनात् ।
इहेदामिति सवित्ते. साधन व्यभिचारि तत् ५०॥

तपेवमयुतसिद्धेरसमवे सत्यामयुतसिद्धाविति विशेषण तावदासिद्धविपश्चात्समवायात्सयोगा
वेर्न्यवच्छेद न साधयत् सयोगादिना व्यभिचारस्यासाधितेहेदप्रत्ययस्य हतोर्दु परिहारत्वात् क्वच
मभ्युपगम्यायुतसिद्धत्व विशेषण हेतोरनैकातिकत्वमुच्यते । सिद्धेऽपि विशेषणे साधनस्येहसमवायिषु
समवायइत्ययुतासिद्धवाधितेहेदप्रत्येन साधनमेतत् व्यभिचारि कथ्यते । ननुयमयुतसिद्धवाधितेहेद
प्रत्यय समवायहेतुक इति । नन्वसाधितत्वविशेषणमसिद्धमिति परमदमाशङ्कयाह ॥

समवायान्तराद्गतौ समवायस्य तत्त्वत । -
समवायिषु तस्यापि परस्मादित्यनिष्ठिति ५१॥
तद्वाधाऽस्तीत्यवाधत्व नाम नेह विशेषण ।
हेतो सिद्धमनेकांतो यतोऽनेनेति ये विदुः ॥५२॥
तेपामिहेति विज्ञानाद्विशेषणविशेष्यता ।
समवायस्य तद्वत्सु तत् एव न सिध्यति ॥५३॥
विशेषणविशेष्यत्वसंबधोऽप्यन्यतो यदि ।
स्वसंबधिषु वेतंतं तदा बाधाऽनवस्थिति. ॥ ५४ ॥

इह समवायिषु समवाय इति समवायसमवायिनोरयुतसिद्धत्वे समवायस्य पृथगागयाभावा
रमसिद्ध सतीहेदमिति सवित्तेरथाधितत्वविशेषणस्याभावात् न तथा साधन व्यभिचरेत् तन्नान्
वत्याया बाधिकाया सद्भावात् तथाहि समवायिषु समवयस्य श्रुति सयवायातराद्यदीप्यते तदा
तस्यापि समवायातरस्य समवायममवायिषु स्वसंबधिषु श्रुतिरपरापरसमवायरूपैषितव्या
तथाचापरापरसमवायपरिकल्पनायामनिष्ठिति स्यात् तथैक एव समवायस्तत्त्वं भावन व्याप्यातमिति
सिद्धातस्य चानिष्ठिति सेवहेदामिति प्रत्ययस्य बाधा ततोनाबाधत्वं नाम विशेषण हतार्थेनाऽनेकात् स्यादि-
ति ये वदति तेपा विशेषणविशेष्यत्वसंबधोऽपि समवायिषु समवाय इति प्रत्ययात् सिध्यदवस्थाया
सद्भावात् विशेषणविशेष्यभावो हि समवायसमवायिनो परैरिष्ट समवायस्य विशेषणत्वात् समवा-
यिनी विशिष्यत्वात् अथवा समवायप्रतिनियमानुपपत्त ॥ सच समवायसमवायिभ्योऽथातरमेव न
पुनरनधातर समवायस्यापि समवायिभ्योऽनर्थातरापत्ते सचार्थातरभूतोविशेषणविशेष्यभाव संबध-
स्वसंबधिषु परस्माद्व विशेषणविशेष्यभावात्प्रतिनियत स्यात् नान्यथा तथाचापरापरविशे-
षणविशेष्यभावपरिकल्पन ग्रामनवस्था बाधा तद्वयस्यैव ततस्तया सबाधादिहेदामिति प्रत्ययाद्विशेषण
विशेष्यभावाऽपि न मिध्येदिति द्रुत समवायप्रतिनियम क्वचिदेव समवायिषु परेषा स्यात् ॥

विशेषणविशेष्यत्वप्रत्यायादवगम्यते ।

विशेषणविशेष्यत्वमित्यप्येतेन दूषित ॥५५॥

यथेह समवायिषु समवाय इत्याहदप्रत्ययादनवस्थया बाध्यमानान् समवायवाविशेषणाविश-
ष्यभावो न सिध्येदिति तथा विशेषणविशेष्यत्वप्रत्ययादध्यनवस्थया बाध्यमानत्वाविशेषणात् ततोऽ-
नेनहदप्रत्ययदूषणेन विशेषणविशेष्यत्वप्रत्ययोऽपि दूषित एव तन्नैव च तद्दूषणेन विशेषणविशे-
ष्यत्व संबध दूषितमवगम्यता ॥ अप्रानवस्थापरिहार पर्यामाशङ्क्य निराचष्टे ॥

तस्यानंत्यात्प्रपत्तृणामाकाक्षाक्षयतोऽपि वा ।
 न दोष इति चेदेव समवायादिनापि किं ॥ ५६ ॥
 गुणादिद्रव्ययोर्भिन्नद्रव्ययोश्च परस्पर ।
 विशेषणविशेष्यत्वसंबंधोऽस्तु निरकुश ॥ ५७ ॥
 सयोगः समवायो वा तद्विशेषोऽस्त्वनेकधा ।
 स्वातंत्र्ये समवायस्य सर्वथैस्ये च दोषतः ॥ ५८ ॥

तस्य विशेषणविशेष्यभावस्यानस्यात्समवायवदेकत्वानभ्युपगमात् नानवस्था दोषो यदि परे
 कथ्यते प्रपत्तृणामाकाक्षाक्षयतोऽपि वा यत्र यस्य पतिपत्तुर्न्यवहारपरिसमाप्तेराकाक्षाक्षय स्यात्
 तत्रापरविशेषणविशेष्यभावानन्वेषणादनवस्थानुपपत्ते तदा समवायादिनापि परिकल्पितेन न
 किञ्चित्फलमुपलभाभेद्द समवायिनारपि विशेषणविशेष्यभावस्यैवाभ्युपगमनीयत्वात् संयोगिनोरपि
 विशेषणविशेष्यभावानतिक्रमात् । गुणद्रव्ययोः क्रियाद्रव्ययोः द्रव्यत्वद्रव्ययोः गुणत्वगुणयोः कर्म-
 स्वकर्मणोः गुणत्वद्रव्ययोः कर्मत्वद्रव्ययोः विशेष्यद्रव्ययोश्च द्रव्ययोरिव विशेषणविशेष्यत्वस्य
 साक्षात्परपरया वा प्रतीयमानस्य बाधकाभावात् । यथैव हि गुणिद्रव्य क्रियावद्द्रव्य द्रव्यत्ववद्द्रव्य
 विशेषवद्द्रव्य गुणत्ववानुगुण कर्मत्ववत्कर्मत्वत्र साक्षाद्विशेषणविशेष्यभाव प्रतिभासते दृडिकुड-
 लिवत् तथा परपरया गुणत्ववद्द्रव्यमित्यत्र गुणस्य द्रव्यविशेषणत्वात् गुणत्वस्य च गुणविशेषण-
 स्वात् विशेषणविशेष्यभावोऽपि तथा कर्मत्ववद्द्रव्यमित्यत्रापि कर्मत्वस्य कर्मविशेषणत्वात् कर्मणो
 द्रव्यविशेषणत्वात् विशेषणविशेष्यभाव एव निरकुशोऽस्तु ॥ ननु च दृढपुरुपादीनामवयवा
 वयव्यादीना च संयोगः समवायश्च विशेषणविशेष्यभावहेतुः सप्रतीयते तस्य तद्भाव एवभावादिति
 न मतव्य । तद्भावेऽपि विशेषणविशेष्यभावस्य सद्भावात् धर्मधर्मिवत् भावाभाववद्भावात् । नहि धर्म
 धर्मिणो संयोगः तस्य द्रव्यनिष्ठत्वात् । नापि समवायः परैरिष्यते । समवायतदस्त्वित्यस्य समवा-
 यात्परस्रगात् ॥ तथा न भावाभावयोः संयोगः समवायो वा परैरिष्ट सिद्धानविरोधात् तयो
 विशेषणविशेष्यभावस्तु तैरिष्टो दुष्टश्चाति न संयोगसमवायाभ्यां विशेषणविशेष्यभावो व्याप्तः, तेन
 तयोर्व्याप्तत्वसिद्धिः न हि विशेषणविशेष्यभावस्याभावे कयाश्चित्तयागः समवायो वा व्यवतिष्ठ-
 ते ॥ क्वचिद्विशेषणविशेष्यभावाविवक्षायां तु संयोगसमवायव्यवहारो न विशेषणविशेष्यभावस्या
 व्यापकत्व व्यवस्थापयितुमल । सतोऽप्यनार्थत्वादेर्विश्रानुपपत्तेर्व्यापकत्वप्रसिद्धे । तत् संयोग
 समवायोवा अन्योवाऽधिनाभावादिः सवधस्तरथैव विशेषणविशेष्यभावस्य विशेषोऽस्तु ॥ ननु च
 समवायस्य स्वतंत्रत्वादेष्टत्वाच्च कथमसौ तद्विशेषः स्थाप्यत इतिचन्न समवायस्य स्वतंत्रत्वे सवधै
 कत्वे च दोषः सद्भावान् ॥ तथाहि—

स्वतंत्रस्य कथं तावदाश्रितत्वं स्वयं मतं ।
 तस्याश्रितत्वे वचने स्वातंत्र्यं प्रतिहन्यते ॥ ५९ ॥
 समवायिषु सत्स्वेव समवायस्य वेदनात् ।
 आश्रितत्वे दिगादीनां मूर्तद्रव्याश्रितिर्न किं ॥ ६० ॥
 कथं चानाश्रितः सिद्ध्येत्सवधः सर्वथा क्वचित् ।
 स्वसवधिषु येनात् सभवेन्नियतस्थितिः ॥ ६१ ॥

एक एव च सर्वत्र समवायो यदीप्यते ।
 तदा मेहश्चरे ज्ञान समवेति न खे कथ ॥६२॥
 इहेति प्रत्ययोऽप्येव शकरे न तु खादिषु ।
 इति भेदःकथसिन्धेन्नियामकमपश्यत ॥६३॥
 न चाचेतनता तत्र सभाव्येत नियामिका ।
 शंभावपि तदास्थानात् खादेस्तदविशेषत ॥६४॥
 नेगो ज्ञाता न चाज्ञाता स्वय ज्ञानस्य केवल ।
 समवायात्सदा ज्ञाता यद्यात्मैव स किं स्वत ॥६५॥
 नायमात्मा न चानात्मा स्वात्मत्वसमवायत ।
 सदात्मैवेतिचेदेव द्रव्यमेव स्वतोऽसिधत् ॥६६॥
 नेशो द्रव्य न चाद्रव्य द्रव्यत्वसमवायत ।
 सर्वदा द्रव्यमेवेति यदि सन्नेव स स्वतः ॥६७॥
 न स्वतः सन्नसन्नापि सत्त्वेन समवायत ।
 सन्नेव शश्वदित्युक्तौ व्याघात केन वार्यते ॥६८॥
 स्वरूपेणासतः सत्वसमवाये च खांबुजे ।
 स स्यात् किं न विशेषस्याभावात्तस्य ततोऽजसा ॥६९॥
 स्वरूपेण सत सत्वसमवायेपि सर्वदा ।
 सामान्यादौ भवेत्सत्वसमवायोऽविशेषत ॥७०॥
 स्वत सतो यथा सत्त्वसमवायस्तथास्तु स ।
 द्रव्यत्वात्मत्वबोद्धृत्वसमवायोऽपि तत्त्वत ॥७१॥
 द्रव्यस्यैवात्मनो बोद्धु स्वय सिद्धस्य सर्वदा ।
 नहि स्वतो तथाभूतस्तथात्वसमवायभाक् ॥७२॥
 स्वय ज्ञत्वे च सिद्धेऽस्य महेशस्य निरर्थक ।
 ज्ञानस्य समवायेन ज्ञत्वस्य परिकल्पन ॥७३॥
 तत्स्वार्थव्यग्रायात्मज्ञानतादात्म्यमृच्छत ।
 कथ चिदीश्वरस्याऽस्ति जिनेशत्वममत्राय ॥७४॥
 स एव मोक्षमार्गस्य प्रणेता व्यवतिष्ठते ।
 सदेह सर्वविन्नष्टमोहो धर्मविशेषभाक् ॥७५॥

ज्ञानादन्यस्तु निर्देहः सदेहो वा न युज्यते ।

शिव कर्तोपदेशस्य सोऽभेत्ता कर्मभूभृतां ॥ ७६ ॥

स्वतन्त्रत्वे हि समवायस्य पण्णागाश्रितत्वम् "अन्यत्र नित्यद्रव्येभ्यः" इति कथमाश्रितत्वं स्वय वै-
शेषिकैरिष्टमिति तत्रविरोधो दोषः । तस्याश्रितत्वप्रतिपादने स्वतन्त्रविरोधात् । पराश्रितत्व हि पार-
तन्त्र्येन स्वातन्त्र्य कथं न प्रतिहन्यते । स्यान्मतं न परमार्थतः समवायस्याश्रितत्वं धर्मं कथ्यते
यत्स्वतन्त्रविरोध स्यात् किंतूपचारत्वं निमित्ततूपचारस्य समवायिषु सत्सु समवायज्ञान समवायिज्ञान्ये
देशे समवायज्ञानासम्भवात् परमार्थतस्तस्याश्रितत्वे स्वाभावनाशात् विनाशप्रसङ्गात् गुणादिव्यति ।
तदमत् । दिगादीनामप्यवमाश्रितत्वप्रसङ्गात् । मूर्तद्रव्येषु सत्सूपलम्बिलक्षणप्राप्तेषु दिग्लिङ्गस्येवमत
पूर्वैर्गैत्यादिप्रत्ययस्य फलार्थस्य च परत्वापरत्वादिप्रत्ययस्य सद्भावात् मूर्तद्रव्याश्रितत्वोपचारप्रस-
ङ्गात् । तथाचान्यत्र नित्यद्रव्येभ्य इति व्याघातं नित्यद्रव्यस्यापि दिगादरूपचारादाश्रितत्वसिद्धे ।
सामान्यस्यापि परमार्थतोऽनाश्रितत्वमनुपपद्यते न्याश्रयविनाशेऽपि विनाशाभावात् समवायवत्तद्विद
स्वाभ्युपगमविरुद्ध वैशेषिकाणां, उपचारतोऽपि समवायस्याश्रितत्व स्वातन्त्र्य वा । किंच समवायो न
सद्यः सर्वथाऽनाश्रितत्वत्वात् या य सर्वथाऽनाश्रित स स न सद्यो यथा दिगादि, सर्वथाऽना-
श्रितश्च समवाय तस्मान्न सद्य इति इहेद प्रत्ययलिङ्गो य म समवायो न स्यात् अयुतसिद्धाना-
माधार्याधारभूतानामपि सद्यधारेणाश्रितेन भवितव्यं सत्यागादेरसम्भवात् । समवायस्याप्यनाश्रितस्य
सद्यधत्वविगमत् । स्यादाकृत । समवायस्य धर्मिणोऽप्रतिपत्तौ हताराश्रयासिद्धत्वं । प्रतिपत्तौ धर्मि-
प्राहकप्रमाणनाशित पक्षो हेतुश्च कालात्ययापदिष्ट प्रसज्येत । समवायो हि यत् प्रमाणात्प्रतिपन्न-
स्ततएवायुतसिद्धमत्रधत्वं प्रतिपन्नमयुतमिद्धानामेव सद्यधस्य समवायव्यपदेशसिद्धेरिति । तदपि न
धार्थीय । समवायिप्राहिणा प्रमाणेनाश्रितस्यैव समवायस्याविवेकभावलक्षणस्य प्रतिपत्तेस्तस्याना-
श्रितत्वाभ्युपगमे चामत्रधत्प्रस्य प्रसङ्गेन साधनात् । साध्यसाधनयोर्व्याप्यव्यापकभावसिद्धौ परस्य
व्याप्याभ्युपगमे तन्नातरीयस्य व्यापकाभ्युपगमस्य प्रतिपादनात् । नह्यनाश्रितत्वमसद्यधत्वेन व्याप्य
दिगादिप्रसिद्ध । नाप्यनैकातिकमनाश्रितस्य कस्यचित्सद्यधत्प्रसिद्ध विपक्षे वृत्त्यभावात् तत् एव
न विरुद्ध । नापि सत्प्रतिपन्न तस्यानाश्रितस्यापि सद्यधत्वव्यवस्थापकानुमानाभावादिति न परेषा
समवाय सद्यधोऽस्ति यत् प्रतिनियम कस्यचित्कचित्समवायेनि व्यवस्थाप्यते । भवतु वा सम-
वाय । किमकोऽनको वा । यदि सर्वत्रकएव समवायाऽभ्युपगम्यते तदा गहेश्वरं ज्ञान समवेति न
पुनरव दिगादौ बलि कथमत्रुभ्यते । इहेति प्रत्ययादिति चन्न तस्येह शक्रे ज्ञानमिति प्रत्ययस्यैक-
समवायहेतुस्य स्यादिव्यवच्छेदेन शक्रे एव ज्ञानसमवायसाधनासमर्थत्वात् । नियामकादेशनाङ्क-
स्य व्यवस्थापयितुमशक्ते । ननु च विशेषणभेद एव नियामक सत्तायत् सत्ता हि द्रव्यादिविशे-
षणभेदादकापि भिद्यमाना दृष्टा प्रतिनियतद्रव्यादिमत्वव्यवस्थापकानुमानं द्रव्यमत् गुण मन् कर्म
सिद्धिति, द्रव्यादिविशेषणविविशिष्टस्य सत्प्रत्ययस्य द्रव्यादिविशिष्टसत्ताव्यवस्थापकत्वात् तद्वत्समवा
यिविशेषणविविशिष्टहेदप्रत्ययाद्विशिष्टसमवायिविशेषणस्य समवायस्य व्यपस्थिते । समवायो हि
यदुपलक्षितो विशिष्टप्रत्ययारिभ्यते तत्प्रतिनियमहेतुरेवामिधीयत यथह तदुपु पट इति तदुपलक्षिते-
हेदप्रत्ययात्तदुपुवेव पटस्य समवाया नियम्यते न धीरणादिषु नचाय विशिष्टहेदप्रत्यय सर्वस्य प्रतिपत्तु
प्रतिनियतविषय समनुभूयमान पर्यनुयोगार्ह किमेतिभयन तत्रैव प्रतिनियतोऽनुभूयते न पुनर-
न्यत्रेति । तथा तस्य पर्यनुयोग कस्यचित्त्वेष्टनस्वयनस्यानुपपत्ते । तत्रानुस्थापकप्रत्ययस्यापि पर्यनु-
योग्यत्वादिभूते । सुदूरमपि गत्वा यदि कस्यचित्प्रत्ययविशेषणस्यानुभूयमानस्य पर्यनुयागाविषयत्वात् ।
तत्सत्त्वव्यपस्थितेऽभ्युपगम्यते तद्दृशक्रे ज्ञानमिति विशिष्टहेदप्रत्ययात्प्रमाणोपपन्नात्तत्रैव ज्ञान
समवायो व्यपस्थिते न स्यादितु । विशेषणभेदात्समवायस्य भेदप्रसिद्धेरिति केचिद्रव्युपपन्नवैशेषिका,

योत्पादएव प्रागभावाभावस्ततोऽर्थीतरस्यामभावात् कथ तेन कार्यस्यप्रतिषेध सिध्येत् कार्यापारा
 प्रागभावाभावस्यार्थीतरत्वे प्रागेव कार्योत्पाद स्यात् शब्ददभावाभावे शब्दस्तद्भाववत् । नहान्यदेवा
 भावस्याभावोऽयदैव भावस्य सद्भाव इति अभावाभावसद्भावयो कालभेदे युक्त सर्वत्राभावाभा
 वस्यैव भावसद्भावप्रसिद्धे भावाभावस्याभावप्रसिद्धिवत् तथा च कार्यसद्भाव एव तदभावाभाव
 कार्योभाव एव च तद्भावाभाव इत्यभावविनाशवद्भावविनाशप्रसिद्धे न भावाभावो परस्परमनिश-
 याते यतस्तयोरन्यतरस्यैवैकत्वमित्यत्रे नानात्वानित्यत्रे वा व्यवतिष्ठते ॥ तदनेनासत्त्वस्य नानात्वम
 नित्यत्व च प्रतिजाता सत्त्वस्यापि तत्प्रतिज्ञातव्यमिति कथंचित्तत्तैफा सदिति प्रत्ययाविशेषात् ।
 कथंचिदनेकी प्राक्मदित्यादि सत्प्रत्ययभेदान् । कथंचिन्नित्या मैवयसत्तित्प्रत्यभिज्ञानान् कथंचिदमित्या
 कालभेदात् पूर्वसत्ता पश्चात्सत्तिति सत्प्रत्ययभेदान् सकलशब्दकाभावाद्गुणतव्या सत्प्रतिपक्षभूताऽस
 तावत् । तत् समवायिविशेषणविशिष्टहेतु प्रत्ययहेतुत्वात् ममवाय समवायिविशेषणप्रतिनियमहेतु
 द्रव्यादिविशेषणविशिष्टसत्प्रत्ययहेतुत्वाद्द्रव्यादिविशेषणप्रतिनियमहेतु सत्तावदिति विषयमउप-याम
 सत्ताया नानात्वसाधनान् तद्वत्समवायस्य नानात्वमिदं साऽपि हि कथंचिदक एव इहेदप्रत्यया-
 विशेषात् । कथंचिदनेक एव नानासमवायिविशिष्टहेदप्रत्ययभेदान् । कथंचिन्नित्य एव प्रत्यभिज्ञाय-
 मानत्वात् । कथंचिदित्य एव कालभेदेन प्रतीयमानत्वात् । नचैकत्राधिकरणे परस्परमेकत्वानकत्वे
 नित्यत्वानित्यत्वे वा विरुद्धे सकलत्राधिकरहितत्वे सत्युपलभ्यमानत्वात् कथंचित्सत्त्वासत्ववत् । यदप्य
 यथापि सत्त्वासत्त्वं नैत्र वस्तुनि सद्दत्तमभवत्सत्यो विधिप्रतिषेधरूपत्वात् । यथाविधिप्रतिषेधरू-
 पत्वं ते नैकत्र वस्तुनि सद्दत्तमभवतो यथा शातत्वाशीतव्य । विधिप्रतिषेधरूप च सत्त्वासत्त्वे तस्मात्त्रैकत्र
 वस्तुनि सद्दत्तमभवत् इति । तदप्यनुपपन्न वस्तुयेकत्राभिधयत्वानभिधेयत्वाभावा सद्दत्तमभवद्भावा
 व्याभिचारान् क्वाचित्स्वाभिप्रायकार्भिधानार्पणशया अभिधयत्वमयाभिधायकार्भिधानार्पणशया चानाभि-
 धेयत्व सकृदुपलभ्यमानमवाधितमेकत्राभिधेयत्वानाभिधयत्वया सकृत्समभय साधयताभ्यनुज्ञाने स्वरू-
 पाद्यपेक्षया सत्त्वं पररूपानुपपन्नया चासत्त्वं निर्गोधमनुभूयमानमकत्र वस्तुनि सत्वामत्वया सद्दत्तमभव
 किं न साधयेत् विधिप्रतिषेधरूपत्वाविशेषात् । कथंचिदुपलभ्यमानयार्विरोधानवकाशात् यनैव स्वरूपण
 सत्त्वं तेनैवासत्त्वमित्त्वमवधारय सत्त्वामत्वया युगपदकत्र विरोधसिद्ध । कथंचित्त्वामत्व
 योरेकत्र वस्तुनि सकृत्प्रसिद्धौ च तद्वदकत्वानकत्वयानित्यत्वानित्यत्वयाश्च सकृदेकत्र निणयात्र कि-
 चिद्विप्रतिषिद्ध समवायस्यापि तथा प्रतातेरवाधितत्वात् । सवधैकत्व महश्चर एव ज्ञानस्य समवाया
 दूषतिर्न पुनराकाशादिस्विति प्रतिनियमस्य नियामकमपश्यता निश्चयामभवात् । न चाकाशादाना-
 मचेतनता नियामिका चेतनात्मगुणस्य ज्ञानस्य चेतनात्मन्येव महश्चरे समवायापपत्तत्वेतनद्रव्यगता
 दौ तदयोगान् ज्ञानस्य तद्गुणत्वाभावाक्षिति वक्तु युक्त । शमोरपि स्वतोऽचतनत्वप्रतिज्ञानान् स्वादि-
 भ्यस्तस्य विशवाभिद । स्यादाहृत नशर स्वतश्चेतनाऽचतना वा चेतनसमवायाणु चतयिता साद
 यस्तु चेतनाममवायाचनयितार कदाचिदताऽस्त तभ्यस्तस्य विशेष इति । तदप्यसत् । स्वतोमहे-
 श्वरस्य स्वरूपानुपधारणाभि स्वरूपतापत्त । स्वय तस्यात्मरूपत्वात् स्वरूपहानिरितिचक्ष । आत्मनाऽप्या
 स्मत्वयोगादात्मत्वेन व्यवहारोपगमनात् स्वतोऽनात्मत्वादात्मरूपस्याप्यामिद्धः । यदि पुन स्वय नात्मा
 भेदो नाप्यारमा क्वलमात्मत्वयोदात्मोति मत् । तदा स्वत किममौस्यात् ? द्रव्यामेति चक्ष । द्रव्य
 स्वयागाद्द्रव्यव्यवहारवचनान् । सता द्रव्यस्वरूपणापि महश्चरस्वव्यवस्थित । यदि तु न स्वताऽसौ
 द्रव्यं नाप्यद्रव्य द्रव्यत्वयोगाद्द्रव्यमिति प्रातेप दत्त । तदा न स्वय द्रव्य स्वरूपस्याप्यभावात् किंस्वरूप-
 शमुर्भवदिति वक्तव्य । मन्नय स्वयमसायिति चक्ष । सत्वयागात्मनिति व्यवहारमाधत्वात् स्वतः
 चद्रव्यस्याप्रसिद्धे । अथ न स्वत मन्नचामन् सत्वममवायाणु सन्नित्यभिधीयते तदा व्याघाता दुरु-
 चार स्यात् सत्वामत्वयोरयाययच्छद्रूपधारकतरम्य प्रतिषेधऽयतरस्य विधानप्रसगात् धमप
 तिषेधस्यासभवात् । कथमत्र सवधा सत्त्वासत्त्वया स्याद्वादिभि प्रतिषेधतेषा व्यपत्तो न भवादितिचेन-

ते कथंचित्तत्त्वासत्त्वयोरधिधानात् । सर्वथा सत्त्वामत्त्वे हि कथंचित्तत्त्वासत्त्वव्ययच्छेदेनाभ्युपगम्येते
सर्वथा सत्त्वस्य कथंचित्तत्त्वस्य व्यवच्छेदनं व्यवस्थानात् । असत्त्वस्य च कथंचित्तत्त्वव्ययच्छेदेने
ति सर्वथा सत्त्वस्य प्रतिपेधे कथंचित्तत्त्वस्य विधानात् । सर्वथा चामत्त्वस्य निषेधे कथंचित्तत्त्वस्य विधि-
रिति कथं सर्वथा सत्त्वामत्वप्रतिपेधे स्याद्वादिता व्यापारो दुरुत्तरस्यात् सर्ववैकतवादितामेव तस्य
दुरुत्तरत्वात् ॥ एतेन द्रव्यत्वाद्द्रव्यत्वयोरात्मत्वात्वात्वात्वेतन्त्याचेतनत्वयोश्च परस्परद्वयच्छेदरूप
श्रौतुंगप्रतिपेध व्यापारो दुरुत्तर प्रतिपादित । तद्वेकतरप्रतिपेधेऽन्यतरस्य विधेरवश्यभावात्
समयप्रतिपेधस्यासम्भवात् । कथंचित्तत्त्वासत्त्वयर्विशेषिकैरनभ्युपगमात् किं च स्वरूपेणासति महेश्वर
सत्त्वसमवाये प्रतिहायमाने स्याज्ज सत्त्वसमवाय परमार्थत किञ्च भवेत् स्वरूपेणासत्त्वाविशेषात् ।
प्रावृत्तस्याभावाच्च तत्र समवाय पारमार्थिक सद्गमं द्रव्यगुणकर्मलक्षणं सत्त्वसमवायमित्थे । महेश्वर
ध्वात्मद्रव्यविशेषसत्त्वसमवाय इति च न्यस्तोरथमात्र स्वरूपेणासत् कथंचित्तद्गमत्वात्सिद्धे ॥
स्वरूपेण सति महेश्वर सत्त्वसमवायोपगमे सामान्यादावपि सत्त्वसमवायप्रसंगस्वरूपेणसत्त्वाविशेषात् ।
प्रथेव हि महेश्वरस्य स्वरूपत सत्त्व शृद्धवैशेषिकैरिष्यते तदा पृथिव्यादिद्रव्याणां रूपादिगुणानामुत्थे-
पणादिकर्मणा सामान्यविशेषसमवायानां च प्रागभावादीनामपीत्यत एव तथापि कथंचिदेव सत्त्वस-
मवायसिद्धौ नियमहेतुर्वच्छेद्य सत्त्वादिद्विज्ञानमवाधित नियमद्वन्दुरितिविषय । तस्य सामान्यादिप्रापि
भावान् । यथैव हि द्रव्य सत्त्व गुण सन् कर्म सद्दिति ज्ञानमवाधितमुत्पद्यते तथा सामान्यमस्ति विशेषो-
ऽस्ति समवायोऽस्ति प्रागभावादय सतीति ज्ञानमप्यवाधितमेव । सामान्यादिप्रागभावादितत्त्वास्ति
त्त्वं । अथवा तद्वादिभि कथमभ्युपगम्यते । तत्रास्तिधर्मसद्भावाद्दलीति ज्ञान न पुन सत्तासमवा
दनम्भामसगात् ॥ सामान्यकल्पनात् । विशेषेषु च सामान्योपगमे सामान्यज्ञानात् विशेषानुपलभा-
द्भवतद्रिशेषस्मरणञ्च कस्याचिदवश्य भावीनि सशये तद्व्यवच्छेदार्थं विशेषांतरकल्पनानुपग । पुन
सत्तापि सामान्यकल्पनेऽन्यथाभावी सशय सति तस्मिन्सत्त्वान्दृष्ट्याय तद्रिशेषांतरकल्पनायामन-
तत्त्वामसगात् । परापरविशेषसामान्यकल्पनस्यानिष्टत्वे सुदूरमपि गत्वा विशेषेषु सामान्यानभ्युपगमे
सिद्धा यामा परदिता विज्ञाप्य समवाये च सामान्यस्यासम्भव प्रसिद्ध एव तस्य कृत्यात् सम्भवे चान-
वस्थानुपगमात् समवाय सामान्यस्य समवायान्तरकल्पनादिति न सामान्यादिषु सदिति ज्ञान सत्ता
निवधन बाध्यमानत्वात् । तथा प्रागभावादिष्वपि मत्तात्ममवाये प्रागभावादिदेवविरोधात् न सत्तानिवधन
मस्तिविज्ञान । ततोऽस्तिद्रव्यमविज्ञापणसामर्थ्यादेव तत्रास्तीति ज्ञानमभ्युपगमनञ्च । अन्यथाऽस्तीति
व्यवहारयोगादिति कथंचित्तत्त्वेषु । समभ्यममत ताश्च पर प्रतिश्रियति । सामान्यादिपूवचरितसत्त्वाभ्यु-
पगमात् सुसंपन्नत्वे बाधकसद्भावाच्च पारमार्थिकमत्त्व, मत्तात्मवधादि वाऽस्तिःधर्मविशेषणवलादपि
चभाष्यते, सत्ताव्यतिरेकेणास्तिःत्वधर्ममाहकप्रमाणमात्वात् । अन्यथास्तिःधर्मसत्त्वतीति प्रत्ययादस्ति-
त्वान्तरपरिकल्पनायामनभ्यानुपगमात् । तत्रोपचरितस्यास्तिःत्वप्रतिज्ञाने सामान्यादिष्वपि तदुपचरि-
तमस्तु मुख्ये बाधकमद्भावात् सर्वत्रोपचरस्य मुख्यबाधकसद्भावादेवोपपत्त । प्रागभावादिष्वपि
मुन्यास्तिः तथाप्येकैवपत्तुपचरत परास्तिःत्वव्यवहारमिद्वरिति तथा द्रव्यादिष्वपि सदितिज्ञान सत्ता-
निवधन कुत सिध्येत् तस्यापि बाधकसद्भावात् । तेषा स्वरूपतोऽसत्त्वे सत्त्वे वा सत्तासमवायुपपत्ते ।
एतद्रूपणामस्तु द्रव्यादिषु सत्तासमवायेतिप्रसंगस्य बाधकस्य प्रतिपादनात् । स्वरूपत सत्सु सत्तासमवध
अनवस्था तस्य बाधकस्यापनिपात न् मत्ता समवेनापि सत्सु सत्त्वं पुन सत्तामवधपरिकल्पनप्रसगात्
तस्य वैयर्थ्यात् अपरिक्ल्पने स्वरूपत सत्त्वपि तत एव सत्तामवधपरिकल्पनं माभूत् स्वरूपत मत्ता
दमाधारणात् सत्सापेक्षानुश्रितप्रत्ययस्यानुपपत्ते । द्रव्यादिषु तन्नियधनस्य साधारणमत्तासमवधस्य
परिकल्पन न व्यर्थमिति चेन्न । स्वरूपसत्त्वादेव सद्गतास्तविति प्रत्ययस्योपपत्ते । सद्देशात्ते परिणाम-
स्त्वप्यथादेव द्रव्यादीनां साधारणासाधारणसत्त्वनिवधतास्य सत्त्वप्रत्ययस्यपटनात् । सर्वथाऽर्थांतरभूत्
सत्तासमवधसामर्थ्यादिति प्रत्ययस्य साधारणत्यायोगात् । सत्तावद्द्रव्य सत्ताज्ञानगुण ॥

नाप्यकेदेशन दिग्भागभेदेन पद्भि परमाणुभिरेकस्य परमाणोः समुद्रमानस्य पदंशतापत्ते ततपरा
समृष्टा परमाणव प्रत्यक्षेणालयत इति चेत् कथमत्यासम्भास्ते विरोधाद्भिष्टदशव्यवधानाभावाद
त्यासत्रास्त इति चेन्न । समीपदेशव्यवधानापगमप्रसगात् । तथा च समीपदेशव्यवधायक वस्तु व्यवधी
यमानपरमाणुभ्यां समुद्र व्यवहित वा स्यात् गत्यतराभावात् । न तावत्समुद्र वत्ससर्गस्य सर्वात्मनै
पदशन वा विरोधात् । नापि व्यवहित व्यवधायकातरपरिचरूपनानुपगात् व्यवधायकातरमपि
व्यवधीयमात्राभ्यां समुद्र व्यवहितं चेति पुन पर्यनुयोगेऽनवस्थानादिति चाल्यासत्राऽसमुद्ररूपा
परमाणवो यदि सभवेयु । ये प्रत्यक्षवियया स्युस्तेषां प्रत्यक्षाविषयत्वे न कार्यलिंग स्वभावलिंग वा
परमाण्वात्मक प्रत्यक्षत सिध्येत् परमाण्वात्मकसाध्यवत् च चित्तदसिद्धौ च न कार्यकारणयोग्याप्य
व्यपकयोर्वा तद्भाव सिध्येत् प्रत्यक्षानुपलभ्यतिरेकेण तत्साधनासभवात् तदसिद्धौ च न स्वार्थानुमान
मुदियात् । तस्य लिंगदशनसवधस्मरणाभ्यामेवोदयप्रसिद्धे । सदभावे तदनुपपत्ते । स्वार्थानुमानानुपपत्तौ
च न परार्थानुमानरूप श्रुतमिति क श्रुतमयो चित्तमयो च भावना स्यात् यतस्तत्प्रकर्षपर्यतज योगिप्रत्यक्ष
मुग्रीवियते ततो न विश्वतत्त्वज्ञाता सुगतस्य तत्त्वतोऽस्ति येन सपूर्णं गत सुगत शोभन गत सुगत
सुदुत गत इति सुरादस्य सपूर्णार्थत्रयमुद्राहृत्य सुगतशब्दस्य निवचनत्रयमुपवर्णयते । सकलाविद्यारूप्या
प्रहाणाश्च सर्वार्थज्ञानवैकल्यासिद्धे सुगतस्य जगद्वैतैपिण प्रमाणभूतस्य सर्वदावास्तितस्य विधूत
कल्पनाजालस्यापि घमविशेषाद्विनेयजनसमतत्त्वोपदेशप्रणयन सभायते सौत्रातिकमते विचार्य
माणस्य परमार्थतोऽर्थस्य व्यवस्थापनायोगादिति सूक्त सुगतोऽपि निर्वाणमार्गस्य न प्रतिपादक
स्तत्त्वतो विश्वतत्त्वज्ञतापायात्कपिलादिवादिहिति । येऽपि ज्ञानपरमाणव एव प्रतिक्षणविशाराव परमार्थ
सतो न बहिरर्थपरमाणव प्रमाणाभावादवयव्यादिवदिति योगाचारमत्तानुसारीण प्रतिपन्ते तेषां
मपि न सवित्परमाणव स्वसंवेदनप्रत्यक्षत प्रसिद्धास्तत्र तथामनवभासनादतरात्मना एव सुख
दुःख दाननविपत्तव्यापिन प्रतिभासनात् तथा परप्रतिभासोऽनाद्यविद्यावासनाबलात्समुपजायमानो
भातएवेति चेन्न । बाधकप्रमाणाभावात् । नन्वेक पुरुष क्रमभुव सुखादिपर्यायान् सहभुवश्च गुणान्
किमकन स्वभावेन व्याप्राप्त्यनेकेन वा । न तावदेकेन तेषांगेरूपतापत्ते । नाप्यनेकेन तस्याप्यनेक-
स्वभावत्वात् भेदप्रसंगादेकलाविरोधादित्यपि न बाधक वेद्यवदकारैकज्ञानेन तस्यापसारितत्वात्
संवेदन हेतु वेद्यवेदकाकारौ स्वसवित्स्वभावेनैकेन व्याप्नोति न च तयोरेकरूपता, सवित्पुणैकरूपतै-
वेति चेन् तर्हात्मा सुरादु रज्ञानादीन् स्वभावेनैकेनात्मत्वेन व्याप्नोति तेषामात्मरूपतयैकलाविरोधात्
कथमेव सुरादिभिन्नाकार प्रतिभास इतिचेद्वेद्यादिभिन्नाकार प्रतिभास कथमेकत्र संवेदने स्यादिति
सम पयनुयोग । वेद्यादिवासनाभेदादितिचेत् सुरादिपर्यायपरिणामभेदादेकजातमनि सुखादिभिन्ना-
चार प्रतिभास किं न भवेत् । वेद्याद्याकारप्रतिभासभेदेऽप्येक सवदनमशक्यविवचनत्वादिति वदन्-
पि सुराद्यनेकाकारप्रतिभासेऽप्येक एवात्मा शब्ददशन्यविवचनत्वादिति वदत कथ प्रलाचक्षीत
यथैव हि संवेदनस्यैकस्य वेद्याद्याकारा संवेदनातर नेतुमशक्यत्वाद्दशक्यविवेचना संवेदनमेक तथा
त्मन सुराद्याकारा शब्दात्मातर नेतुमशक्यत्वाद्दशन्यविवेचना कथमक एवात्मा न भवेत् । यद्यथा
प्रतिभासते तत्तथैव व्यवहर्तव्य यथा वेद्याद्याकारात्मकैकसंवेदनरूपतया प्रतिभासमान संवेदन
तथा च सुराज्ञानाद्योकारैकात्मरूपतया प्रतिभासमानश्चात्मा तस्मात्तथा व्यवहृतव्य इति नात
सुराद्यनेकाकारात्मा प्रतिभासमानो निराकर्तुं शक्यते । यदि तु वेद्यवेदकाकारयोर्भातत्वात्तद्विक्र
मेव सवदनमात्र परमाद्यसदिति निगद्यते तदा तत्प्रचयरूपमेकपरमाणुरूप वा । न तावत्प्रचय
रूप बहिरथपरमाणूनामिव सवदनपरमाणूनामपि प्रचयस्य विचयमाणस्यासभवात् ॥ नाप्येक
परमाणुरूप सष्टदपि तस्य प्रतिभासाभावाद्बहिरर्थैकपरमाणुवत् । ततोऽपि न सवित्परमाणुरूपोऽपि
मुगत सकलज्ञानसवित्परमाणुरूपाणि धतुरार्यसत्यानि तु सादीनि परमार्थत संवेद्यते वेद्य
इति न तत्त्वतो विश्वतत्त्वज्ञ स्यात्, येनासौ निर्वाणमार्गस्य प्रतिपादक समनुम

म्यते ॥ एषा मय सवृत्त्या वेद्यवेदकभावस्य सद्भावानुगतो विश्वतत्त्वानां हाता श्रेयोभागोऽप्य
शेषदेशा स्तूयत तन्वत्सदसमवादिनि तन्वत्प्रत्यक्षेतिवमिति निर्वचयति—

“संवृत्त्या विश्वतत्त्वज्ञः श्रेयोभागोऽपदेऽपि ।

बुद्धो बन्धो न तु स्वप्नस्तादृगित्यज्ञचेष्टितं” ॥ ७५ ॥

ननु च सवृत्त्याविशेषेऽपि सुगतत्त्वप्रसवेदनो सुगतत्त्व वयस्य मूलस्वभावत्वादिपर्यवे
बाध्यमानत्वाद्यर्थकियाहेतुत्वाच्च । ननु स्वप्नसवेदन वयस्य सवृत्त्यापि बाध्यमानत्वात् ननु वा
त्त्वाभावाद्यर्थकियाहेतुत्वाभावाच्चेति चेन्न मूलत्वात्तत्त्वयोर्वैप्रतिपद्यात् । मूलं हि सत्यं संवृत्तसम्य
तयो फलमेकत्र सकृत्समव । सवृत्ति सत्यं मूलमितिचेत् । तस्य विपर्ययव्याप्यत्वात्तत्त्वान्
स्वप्नसवेदनादविगयात् । ननु च सवृत्तिरपि द्वेषा सादिरमादिभिः । सादि स्वप्नसवेदनादि ।
सा बाध्यते सुगतसवेदनाऽनादि सा न बाध्यते सवृत्तितादृशोऽपीति चेत् । प्रसारात्तत्त्वान्यत्रमम-
ज्ञात् सद्भावतादिरेवानाद्यविद्यावासनाहेतुत्वात् प्रबाध्यते मुक्तिकारणसामर्थ्यात् । अन्यथा ह्यन्येषु
समाराभावात्सिद्धं । सवृत्त्या सुगतस्य वद्यत्वे च परमायतं किनाम वयस्य संवेदनद्वैतनिर्दि
क्षेत् तस्य स्वतोऽन्यतोवा प्रतिपत्त्यभावादित्याह—

यत्तु सवेदनाद्वैतं पुरुषाद्वैतवन्न तत् ।

सिद्धयेत्स्वतोऽन्यतोवापि प्रमाणात्स्वेदहानितः ॥ ८६ ॥

एतद्धि सवेदनाद्वैतं न साद्वैतत्वं सिद्धयति पुरुषाद्वैतवत् । स्वरूपस्य स्वतोऽनेरभावात् । अन्य-
था मयविषयस्य विप्रतिपत्तेरयोगान् पुरुषाद्वैतस्यापि प्रविष्टेरिष्टक्षानिनसमाह । ननु च पुरुषाद्वैत
न स्वतोऽवसीयत तस्य नित्यस्य सकलकालकालापव्यापितया सर्वगतस्य च सकलसंश्रुति
वया भाऽनुभवाभावादिषु चेन्न । सवेदनाद्वैतस्यापि श्रुतिस्मृत्युक्त्याप्यप्येवमिति चिद्वैतस्यैक-
मात्ररूपतया सकलव्यनुभवाभावादिशेषात् । यत् पुनरन्यत्र प्रमाणस्यैव तद्वैतसिद्धिं ग्यात्
वशापि स्वैष्टहानिरवश्यमायिनी साम्यसावनयोरभ्युपगमे द्वैतसिद्धिर्भवेत् । यथा चानुमाना
सवेदनाद्वैतं साध्यते । यत्सर्वगतं तन्वेदनेनमेव । यथा सवेदनस्वरूपं संश्रुत्य च नालमुप्यादृग्नि ।
तथा पुरुषाद्वैतस्य वेदातवादिभिः साध्यते । प्रतिमासप्रवेत् सर्वं प्रतिमासमानत्वात्, सवृत्त-
विभासमान तत्त्वप्रतिभासएव यथा प्रतिभासस्वरूपं प्रतिभासमानं चेत् तद्वत्त्वात्प्रतिभास एवे
त्यनुमानात् । नह्यत्र जगत प्रतिभासमानत्वमिच्छेत् साक्षात्साक्षाच्च तस्याऽप्रतिभासमानत्वे सकल
साक्षिभ्यवगत्यापरातिश्राततया वक्तुमशक्यं प्रतिभासश्च चिदप्यत्र श्रुतिद्वयस्य प्रतिभासत्वं
विरोधान् । चिमात्रं च पुरुषाद्वैतं तस्य च देशकालाकारत्वात् विच्छेदानुपपत्त्यन्तान् । तस्यैव
सर्वगतत्वं निराकारत्वं च न्यप्रतिपन्नं । नहि स कश्चिच्छेदोऽस्ति यश्चिन्मात्रप्रतिभासस्यैव प्रतिभास-
विभासस्यैव विच्छेदात्तत्त्वस्युपादिप्रतिभासविगपवत् । सर्वगतं प्रतिभासम नोऽन्यथा न प्रतिभासत्वं
प्रतिभासत्वेन विच्छेदात्प्रतिभासमात्रं तु सन्नप्रतिभासविशेषकालेऽप्यस्ति न कालाच्छिच्छेद
नापि देशत वाचिदस्य प्रतिभासविशेषस्य देशस्य प्रतिभासविशेषणं विच्छेदोऽपि प्रतिभासमाश्रय
विच्छेदादिति न देशविच्छेदं प्रतिभासमात्रं नाप्याकारविच्छेदं केनचित्कारणं प्रतिभासविशेषस्यै
वाकारोत्तरप्रतिभासविशेषणं विच्छेदात्तत्त्वस्य प्रतिभासमाश्रयस्य कारणात्प्रतिभासविशेषणं सद्भाव-
कालेऽप्यस्ति तत्त्वं, प्रतिभासविशेषाच्च देशकालाकारैर्विच्छेद्यमाना यत् न प्रतिभासत्वं तथा न
स्यैवमाऽपि सगात् प्रतिभासत्वं चेत्प्रतिभासमात्रात् प्रतिष्ठा एव प्रतिभासस्यैवपवत् । नहि
प्रतिभासमान किंचित्प्रतिभासमात्रात् प्रतिष्ठा नोपपन्नं यानैकानिचि प्रतिभासमानं न ग्यात्
तथा देशकालाकारमेवाश्च परैरभ्युपगम्यमाना यदि न प्रतिभासत्वं

स्वाद्यदित्य तदित्य यथास्मदादिप्रत्यक्ष प्रत्यक्षशब्दवाच्य च विवदाध्यासित तत्प्रत्यक्ष तस्मान्न धर्माद्यै-
विषय इत्यनुमानन धर्माद्यविषयस्य प्रत्यक्षस्य निराकरणान् न वेदमस्मदादिप्रत्यक्षागोचरविप्रकृष्टार्थे
प्राहि गृह्यवराहपिपीलिकादिचक्षु श्रोत्रप्राणप्रत्यक्षव्यभिचारि साधन तेषामपि धर्मादिसूक्ष्माद्यर्थविषय-
स्वाद्यस्मदादिप्रत्यक्षविषयसजातीयार्थग्रहणानतिक्रमात्स्वविषयस्यैवेन्द्रियेण ग्रहणाद्द्वितीयतरविषयस्यापरि-
च्छित्ते । ननु च प्रज्ञामेषास्मृतिश्रुत्युहापोहप्रबोधशक्तीना प्रतिपुरुषमतिशयदर्शनात्कस्यचित्सातिशय
प्रत्यक्ष सिध्यत्परा काष्ठामापद्यमान धर्मादिसूक्ष्माद्यर्थसाक्षात्कारि सभाव्यतएव । इत्यपि न मतव्य ।
प्रज्ञामेषादिभि पुरुषाणा स्तोकास्तोकातरत्वेन सातिशयत्वदर्शनात् । कस्यचिदतीन्द्रियार्थदर्शनानुपलभे ।
तदुक्त भट्टेन “ येऽपि सातिशया दृष्टा प्रज्ञामेषादिभिरन । स्तोकास्तोकातरत्वेन न त्वतीन्द्रियदर्शना-
दिति ” । ननु च कश्चित्प्रज्ञावानुपुरुष शास्त्रविषयान् सूक्ष्मानन्त्यानुपलब्धु प्रभुरूपलभ्यते तद्वत्प्रत्यक्ष
ताऽपि धर्मादिसूक्ष्मानर्थान् साक्षात्कर्तुं क्षम किमिति न सभाव्यते ? ज्ञानातिशयाना नियमयितुम
शक्तेरित्यपि न चेत्तसि निधेय । तस्य स्वजात्यनतिक्रमेणैव निरतिशयोपपत्त । नहि सातिशय व्याक
रणमति दूरमपि जानानो नक्षत्रमहचक्रादिचारादिनिणयेन ज्योति शास्त्रविदोऽतिशय तदुद्धे शब्दाप-
शब्दयोरेव प्रकषोपपत्ते । वैयाकरणातरातिज्ञायनस्यैव सभवात् । ज्योतिर्विदोऽपि चद्रार्कग्रहणादिपु
निर्णयेन प्रकष प्रतिपद्यमानस्यापि न भवत्यादिशब्दमाधुत्वज्ञानातिशयेन वैयाकरणातिशायित्वमुपेक्षते
तथा वेदेतिहासादिज्ञानातिशयवतोऽपि कस्यचिन्न स्वगदवताधर्माधर्मसाक्षात्करणमुपपद्यते एतदभ्य
धायि “ एकशास्त्रपरिज्ञाने दृश्यतेऽतिशयो महान् । ननु शास्त्रातरज्ञान तन्मात्रेणैव लभ्यते । ज्ञात्वा
व्याकरण दूर बुद्धि शब्दापशब्दयो । प्रकृष्यते न नक्षत्रतियिग्रहणनिणये । ज्योतिर्विषय प्रकृष्टोऽपि
चद्रार्कग्रहणादिपु । न भवत्यादिशब्दाना साधुत्व ज्ञातुमहति । तथावेदेतिहासादिज्ञानातिशयवानपि ।
न स्वगदेवताऽपूर्वप्रत्यक्षीकरणे क्षम ” इति । एतेन यदुक्त सर्वज्ञवादिना ज्ञान क्वचित्परा काष्ठ प्रति-
पद्यते प्रकृष्यमाणत्वात् यदात्प्रकृष्यमाण तत्तत्कचित्पराकाष्ठा प्रतिपद्यमान दृष्ट यथा परिमाणमापर-
माणो प्रकृष्यमाण नभसि, प्रकृष्यमाण च ज्ञान तस्मात्कचित्परा काष्ठा प्रतिपद्यते इति । तदपि प्रत्या-
र्यात ज्ञान हि धर्मित्वेनोपादीयमान प्रत्यक्षज्ञान, शास्त्रार्थज्ञानमनुमानादिज्ञान, वा भवेद्व्यतराभावात्
तत्रेन्द्रियप्रत्यक्ष प्रतिप्राणविशेष प्रकृष्यमाणमपि स्वविषयानतिक्रमेणैव परा काष्ठा प्रतिपद्यते गृह्यवराहा-
दीन्द्रियप्रत्यक्षज्ञानवत् । न पुनरतीन्द्रियार्थविषयत्वेनेति प्रतिपादनात् । शास्त्रार्थज्ञानमपि व्याकरणादि
विषय प्रकृष्यमाण परा काष्ठामुपपन्नत्र शास्त्रातरविषयतया धर्मादिसाक्षात्कारितया वा तामास्तिष्ठन्ते
तथाऽनुमानादिज्ञानमपि प्रकृष्यमाणमनुमेयादिविषयतया पराकाष्ठामासकदेत् । न पुनस्तद्विषयसक्षा-
त्कारितया । एतेन ज्ञानसामाय धर्म क्वचित्परमप्रकषमियति प्रकृष्यमाणत्वात् परमाणुवदिति
यदन्नपि निरस्त । प्रत्यक्षादिज्ञानव्यक्तिव्यतमज्ञानव्यक्तेरव परमप्रकषगमनसिद्धेस्त्वज्यतिरेकेण ज्ञान-
सामान्यस्य प्रकषगमनानुपपत्तस्तस्य निरतिशयत्वान् । यद्यपि केनचिदभिधायते भूतज्ञानमनुमान-
ज्ञान वाऽभ्यस्यमानमभ्याससात्मीमावे तदर्थसाक्षात्कारितया परा दशामासदयति तदपि स्वीक्रियमनोरथ
मात्र क्वचिदभ्यासमहसेणापि ज्ञानस्य स्वविषयपाराच्छित्तौ विषयातरपरच्छित्तेरनुपपत्तनाहि गगन
सलोलत्यूवनमभ्यस्यवोऽपि कस्यचित्पुरुषस्य योजनशतसहस्रोत्पूवन लाकातोत्पूवन वा सभाव्यते तस्य
दशहस्तातरात्पूवनमात्रदशनात्तदप्युक्त “ दशहस्तातर व्याप्ति योनामोस्तुल्य गच्छति न योजनमसौ
गत्तु शक्तोऽभ्यासशतरेपि ” इत्यत्राभिधायते यत्तावदुक्त विवादाध्यासित च प्रत्यक्ष न धर्मादि
सूक्ष्माद्यर्थविषय प्रत्यक्षशब्दवाच्यत्वाद्स्मदादिप्रत्यक्षवदिति तत्र किमिद प्रत्यक्ष, मत्सप्रयोगे पुरुष-
स्येन्द्रियाणा बुद्धिजन्मप्रत्यक्षमिति चेत्तार्हं विवादाध्यासितस्य प्रत्यक्षस्यैतत्प्रत्यक्षविलक्षणत्वान् प्रत्यक्ष,
न धर्मादिसूक्ष्माद्यर्थविषयत्वाभावात् सिध्यति यादृश ईन्द्रियप्रत्यक्ष प्रत्यक्षशब्दवाच्य
दृष्ट तादृशमेव देशावरे कालावरे च विवादाध्यासित प्रत्यक्ष तथा साधयितुं युक्त
तथाविधप्रत्यक्षस्यैव धर्माद्यविषयत्वस्य चापने प्रत्यक्षशब्दवाच्यस्य हेतोर्गमकत्वोपपत्ते । तस्य

हेतोरस्य विपक्षेण विरोधाभावनिश्रयात् ।
 वक्तृत्वादेः प्रकर्षेऽपि ज्ञानानिर्हाससिद्धित् ॥ १०० ॥
 नोपमानमशेषाणां नृणामनुपलभतः ।
 उपमानोपमेयानां तद्वाधकमसभवात् ॥ १०१ ॥
 नार्थापत्तिरसर्वज्ञ जगत्साधयितु क्षमा ।
 क्षीणत्वादन्यथाभावाभावात्तदवाधिका ॥ १०२ ॥
 नागमोऽपौरुषेयोऽस्ति सर्वज्ञाभावसाधन ।
 तस्य कार्ये प्रमाणत्वादन्यथाऽनिष्टसिद्धित् ॥ १०३ ॥
 पौरुषेयोऽप्यसर्वज्ञप्रणीतो नास्य वाधक ।
 तत्र तस्याप्रमाणत्वादधर्मादाविव तत्त्वत् ॥ १०४ ॥
 अभावोऽपि प्रमाण ते निषेध्याधारवेदने ।
 निषेध्यस्मरणे च स्यान्नास्तित्ता ज्ञानमजसा ॥ १०५ ॥
 नचाशेषजगज्ज्ञान कुतश्चिदुपपद्यते ।
 नापि सर्वज्ञसवित्ति पूर्वं तत्स्मरण कुतः ॥ १०६ ॥
 येनाशेषजगत्स्य सर्वज्ञस्य निषेधन ।
 परोपगमतस्तस्य निषेधे स्वेष्टवाधन ॥ १०७ ॥
 मिथ्यैकातनिषेधस्तु युक्तोऽनेकांतसिद्धित् ।
 नासर्वज्ञजगत्सिद्धे सर्वज्ञप्रतिषेधन ॥ १०८ ॥
 एव सिद्ध सुनिर्णैतासभवद्वाधकत्वत् ।
 सुखवद्विधतत्तज्ञ सोऽर्हन्नेव भवानिह ॥ १०९ ॥
 स कर्मभूता भेत्ता तद्विपक्षप्रकर्षत् ।
 यथा शीतस्य भेत्तेहकश्चिदुष्णप्रकर्षत् ॥ ११० ॥

यस्य धर्मादिसूत्रमाधर्मा प्रत्यक्षा मगवताऽद्वैत सर्वज्ञस्यानुमानसामर्थ्यात्तरस्य वाधक प्रमाण
 प्रत्यक्षादीनामच्यतम भवेत् गत्यतराभावात् तत्र न तावदस्मादादिभि प्रत्यक्ष सर्वत्र सर्वदा सर्वज्ञस्य
 वाधक तेन त्रिकालमुबनत्रयस्य सर्वज्ञरहितस्यापरिच्छेदान् तत्परिच्छेद तस्यास्मदादिप्रत्यक्षत्वविरोधात्
 नापि योगिप्रत्यक्ष तद्वाधक तस्य तत्साधकत्वात्सर्वज्ञाभाववादिना तदनभ्युपगमाच्च । नाप्यनुमानो-
 पमानार्थापत्त्यागमानां सामर्थ्यां मयस्वरथाभावसिद्धि तेषा सद्रिपयत्वात् प्रत्यक्षवत् । श्यान्मत नार्हन्नि
 शेषतस्त्ववेदी वचुर्यात्सुरूपत्वात् प्रह्लादिवदित्याद्यनुमानात्सर्वज्ञत्वनिराकृति सिध्यत्येव सर्वज्ञविरु-
 कार्थं वचन हि तदभ्युपगम्यमान स्वकारण क्वचिज्ज्ञत्व साध्ययति तच्च सिध्यत्यविरुद्ध-
 निवर्तयतीति विरुद्धकार्योपलब्धि शीताभावे साध्मे धूमगद्विरुद्धव्याप्तोपलब्धिर्वा

ज्ञत्वेन हि विरुद्धमसर्वज्ञत्वं तेन च व्याप्तं वक्तृत्वमिति । एतेन पुरुषत्वोपलब्धिर्विरुद्धव्याप्तोपलब्धि-
रुक्ता सर्वज्ञत्वेन हि विरुद्धमसर्वज्ञत्वं तेन च व्याप्तं पुरुषत्वमिति । तथाच सर्वज्ञो यदि वक्ताऽभ्युप-
गम्यते यदि वा पुरुषस्तथापि वक्तृत्वपुरुषत्वाभ्यां तदभाव सिध्यतीति कश्चिदाचक्षते ? तदेतदप्यनुमा-
नद्वितय त्रितय वा परे प्रोक्तं न सर्वज्ञस्य बाधकमविनाभावनिश्चयमनिश्चयस्यासम्भवात् । हेतोर्विषये-
बाधकप्रमाणाभावादसर्वज्ञे हि साध्ये तद्विपक्ष सर्वज्ञ एव तत्र च प्रकृतस्य हेतोर्न बाधकमस्ति ।
विरोधो बाधक इति चेन्न सर्वज्ञस्य वक्तृत्वेन विरोधासिद्ध । तस्य तेन विरोधो हि सामान्यतो विशेष-
पतो वा स्यात् । न तावत्सामान्यतो वक्तृत्वेन सर्वज्ञत्वं विरुध्यते, ज्ञानप्रकर्षे वक्तृत्वस्यापकर्षप्रसंगात् ।
याद्वि येन विरुद्धं तत्प्रकर्षे तस्यापकर्षो दृष्टो यथा पावकस्य प्रकर्षे तद्विरोधिर्नो हिमस्य । नच ज्ञान-
प्रकर्षे वक्तृत्वस्यापकर्षो दृष्टस्तस्मान्न तत्तद्विरुद्धं वक्ता च स्यात्सर्वज्ञश्च स्यादिति सदिग्धविपक्षव्या-
घृत्तिको हेतुर्न सर्वज्ञाभावं साधयेत् । यदि पुनर्वक्तृत्वविशेषेण सर्वज्ञस्य विरोधोऽभिधीयते, तदा
हेतुरसिद्धएव नहि परमात्मनो युक्तिशास्त्रविरुद्धो वक्तृत्वविशेष सम्भवति य सर्वज्ञविरोधी तस्य
युक्तिशास्त्राविरुद्धार्थवक्तृत्वनिश्चयात् । नच युक्तिशास्त्राविरोधि वक्तृत्वं ज्ञानातिशयमत्तरेण दृष्टं तत्
सकलार्थविषय वक्तृत्वं युक्तिशास्त्राविरोधि सिद्ध्यत्सकलार्थवादित्वमेव साधयेत् इति वक्तृत्वविशेषो
विरुद्धो हेतु साध्यविपरीतसाधनात् । तथा पुरुषत्वमपि सामान्यत सर्वज्ञाभावासधनायोपादीय-
मान सदिग्धविपक्षव्याघृत्तिकमेव साध्यं न साधयेत् विपक्षेण विरोधासिद्धे पुरुषश्च स्यात्कश्चित्स-
र्वज्ञश्चेति । नहि ज्ञानातिशयेन तत्पुरुषत्वं विरुध्यते कस्याचित्सातिशयज्ञानस्य महापुरुषत्वसिद्धे । पुरुषत्व-
विशेषो हेतुश्चेत् स यद्यज्ञानादिदोषदूषितपुरुषत्वमुच्यते तदा हेतुरसिद्ध परमोष्ठिनि तथाधिपपुरुष
स्यासम्भवात् । अथ निर्दोषपुरुषत्वविशेषो हेतुस्तदा विरुद्ध साध्यविपर्ययसाधनात् सकलाज्ञानादिदोष-
विकल्पपुरुषत्व हि परमात्मनि सिध्यत् सकलज्ञानादिगुणप्रकर्षपर्यतगमनमेव साधयेत् तस्य तेन
व्याप्तत्वादिति नानुमान सर्वज्ञस्य बाधकं बुध्यामह । नाभ्युपमानं तस्योपमानोपमेयप्रदणपूर्वकत्वात्
प्रसिद्धे हि गोगवयोरुपमानोपमेयभूतयो सादृश्ये दृश्यमानान्नोर्गवये विज्ञानमुपमान सादृश्योपा-
भ्युपमेयविषयत्वात् । तथोक्तम् । “ दृश्यमानान्यदन्यत्र विज्ञानमुपजायते । सादृश्योपाधित कैश्चि-
दुपमानमिति स्मृतम् ” । न चोपमानभूतानामस्यदादीनानुपमेयभूतानां चासर्वज्ञत्वेन साध्यानां पुरुष-
विशेषाणां साक्षात्करणं सम्भवति । नच तेष्वसाक्षात्करणेण तत्सादृश्यं प्रसिध्यति । न चाप्रसिद्धत-
त्सादृश्यं सर्वज्ञाभाववादी सर्वेऽप्यसर्वज्ञा पुरुषा कालातरदेशातरवर्तिनो यथासदादय इत्युपमान
फलमुसहते जात्यथ इव दुग्धस्य षकोपमानं तत्साक्षात्करणे वा स एव सर्वज्ञ इति । कथमुपमान
तदभावसाधनायाल । तथार्थोपत्तिरपि न सर्वज्ञरहितं जगत्सर्वदा साधयितुं क्षमा क्षीणत्वात्तस्या
साध्याविनाभावानियमाभावात् सर्वज्ञेन रहितं जगत्सकलधर्माद्युपदेशान्मन्वान्यथानुपपत्तेरित्यर्थापत्तिरपि
न साधीयसी सर्वज्ञकृतधर्माद्युपदेशासम्भवात्तार्थापत्त्युत्थापकस्यार्थस्य प्रत्यक्षाद्यन्त्यतमप्रमाणेन विज्ञानुम-
शक्ते । नन्वपौरुषाद्वेदादेव धर्माद्युपदेशसिद्धे । धर्मं चोदनेन प्रमाणमिति वचनात्त धर्मादिसाक्षात्कारी
एश्चिदपुरुष सम्भवति यतोऽसौ धर्माद्युपदेशकारी स्यात् । तत् सिद्ध एव सर्वज्ञकृतधर्माद्युपदेशासम्भव इति
चेन्न । वेदादपौरुषेयादधर्माद्युपदेशनिश्चयायोगात् साहि वेद केनचिद्व्याख्यातो धर्मस्य प्रतिपादक
स्यादव्याख्यातो वा ? प्रथमपक्षे तद्व्याख्याता रागादिमान् विरागो वा ? रागादिमाश्चन तद्व्याख्याना-
द्वेदार्थनिश्चयस्तदसत्यत्वस्य सम्भवात् । व्याख्याता हि रागाद्वेदादज्ञानाद्वा वितथार्थमपि व्याचक्षणां
दृष्ट इति वेदार्थं वितथमपि व्याचक्षीत्, अविथमपि व्याचक्षीत् नियामकाभावात् । गुरुपर्वकामायात्
वेदार्थवेदी महाजना नियामक इति चेन्न तस्यापि रागादिमत्त्वे यथार्थवेदित्वानिर्णयानुपपत्ते गुरुपर्वक-
मायात्तस्य वितथार्थस्यापि वेदे समाख्यमानत्वादुपनिषद्वाक्यार्थवदीश्वराद्यर्थनद्धा नहि स गुरुपर्वकमा-
यातो न भवति वेदार्थो वा न चावितथ प्रतिपद्यते मीमांसकैस्तद्वद्विष्टोमेन यजेत स्वर्गकाम इत्यादि
वेदवाक्यस्याभ्यर्थे कथं वितथं पुरुषव्याख्यानात् शक्येत वक्तुं । यदि पुनर्वीतरागद्वेषमोहो वेदस्य व्या

ख्याता प्रतिज्ञायते तदा स एव पुरुषविशेष सर्वज्ञ किमिति न क्षम्यते वदार्थानुष्ठानपरायण एव
 वीतरागद्वेष पुरुषोऽभ्युपगम्यत वेदार्थव्याख्यानविषय एव रागद्वेषाभावात् न पुनर्वीतसकलविषय
 रागद्वेष कश्चित् कस्यचित्त्वचिद्विषयवातरागद्वेषस्यापि विषयातरे रागद्वेषदर्शात्तद्यथावेदार्थविषय एव
 वातमोहपुरपल्लव्याख्याताऽभ्यनुज्ञायते न सकलविषये कस्यचित्त्वचिद्विषयज्ञानसद्भावेऽपि विषय
 यातरेषु अज्ञानदर्शनात् न च सकलविषयरागद्वेषप्रक्षयो ज्ञानप्रकर्षा वा वदार्थ व्याचक्षणशेषोपयोगी
 यो हि यस्याच्छेदे तस्य तद्विषयरागद्वेषज्ञानाभाव प्रक्षावद्विरन्विष्यते रागादिमतोऽपि प्रलभसभावात् न
 पुन सर्वविषये कस्यचित्छात्रातरे यथार्थव्याख्याननिर्णयविरोधात् तथापि तदन्वेषणे च सर्वज्ञवीतराग
 एव सर्वस्य शास्त्रस्य व्याख्याताभ्युपगतवच्य इत्यसर्वज्ञशास्त्रव्याख्यानव्यवहारो निरिच्छन्न-प्रसिद्धोऽपि
 न भवेत् । नचैदं युगीनशास्त्रव्याख्याता कश्चित्प्रक्षीणोऽप्येव रागद्वेष सर्वज्ञ प्रतीयते इति नियतविषय
 शास्त्रार्थपरिज्ञानं तद्विषयरागद्वेषरहितत्वं च यथार्थव्याख्याननिषधने तद्व्याख्यातुरभ्युपगतवच्य तस्य
 वेदाध्यव्याचक्षणस्यापि प्रक्षयप्रजापतिमनुप्रमुखजैमिन्यादेर्विद्यते एव तस्य वदार्थविषयाज्ञानरागद्वेष
 विकलत्वाद् यथा तद्व्याख्यानस्य शिष्टपरम्परया परिग्रहविरोधात्ततोऽप्येदस्य व्याख्याता तदर्थज्ञ एव
 न पुन सर्वज्ञ तद्विषयरागद्वेषरहित एव न पुन सकलविषयरागद्वेषशून्यो यत सर्वज्ञो वीतरागश्च
 पुरुषविशेष क्षम्यते इति केचित्तेऽपि न मीमांसका, सकलसमयव्याख्यानस्य यथाथभावानुपगमात् ।
 स्थानमत्र समयातराणां व्याख्यानं न यथार्थं बाधकप्रमाणसद्भावात् प्रसिद्धमिथ्योपदेशव्याख्यानवत्
 इति तदपि न विचारक्षमं वदव्याख्यानस्यापि बाधकसद्भावात् यथैव हि सुगतकपिलादिसमयातराणां
 परस्परविरोधार्थमिधायित्वं बाधकं स्या भावनानिर्णयविधिधात्वर्थान्निवेदकव्याख्यानानामपि
 तद्विषयमेव । न चैतेषां मध्य भावनामात्रस्य नियोगमात्रस्य वा वेदवाक्यार्थस्थान्ययोगव्यवच्छेदे
 देन निर्णयं कर्तुं शक्यते सर्वथा विशयाभावात् तत्राक्षेपसमाधानानां समानत्वादिति देवागमालङ्घनौ
 त्त्रयापालशरे विद्यान-वमहोदये च विस्तरता निर्णयं प्रतिपत्तव्यं ततो न केनचित्पुरुषेण व्याख्याता
 द्वेदाद्वर्माणुपदेशं समप्रतिष्ठत, नाध्यव्याख्यातात्, तस्य स्वयं स्वार्थप्रतिपादकत्वेन तद्विषयप्रतिपत्त्यभाव-
 प्रसगात् । दृश्यते च तदर्थविप्रतिपत्तिवेदवादिनामिति न वेदाद्वर्माणुपदेशस्य सम्यक् । पुरुषविद्यापदेश
 सर्वज्ञवीतरागात्तस्य सभावान्ततो न धर्माणुपदेशसम्यक् पुरुषविशेषस्य सिद्धे य सर्वज्ञरहितं जग
 रसाधयेदिति कुताऽर्थापत्तिं सर्वज्ञस्य बाधिका । यदि पुनरागम सर्वज्ञस्य बाधकं तदाप्यसावपौरुषेय
 पौरुषेयो वा, न तावदपौरुषेयस्तस्य कार्यादर्थोदन्यत्र परे प्रमाणानुष्ठानविषयानिष्टसिद्धिप्रसगात्, नापि
 पौरुषेयस्तस्यासवज्ञपुरुषप्रणीतस्य प्रमाणानुपपत्ते सर्वज्ञप्रणीतस्य तु परेपामसिद्धरन्वधा सर्वज्ञसिद्ध
 तत्तत्सदभावयोगादिति न प्रभाकरमतानुसारीणां प्रत्यक्षादिप्रमाणानामन्यतममपि प्रमाणं सवज्ञाभा
 वासाधनायात् यत सर्वज्ञबाधकमभिधीयते । भट्टमतानुसारीणामपि सर्वज्ञस्याभावसाधनमभाव
 प्रमाणं नोपपद्यत एव तद्विद्वि सद्गुणप्रमाणपचकनिवृत्तिरूपं सा च सर्वज्ञविषयसद्गुणप्रमाणक
 प्रमाणपचकनिवृत्तिरात्मनः परिणामो वा विज्ञानं वा यवस्तुनि स्यात्त्यतराभावात् । न ताव
 त्सर्वज्ञविषयप्रत्यक्षादिप्रमाणरूपेणात्मनः परिणाम सर्वज्ञस्याभावसाधकं सत्यपि सर्वज्ञं तत्सभवात्
 तद्विषयस्य ज्ञानस्यासभवात्तरयातीन्द्रियत्वात्परचेतोऽप्युत्तिविशेषवत् । नापि निषेध्यात्सर्वज्ञादन्यवस्तुनि
 विज्ञानं, तदेकज्ञानसंसर्गिणं कस्यचिद्वस्तुनोऽभावात् घटैकज्ञानसंसर्गिभूतत्वत् न हि यथा घट-
 भूतत्वयोश्चाभुपैकानसंसर्गात् केवलभूतत्वे प्रतिषेध्याद् घटादयत् वस्तुनि विज्ञानं घटाभावव्यव-
 हारं साभवति तथा प्रतिषेध्यात्सर्वज्ञादन्यत्र वस्तुनि विज्ञानं न तदभावसाधनसमर्थं सभवति
 सर्वज्ञस्यातीन्द्रियत्वात्तद्विषयज्ञानस्यासभवात्तदेकज्ञानसंसर्गिणोऽस्मदादिप्रत्यक्षम्यकस्यचिद्वस्तुनोऽनभ्यु-
 पगमादनुमानाद्यकज्ञानेन सर्वज्ञतदन्वयवस्तुनो संसर्गात्सर्वज्ञैकज्ञानसंसर्गिणि षचिदनुमेयेऽर्थेऽनु

मानज्ञानं भवत्येवेति चेन्न तथा क्वचित्प्रज्ञस्य सिद्धिप्रसगात् सर्वत्र सर्वदा सर्वस्य सर्वज्ञस्याभावे
 कस्यचिद्वस्तुनस्तेनैरुद्धानससर्गायोगात्तदन्यवस्तुविज्ञानलक्षणदाभाप्रमाणत्त्वमर्षज्ञाभावसाधनविरोधात् ।
 किंच गृहीत्या निषेध्याधारवस्तुमद्भाव स्मृत्वा च तत्प्रतियोगिन निषेध्यमर्थ नास्तीति ज्ञान
 मानसमक्षानपेक्ष जायत इति येषा दर्शनं तेषा निषेध्यसंबन्धावारभूत त्रिकाल मुनत्रय च
 कुतश्चित्प्रमाणाद्ब्रह्म तत्प्रतियोगी च प्रतिषेध्य- सर्वज्ञ स्मर्त्तव्य एतन्न्यथा तत्र नास्तिताज्ञानस्य
 मानमस्यानुपपत्तेर्न च निषेध्याधारत्रिकालजगत्रयसद्भावग्रहण कुतश्चित्प्रमाणान्मीमांसकस्याभित्
 नापि प्रतिषेध्यमर्षज्ञस्य स्मरण तस्य प्रागननुभूतत्वात्पूर्वं तदनुभवे वा क्वचित्मर्षत्र सर्वदा सर्वज्ञा-
 भावसाधनविरोधात्, ननु च पराभ्युपगमात्सर्वज्ञ सिद्धस्तदाधारभूत च त्रिकाल मुनत्रय सिद्ध, तत्र
 श्रुतसर्ज्ञस्मरणनिमित्त तदाधारवस्तुग्रहणनिमित्त च सर्वज्ञे नास्तिताज्ञान मानसमक्षानपेक्ष युक्त-
 मेवेतिचेत् । स्वैष्टवाधनप्रसगात् पराभ्युपगमस्य हि प्रमाणसिद्धत्वे तेन सिद्ध सर्ज्ञ प्रतिषेधतोऽभाव
 प्रमाणस्य तद्वाधनप्रसगात् तस्याप्रमाणत्वे न ततोनिषेध्याधारवस्तुग्रहण निषेध्यसर्वज्ञस्मरण वा
 त्पथ्य स्यात्तदभावे तत्र सर्वज्ञेऽभावप्रमाण न प्रादुर्भवेदिति तदेव स्वैष्टवाधन दुर्वारमायात् । नन्वेव
 मिथैनातस्य प्रतिषेध स्याद्वादिभि कथं निधीयते तस्य क्वचित्कवचित्कदाचिदनुभवाभावे स्मरणा
 सभवात् तस्यानुस्मर्यमाणस्य प्रतिषेधायोगात्क्वचित्कदाचित्तदनुभवे वा सर्वथा तत्प्रतिषेधविरोधात्
 पराभ्युपगमात्प्रसिद्धस्य मिथ्यैकातस्य स्मर्यमाणस्य प्रतिषेधेऽपि स पराभ्युपगम प्रमाणप्रमाण वा,
 यदि प्रमाण तदा तेनैव मिथ्यैकातस्याभाप्रसाधनाय प्रवर्तमान प्रमाण नान्यते इति स्याद्वादिनामपि
 स्वैष्टवाधन, यदि पुनरप्रमाण पराभ्युपगमस्तदापि तत सिद्धस्य मिथ्यैकातस्य स्मर्यमाणस्य नास्तीतिज्ञान
 प्रजायमान मिथ्यैव स्यादिति तदेवस्वैष्टवाधन परंपादिदिति न मतव्यं स्याद्वादिनामनेकातसिद्धेरेव
 मिथ्यैकातनिषेधनस्य व्यग्रस्यानात् प्रमाणतः प्रसिद्धे हि बहिर्तर्वा वस्तुन्यनेकातात्मनि तत्राध्यारोप्य-
 माणस्य मिथ्यैकातस्य दर्शनमाहोदयाकुलितचेतसा बुद्धौ विपरीताभिनिवेशस्य प्रतिभासमानस्य प्रति
 षेध क्रियते प्रतिषेधव्यवहारो वा प्रवर्तते विप्रतिपत्प्रसाधनाय सत्रयोपन्यासात् । न चैवमसर्ज्ञ-
 जगत्सिद्धेरेव सर्ज्ञप्रतिषेधो युज्यते तस्या कुतश्चित्प्रमाणादसभवस्य समर्थनात्तदेवभाप्रमाणत्वा
 पि सर्वज्ञाधिकस्य सदुपलभकप्रमाणपचकवदमभवादेशात्तरकालात्तरपुरुषात्तरापेक्षयाऽपि तद्वाधात्त-
 कानवकाशाशितसिद्ध- सुनिर्णातामभवद्वाचकप्रमाण- सर्वज्ञ स्वसुखादिवत्सर्वत्र वस्तुमिद्धौ सुनिर्णाता-
 सभवद्वाचकप्रमाणत्वमत्तरेणाश्रासनिप्रधानस्य कस्यचिदभावान् । स च विश्वतत्वाना ज्ञाताहरेत्र परमे-
 श्वरादेर्विश्वतत्वज्ञानानिराकरणदेवावसीयते । स एव कर्मभूता भेत्ता निधीयतेऽन्यथा तस्य विश्वतत्व
 ज्ञत नुपपत्ते । स्यादाकृत कर्मण कार्यकारणमतानेन प्रवर्तमानानामनादित्नाद्विनासहेतोरभानात्कथ
 कर्मभूता भेत्ता विश्वतत्वज्ञाऽपि कश्चिन्न्यथाप्यते इति तदप्यमत् विपक्षप्रकर्षपर्यतगमनाद्कर्मणां
 सतानरूपतयानादित्वेऽपि प्रक्षयप्रसिद्धे नष्टनादिमततिरपि शीतस्पर्श क्वचिद्विपक्षम्योष्णस्पर्शस्य प्रक-
 षपर्यतगमनानिमूल प्रलयमुपमजत्रोपलब्धौ नापि कार्यकारणरूपतया बीजादुरन्तानो यानादिरपि प्रति
 पक्षभूतदहनात्निर्गन्धजो निर्गन्धाकुरो वा न प्रतीयत इति शक्तु शक्य, यत कर्मभूता सतानानादिरपि
 क्वचित्प्रतिपक्षमात्मीभानात्त पक्षीयते ततो यथा शीतस्योष्णस्पर्शप्रकर्षविपक्षेण कश्चिद्वेत्ता तथा कर्मभू-
 भूता तद्विपक्षप्रकर्षविशेषेण भेत्ता भगवात् विश्वतत्वज्ञ इति सुनिश्चित नश्चेत् क पुन कर्मभूता
 विपक्ष इति चदुच्यते ।

तेषामागामिनां तावद्विपक्ष संवरोमतः
 तपसा संचितानां तु निर्जरा कर्मभूता ॥ १११ ॥

द्विविधा हि कर्मभूत क्वचिदागामिन- परे पूर्वभरतता तसंचितामनागामिना कर्मभूता विपक्ष
 क्षाधरसवरस्मिन्सति तेषामनुत्पत्ते सवरो हि कृमणामाश्रयनिरोध सचाश्रवो भिव्यार्शनाश्रिति-

प्रमादरूपयवोगाधिकरूपात्यपविधस्तस्मिन् सति कर्मणामास्रवान् कर्मागमनहेतोरस्रव इति व्यप-
 देशात् कर्माण्यस्रवत्यागच्छति यस्मादात्मनि स आस्रव इति निर्वचनात्मएव हि वधहेतुर्विनिश्चित
 प्राविशेषेण । मिथ्याज्ञानस्य मिथ्यादर्शनं तर्भावान् तन्निरोध पुन कास्त्वर्थतो देशतो वा तत्र का-
 स्त्वर्थतो गुप्तिभि सम्यग्योगनिप्रहलक्षणार्थिर्धर्षयत । समितिधर्मानुप्रक्षापरीपहजयचारित्रैस्तु देशत
 सात्रिरोध सिद्ध सम्यग्योगनिप्रहस्तु साक्षाद्योगकेवलिनश्चरमक्षणप्राप्तस्य प्रोच्यते तस्यैव सकलकर्म-
 भूभृत्रिरोधनिर्घनत्वसिद्धे सम्यग्दर्शनादित्रयस्य चरमक्षणपरिप्राप्तस्य साक्षान्मोक्षहेतोस्तथाभिधानात्
 पूर्वत्र गुणस्थाने तदभावाद्योगसद्भावात्सयोगाकवलिक्षणकपायापशातकपायगुणस्थाने ततोपि पूर्वत्र
 सूक्ष्मसापरायानिष्टुत्तिवाद्दरापराये चापूर्वकरणे चाप्रमत्ते च कपाययोगाविशिष्टसद्भावात् ततोपि पू-
 र्वत्र प्रमत्तगुणस्थाने प्रमादकपाययोगनिर्णीते सयतासयतसम्यग्दृष्टीगुणस्थाने प्रमादकपायविशिष्ट
 योगाना ततोपि पूर्वस्मिन् गुणस्थानत्रये कपायप्रमादाविरतिमिथ्यादर्शनविशिष्टयोगसद्भावनिश्चयात् ।
 योगादि त्रिविध कायादिभेदान् 'कायबाह्मन कर्म योग, इति सूत्रकारवचनात् कायवर्गणाल-
 पनोह्य त्प्रदेशपरिस्पद काययोगो बाह्वर्गणालवनो धातयोगो मनोवर्गणालवनो मनोयोगो 'स आस्रव,
 इति वचनात् मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकपायाणाम स्रवत्व न स्यादिति न भूतव्य योगस्य सकलाश्रय
 व्यापकत्वात्तद्ग्रहणादेव तेषा परिमहात्तन्निग्रह तपात्रिप्रहप्रसिद्ध योगनिग्रहे मिथ्यादर्शनादीना निग्र-
 ह सिद्ध एवायोगकेवलिन, तदभावात्कपायनिग्रहे तत्पूर्वास्त्रवनिरोधवर्त्याणकपाये, प्रमादनिग्रहे
 पूर्वास्त्रवनिरोधवदप्रमत्तादौ । सर्वाविरतिनिरोध तत्पूर्वास्त्रविव्यादर्शननिरोधवच्च, प्रमत्ते सयतासयते
 च । मिथ्यादर्शननिरोधे तत्पूर्वास्त्रवनिरोधवच्च सासादनादौ । पूर्वपूर्वास्त्रवनिरोधे ह्युत्तरास्त्रवनिरोध
 साध्यएव न पुनहत्तरास्त्रवनिरोधे पूर्वास्त्रवनिरोधस्तत्र तस्य सिद्धत्वात्कायादियोगनिरोधेऽप्येव वक्त
 व्य तत्राप्युत्तरयोगनिरोधे पूर्वयोगनिरोधस्यावश्यभावात् काययोगनिरोध हि तत्पूर्वाह्मानस
 निरोध सिद्ध एव बाभ्योगनिरोधे च मनोयोगनिरोध पूर्वयोगनिरोधे तूत्तरयोगनिरोधो भाज्यत
 इति सकलयोगनिरोधलक्षणया परमगुण्या सकलास्त्रवनिरोध परमसवर सिद्ध । समित्यादिभि पुन-
 रपर सवरो देशतएवास्त्रवनिरोधसद्भावात्तत्र हि धो यदास्रवप्रतिपक्ष स तस्य सवर इति यथायो-
 गमागमापिरोधेनाभिधानीय कर्मागमनकारणस्यास्रवस्य निरोधे कर्मभूभृतामागामिनामनुत्पत्तिसिद्धे
 यथा तपामहेतुर्कृत्वापत्ते सर्वस्य समारिण सवकर्मागमनप्रमत्तेषु तत्र सवरो विपक्ष कर्मभूभृ-
 तामागामिनामिति स्थित सचित्तानातु निर्जरा विपक्ष सा च द्विविधानुपक्रमोपक्रमिकी च तत्र पूर्वा
 यथाकाल ससारिण स्यात् उपजमकी तु तपसा द्वादशाविधेन साध्यते सवरवत्, यथैवहि तपसा सचि-
 त्ताना कर्मभूभृता निर्जरा विधीयत यथाऽऽगामिना सवरोपीति सचित्ताना कर्मणा निर्जरा विपक्ष
 प्रतिपाद्यते । अत्रैतस्य कर्मणा विपक्षस्य परमप्रकर्षं हुत प्रसिद्धो यतस्तपामात्यतिक क्षय स्यादित्याह

“तत्प्रकर्षं पुन सिद्ध परम परमात्मनि ।

तारतम्यविशेषस्य सिद्धेरुष्णप्रकर्षवत् ॥ ११२ ॥

यस्य तारतम्यप्रकर्षस्तस्य ह्यतिपरम प्रकर्षं सिद्धयति यद्योगस्य, तारतम्यप्रकर्षश्च कर्मणा
 विपक्षस्य सवरनिर्जराक्षणस्यासयतसम्यग्दृष्ट्यादिगुणस्थानविशेषेषु प्रमाणतो निर्जरीयते तस्मा-
 त्परमात्मनि तस्य परम प्रकर्ष सिद्धयतीत्यवगम्यते । दुःखादिप्रकर्षेण व्यभिचार इति चेन्न दुःस्य
 सन्नमनरकभूमी नरकाणा परमप्रकर्षसिद्ध सर्वाधीसिद्धौ देवाना सासारिकमुखपरमप्रकर्षवत् । एतेन
 प्रोधमानमायालोभाना तारतम्येन व्यभिचारशका निरस्ता तेषामभयेषु मिथ्यादृष्टिषु च परमप्रकर्ष
 सिद्धेस्त्वत्कर्षोहि परमोऽनतानुबधित्वलक्षणस्त च तत्र प्रसिद्ध क्रोधादीनामनतानुबधिना तत्र स
 र्भावान् । ज्ञानज्ञानिप्रकर्षेण व्यभिचार इति चेन्न तस्यापि क्षायोपशमिकस्य हीयमानतया प्रकृत्यमाण-

स्य प्रसिद्धस्य केवलमि परमप्रकर्षसिद्धे द्वाधिकस्य तु हानेरेवानुपलब्धे कुतस्तत्प्रकर्षो येन व्यभिचार इत्येव । के पुन कर्ममूर्च्छतो एषा विपक्ष परमप्रकर्षभाक् साध्यत इत्यारेकायामिदमाह

कर्माणि द्विविधान्यत्र द्रव्यभावविकल्पतः ।

द्रव्यकर्माणि जीवस्य पुद्गलात्मान्यनेकधा ॥ ११३ ॥

भावकर्माणि चैतन्यविवर्त्तात्मानि भांति नुः ।

क्रोधादीनि स्ववेद्यानि कथंचिच्चिदभेदतः ॥ ११४ ॥

तत्स्कधराशयः प्रोक्ता भूभृतोऽत्र समाधितः ।

जीवादिश्लेषणं भेदः सतानात्यंतसंक्षयः ॥ ११५ ॥

जीव परतत्रोक्तिर्वि स परतत्रोक्तिर्यते वा येस्तानि कर्माणि, जीवेन वा मिथ्यादर्शनादिपरिणामे क्रियत इति कर्माणि तानि द्विप्रकाराणि द्रव्यकर्माणि भावकर्माणि च तत्र द्रव्यकर्माणि ज्ञानावरणादन्येष्टौ मूल-प्रकृतिभेदात्तथाऽष्टचत्वारिंशदुत्तरशतमुत्तरप्रकृतिविकल्पात्तथोत्तरोत्तरप्रकृतिभेदादनेकप्रकाराणि तानि च पुद्गलपरिणामात्मकानि जीवस्य पारतत्र्यनिमित्तत्वाग्निगडादिवत्, क्रोधादिभिर्ध्याभिचार इति चेन्न तेषा जीवपरिणामाना पारतत्र्यस्वरूपात्, पारतत्र्य हि जीवस्य क्रोधादिपरिणामो न पुन पारतत्र्यनिमित्त च । ननु च ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयांतरायाणामेवानंतज्ञानदर्शनसुखवीर्य्यलक्षणजीवस्वरूपघातिस्वात्पारतत्र्यनिमित्तत्वे पुनर्नामगोत्रसद्वेत्तायुषां तेषामात्मस्वरूपाघातित्वात्पारतत्र्यनिमित्तत्वा-क्षिप्तेरिति पक्षाव्यापकोहेतुर्नस्त्विति चैतन्ये स्वापवदिति चेन्न तेषामपि जीवस्वरूपसिद्धत्वप्रतिघाति-त्वात्पारतत्र्यनिमित्तत्वोपपत्ते कथमेव तेषामघातिकर्मत्वाभित्तिचैतन्यसुखलक्षणपरमाहृत्यलक्ष्मीघातिकत्वाभावादिति भ्रूमहे ततो न पक्षाव्यापकोहेतु, नाप्यन्यथानुपत्तिनियमनिश्चयविकल पुद्गलपरिणामात्मकसाध्यमत्तरेण पारतत्र्यनिमित्तत्वस्य साधनस्यानुपपत्तिनियमानिर्णयान्तात्तानि च स्वकार्येण यथानाम प्रतीयमानेनानुमीयते दृष्टकारणव्यभिचारादहृष्टकारणासिद्धे । भावकर्माणि पुनश्चैतन्यपरिणामात्मकानि क्रोधाद्यात्मपरिणामाना क्रोधादिकर्माद्यनिमित्तानामौदयित्वेऽपि यथाचिदात्म, नोऽनर्थातस्त्वादिद्रूपत्वाविरोधात् ज्ञानरूपत्व तु तेषा विप्रतिपिद्ध ज्ञानस्योदयिकत्वाभावाद्गर्भार्थमयो कर्मरूपयारात्मगुणत्वाद्भौदयिकत्व नापि पुद्गलपरिणामात्मकत्वमिति केचित्तेपि न सुक्तिनादिन कर्म-णामात्मगुणत्वे तत्पारतत्र्यनिमित्तत्वायोगात्मर्षदाऽऽत्मनो वधानुपपत्तिमुक्तिप्रसगात् । न हि यो यस्य गुण स तस्य पारतत्र्यनिमित्त यथा पृथिव्यादे रूपादि, आत्मगुणश्च धर्माधर्मसङ्गर्क कर्म परैरेभ्यु-पगम्यत इति न तदात्मन पारतत्र्यनिमित्त स्यात् तत एव च 'प्रधानत्रिवर्त्तं शुष्ट कृष्ण च कर्म, इत्यपि मिथ्या तस्यात्मपारतत्र्यनिमित्तत्वाभावे कर्मत्वायोगादन्यथातिप्रसगात् । प्रधानपारतत्र्यनिमित्तत्वा-शय कर्मत्वमिति चेन्न प्रधानस्य तेन वधोपगमे भोक्षोपगमे च पुरुषकल्पनावैयर्थ्यात् । यद्यमोक्ष-फलानुभवनस्य पुरुषे प्रतिष्ठानाश्च पुरुषकल्पनावैयर्थ्यामिति चेत्तदेवदसवद्वाभिधान प्रधानस्य वधमोक्षा, पुरुषस्तत्कलमनुभवतीति कृतनाशाकृताभ्यागमप्रसगात्, प्रधानेन हि कृतौ यद्यमोक्षो न च तस्य तत्क-लाणुभवनमिति कृतनाश पुरुषेण तु तौ न कृतौ तत्कलानुभवन च तस्यैत्यकृताभ्यागम कथ परिहर्तुं शक्य । पुरुषस्य चेतनत्वात्कलानुभवनं, न प्रधानस्याचेतनत्वादिति चेन्न सुक्तात्मनोऽपि प्रधानकृतकर्मफ-लाणुभवमानुपगात् । सुखस्य प्रधानससर्गाभावात् तत्कलानुभवनमिति चार्हि सत्कारिण प्रधानसम-गां द्वेषणानुभवन सिद्ध तथा च पुरुषस्यैव यद्य सिद्ध प्रधानेन ससर्गस्य यद्यकलाणुभवानिमित्त-स्य वधरूपत्वाद्द्वेषस्यैव ससर्ग इति नामकरणान् न च्यात्मन प्रधानससर्गकारणमत्तरेण न संभव-तीति पुरुषस्य मिथ्यादर्शनादिपरिणामस्तत्कारणमिति प्रत्येतदर्थ । प्रधानपरिणामस्यैव तत्ससर्गकारण

नासिद्ध इति न प्रतिज्ञार्थैकदेशो नामासिद्धो हेतुरस्ति विपक्षे बाधकप्रमाणाभावात् । अन्ययानुपपन्नत्वनिवमानिश्रयादगमकोऽय हेतुरितिचेन्न ज्ञानमात्रादौ विपक्षे मोक्षमागत्वस्य हेतोः प्रमाणत्वात् । सम्यग्दर्शनादित्रयात्मकत्वं हि मोक्षमार्गस्य साध्ये ज्ञानमात्रादिविपक्षस्तत्र च न मोक्षमार्गत्वसिद्धिर्वाधकसद्भावात्तथाहि ज्ञानमात्रं न कर्म महात्वाधिनेमोक्षमार्गं श्रद्धानाचरणशून्यत्वात् शरीरमानसव्याधिविमोक्षकारणरामयनज्ञानमात्रवत् नाप्याचरणमात्रं तत्कारणं श्रद्धानज्ञानशून्यत्वात् रसायनाचरणमात्रवत् नापि ज्ञानवैराग्ये तदुपायस्त्वश्रद्धानविधुरत्वात् रसायनज्ञानवैराग्यमात्रवदिति सिद्धोऽयथानुपपत्तिनियम साधनस्य ततो मोक्षमार्गस्य सम्यग्दर्शनादित्रयात्मकत्वसिद्धिः । परंपरया मोक्षमागस्य सम्यग्दर्शनमात्रात्मकत्वसिद्धव्यभिचारी हेतुरितिचेन्न साक्षादिति विशेषणात्साक्षात्मोक्षमार्गत्वस्य सम्यग्दर्शनादित्रयात्मकत्वं न व्यभिचरति क्षीणकपायचरमक्षणवर्त्तिपरमार्हत्वलक्षणजीवमोक्षमाग इवति सुप्रतीत तथैवायोगकेरालिचरमक्षणवर्त्तिकृत्स्नकमभयलक्षणमोक्षमार्गसाक्षात्मोक्षमार्गत्वस्य सम्यग्दर्शनादित्रयात्मकत्वं न व्यभिचरति तपोविशेषस्य परमशुद्ध्यानलक्षणस्य सम्यक्चारित्र्येऽतर्भावादिति विस्तरतस्तत्त्वार्थालकारेयुक्त्यागमविरोधेन परीक्षितमवबोद्धव्यं तदेव विपक्षसाक्षमार्गस्य प्रणेता विश्वतत्त्वज्ञ साक्षात्परंपरया वेति ज्ञानायामिदमाह ।

प्रणेता मोक्षमार्गस्यावाध्यमानस्य सर्वथा ।

साक्षाद्येव स ज्ञेयो विश्वतत्त्वज्ञताश्रय ॥११९॥

न हि परंपरया मोक्षमार्गस्य प्रणेता गुरुपर्वत्रमाविच्छेदादधिगतत्वार्थशास्त्रार्थोऽप्यसदादिभिः साक्षाद्विश्वतत्त्वज्ञताया समाश्रय साध्यते प्रकृतिविरोधात्किं तर्हि साक्षात्मोक्षमार्गस्य सकलबाधकप्रमाणरहितस्य य प्रणेता स एव विश्वतत्त्वज्ञताश्रयस्तत्त्वार्थसूत्रकारैरुमास्वामिप्रभृतिभिः प्रतिपाद्यते भगवद्भिः साक्षात्सर्वतत्त्वज्ञतामन्तरेण साक्षाद्वाधितमोक्षमार्गस्य प्रणयनानुपपत्तेरिति वदे तद्गुणलब्धय इत्यत इत्यार्यानुमना प्राह

वीतनि शेषदोषोऽत प्रवद्योऽर्हन् गुणांबुधि ।

तद्गुणप्राप्तये सद्भिरिति सक्षेपतोऽन्वय ॥१२०॥

यतश्च य साक्षान्मोक्षमार्गस्यावाधितस्य प्रणेता स एव विश्वतत्त्वज्ञाना ज्ञाता कर्मभूयता भेत्ताऽस्यैवाहं प्रवद्यो मुनिर्द्रैस्तस्य वीतनि शेषाज्ञानादिकोपत्वात्तस्यानतज्ञानादिगुणांबुधिरवाच्यं वाहि गुणांबुधि स एव तद्गुणलब्धये सद्भिरितिचेन्नैवदनाय स्यान्नान्य इति मोक्षमार्गस्य नेतार भेत्तार कर्मभूयता ज्ञातार विश्वतत्त्वज्ञाना भगवन्तमर्हन्तमवाययोगव्यवच्छेदेन निर्णीतमहं वदे तद्गुणलब्धयधमिति सक्षेपत साक्षादौ परमेष्ठिगुणस्तोत्रस्य मुनिपुगवैर्विधीयमानस्यान्वय सप्रदायाव्यवच्छेदलक्षण पदार्थपटनालक्षणो वा लक्षणीय प्रपचतस्तदन्वयस्याक्षेपसमाधानलक्षणस्य श्रीमत्स्वामिसमन्तभद्रैर्देवागमार्यात्तमीमासाया प्रकाशनात्तत्त्वाधिविधानमहोदयालकारेषु च तदन्वयस्य व्यवस्थापनादल प्रसंगपरंपरया अत्र समासतस्तद्विनिश्चयात्कस्मात्पुनरेवविधोभगवान् सकलपरीक्षालक्षितमोहक्षय साक्षीकृतविश्वतत्त्वार्थो वदते सद्भिरिहावेदते ।

मोहाक्रान्तान्न भवतिगुरोर्मोक्षमार्गं प्रणीति ।

नर्तेतस्या सकलकलुषध्वसजा स्वात्मलब्धि ॥

तस्यैवद्य परगुरुरिहक्षीण मोहस्त्वमर्हन् ।

साक्षात्कुर्वन्नमलकमिवाशेषतत्त्वानि नाथ ॥१२१॥

मोहस्तावदज्ञान रागादिप्रपचलेनाक्राताद् गुरोर्मोक्षमार्गस्य यथोक्तस्य प्रणीतिर्नोपपद्यते यस्माद्भागद्वेषाज्ञानपरवशीकृतमानसस्य सम्यग्गुरुवेनाभिमन्यमानस्यापि यथार्थोपदेशित्वनिश्चयासम्भवात् तस्य वितथार्थाभिधानशकानतिक्रमात् दूरे माक्षमार्गप्रणीतिर्यतश्च तस्या मोक्षमार्गप्रणीतेर्विना मोक्षमार्गं भावनाप्रकर्षपर्यतगमनेन सकलकर्मलक्षणफलुपप्रध्वसजन्यानतज्ञानादिलक्षणा स्वात्मलब्धि परमनिर्वृत्ति कस्यचिन्त घटते तस्मात्तस्यै स्वात्मत्वबन्धये त्वमेवाहन् परमगुरुरिह शास्त्रादौ वद्य क्षीणमोहत्वात्करतलनिहितस्फटिकमणिवत्साक्षात्कृताशेषतत्त्वार्थत्वाच्च न ह्यक्षीणमोह साक्षादशेषतत्त्वज्ञानि दृष्टु समर्थं कपिलादिवन्नापि साक्षादपरिज्ञाताशेषतत्त्वार्थो मोक्षमार्गप्रणीतये ममर्थो न च तदसमर्थं परमगुरुरभिधातु शक्यस्तद्वेदेवेति न मोहाप्रात परमनि श्रेयसार्थिभिरभिवदनीय । कथमेवमाचार्यादय प्रवदनीया स्युरिति चेत् परमगुरुवचनानुसारितया तेषा प्रवर्त्तमानत्वाद्देशतो मोह रहितत्वाच्च तेषा वदनीयत्वमिति प्रतिपद्यामहे तत एव परापरगुरुगुणस्तोत्र शास्त्रादौ मुनीन्द्रैर्वाहितमिति व्याख्यानमनुवर्तनीय, पचानामपि परमेष्ठिना गुरुत्वोपपत्ते काल्पर्यतो देशतश्च क्षीणमोहत्वसिद्धरशेषतत्त्वार्थज्ञानप्रमिद्धेश्च यथार्थाभिधायित्वनिश्चयाद्वितथार्थाभिधानशकापायान्मोक्षमार्गप्रणीतौ गुरुत्वापपत्तस्तत्रसादाद्भ्युदयनिश्रेयसप्राप्तेरवश्यमावाप्तदेवमाप्तपरीक्षेया विहिता हितपरीक्षादक्षैर्विचक्षणै पुन पुनश्चेतसि परिमलनीयेत्याचक्ष्महे ।

न्यक्षेणाप्तपरीक्षाप्रतिपक्ष क्षपयितुं क्षमा साक्षात् ।

प्रेक्षावतामभीक्ष्णं विमोक्षलक्ष्मीक्षणाय संलक्ष्या ॥ १२२ ॥

श्रीमत्त्वार्थशास्त्राद्भुतसलिलनिधेरिद्धरलोद्भवस्य

प्रोत्थानारंभकाले सकलमलभिदे शास्त्रकारैः कृतं यत् ।

स्तोत्र तीर्थोपमानं प्रथितपृथुपथं स्वामिमीमांसित तत् ।

विद्यानदैः स्वशक्त्या कथमपि कथित सत्यवाक्यार्थसिद्धौ ॥१२३॥

इति तत्त्वार्थशास्त्रादौ मुनीन्द्रस्तोत्रगोचरा ।

प्रणीताप्तपरीक्षेय कुविवादनिवृत्तये ॥१२४॥

विद्यानदहिमाचलमुखपद्मविनिर्गता सुगभीरा

आप्तपरीक्षाटीका गगानचिरतरं जयतु ॥ १ ॥

मास्वद्वासिरदोषा कुमतिमतव्यातभेदने पट्टी ।

आप्तपरीक्षालङ्काराचन्द्रार्कं चिरजयतु ॥ २ ॥

स जयतु विद्यानदो रत्नत्रयभूरिभूषणस्त्रल ।

तत्त्वार्थार्णवतरणे सदुपाय प्रकटितो येन ॥ ३ ॥

इत्याप्तपरीक्षा समाप्ता ।

श्रीपरमात्मने नम ।

सनातनजैनग्रंथमाला ।

२

स्याद्वादविद्यापतिश्रीविद्यानदस्वामिधरचिता

पत्रपरीक्षा

श्रीवर्द्धमानमानुस्य स्याद्वादन्यायनायकं ।

प्रबुद्धाशेषतत्त्वार्थं पत्रवाक्यं विचार्यते ॥ १ ॥

कस्मात्पुन श्रीवर्द्धमानमर्हंत मग्न त स्याद्वादन्यायनायक प्रकर्षेण साक्षाद्बुद्धाशेषतत्त्वव्यपप्यामजीना-
दिपदार्थमेवानुस्य पत्रवाक्यमाचार्यपरपरया विचरैत् विचार्यते । नन्वक्षपादाद्येकातनादिनाम यतमामिन्यत्रोच्यते ।

नैकांतनादिना पत्रवाक्यं सभवदर्शकं । तत्तत्त्वैर्गौमोपायप्रकाशरहितत्वत् ॥ १ ॥

यत्तु समनदर्थात्मा न तत्तादृक्षमीक्षितं । यदी स्याद्वादभृद्वाक्यं तद्वेद न तैत्तर्था ॥ २ ॥

नन्वक्षपादादीना पत्रवाक्यं तावन्नेत्युक्तं तस्य प्रसिद्धानयधत्वेन प्रसिद्धत्वात् देवदत्तादिवैक्यनत्
नापि तदसमनदर्शकं स्वेष्यार्थस्य साधकत्वात् । न चाऽनाधुगूत्पदप्रायमपि पत्रमात्मग्यते साधुगूत्पदप्रा-
यस्येन निराकुलस्य तस्य तेरविदितत्वात् । तदुच्यते—

प्रसिद्धावयव वाक्यं स्वेष्यार्थस्य साधकं । साधुगूत्पदप्रायं पत्रमाहुरनावुंठ ॥ १ ॥

कथं पुन प्रसिद्धानयनत्वादिविषेपणनिशिष्ट वाक्यं पत्रं नाम तस्य श्रुतिपथममधिगम्यपदसमुदाय
विशेषरूपत्वात् पत्रस्य तद्विपरीतास्मत्त्वान् न च यद्यनोऽयत्तत्तेन व्यपदिश्यतेऽतिप्रसगात् नीलादयोपि
हि कर्त्रेणादिभ्योऽन्ये न ते नीलादिव्यपदेशहेतुत्वात् तेषां तेषापदेशहेतुत्वात् प्रतीयमानत्वात् किरीटादीना
भूरेषु तद्व्यपदेशहेतुत्वात् तद्योगात्तत्र मत्वधीयनिधानात् । नीलादय सति येषां ते नीलादय कबलादय इति
गुणनचनेभ्यो मन्वर्थायस्याभावप्रसिद्धेरितिचेत् उपचरितोपचारादिति क्रम । श्रोत्रपथप्रस्थायिनो हि शब्दा
त्मकस्य पदसमुदायविशेषरूपस्य लिप्यामुपचारं तत्र तस्य जनैराख्यामाणत्वात् लिप्युपचरितनाक्यस्यापि
पत्रे समुपचयमाणत्वात् तत्र लिखितस्य पत्रस्यात्वात् तदुपचरितोपचारात् पत्रव्यपदेशसिद्धे न च यद्यतो
ऽयत्तत्तेनोपचारादुपचारोपचारात् वा व्यपदेशमशक्यं शब्दादीन् यत्र वैयबहूर्त्तजने शब्दाभिप्राये स्फुटमुपचार-
दर्शनात् ततोऽन्य रापि केषांदाबुपचारोपचारात् शक्यव्यपदेशसिद्धे तदुक्तं—

१ स्वामाविक्रमेव । २ आगच्छत् । ३ तेषां । ४ जीवादितत्त्व । ५ स्वार्थनिश्चयस्य । ६ प्रमाणनवप्रदर्शकवाक्यं ।
७ तस्मात् । ८ यमवदधारमैव । ९ आदिशब्देन गामानयं श्रुतां दत्तेनेत्यादिग्रहणं । १० दापे रहित । ११ कर्णं । १२
नील कबल इत्यत्र कबलोक्तनेन नीलिन व्यपदिश्यते इत्यत आह । १३ तदु कबलादिषु नीलादिव्यपदेशहेतुत्वो न भवती
त्यर्थं । १४ लिपिरेव वाच्यमिति । १५ पात्रकस्य । १६ निजे । १७ पठितारी । १८ आदिशब्देन पाषाणादिमण ।

मुख्य शब्दात्मक वाक्य लिप्यामारोप्यते जने । पत्रस्यात्तु तत्पत्रमुपचारोपचारत ॥ १ ॥

अथवा प्रकृतवाक्यस्य मुख्यतः पत्रपत्र्यपदेश इति निर्गम्य पदानि प्रायते गोप्यते रक्ष्यते परेभ्यः प्रतिगादिभ्य स्वयं त्रिजिगीषुणा यस्मिन् वाक्ये तत्पत्रमिति पत्रशब्दस्य निर्वाचयामि । तथा लोके व्यग्रहसंज्ञे शास्त्रे च मुरपरक्रमायाते प्रतीते न च पदानि विनिश्चितपदस्वरूपतदभिधेयतरोभ्यः परेभ्यः खानुमनाभ्यान्पेयं कुतश्चिद्वर्णविपर्यासनादे प्रकृतिप्रत्ययादिगोपनाद्वा तन्नाणसभगात् पदगूढादिकाव्यवत्तदुक्त-प्रायते वा पदान्यस्मिन्परेभ्यो त्रिजिगीषुणा । कुतश्चिदिति पत्र स्यात्लोके शास्त्रे च रूढित ॥१॥

न चैवमसाधुपदास्पदमपि वाक्य पत्रमासज्यते सुस्पष्टपदमेव वा साधुगूढपदप्रायमिति वचनात्तदुक्त-नचासाधुपद वाक्य प्रस्पष्टपदमेव वा । साधुगूढपदप्रायमिति तस्य विशेषणात् ॥ ३ ॥

पत्रपादादिगूढशब्दाव्यमेव पत्र प्राप्नोति इति चेन्न प्रसिद्धानयत्वेन विशिष्टस्य पत्रत्ववचनात् न हि पदगूढादिकाव्य प्रमाणसिद्धप्रतिज्ञायन्यत्रिशेषणतया किंचित्प्रसिद्ध तस्य तथा प्रसिद्धो पत्रव्यपदेशसिद्धेरवाधितत्वात्तदुक्त-

पदगूढादिकाव्यं च नैव पत्रं प्रसज्यते । प्रसिद्धावयवत्वेन विशिष्टस्याभिधीनत ॥

सर्वमिष्टस्यार्थस्यासाधकमपि तादृग्नाम्य पत्रमेवमासक्तमिति चेन्न स्वैष्टार्थसाधनस्यैवैह पत्रविचारे पत्रत्व-वचनात् तदर्थ्यभिहित-

स्वैष्टार्थसाधनस्यापि नैव पत्रत्वमोपतेत् । स्वैष्टार्थसाधनस्य पत्रत्ववचनादिह ॥

ततो नाक्षपादादीनामेकांतगदिनां पत्रनाक्यमसभजरर्थक इति केचित्तदसत् यथोक्तलक्षणस्य पत्र-वाक्यस्य तेषां निचार्यमाणस्याव्यवस्थिते तथोहि-नाक्षपादस्य तात्रयथोक्तलक्षण पत्रनाक्यं समवति प्रसि-द्धायन्यत्रस्य विरहात्सुगतदीनामिव । तदवयवाहि प्रतिज्ञादयः पचाक्षपादेनाभिधीयते प्रतिज्ञाहेतुदाहरणोप-नयनिगमनामयना इति सूत्रप्रणयनात् । तत्रागम प्रतिज्ञा निश्चलत्वंक्षुरिति विश्वतो मुखो विश्वतो ब्रह्म-रिति विधेयं पात् सगर्ह्यस्या धमति सपतंत्रैर्द्योगाभूमौ जनयन् देवएक इति यथा आगमार्यो वा प्रतिज्ञा निरादायासितमुपलब्धिमत्कारणकमिति । यथा हेतुरनुमान तेन प्रतिज्ञातार्थस्यानुमीयमानत्वात् कार्यत्वादिति । यथा उदाहरण प्रत्यक्ष वादिप्रतिगादिनोर्यत्र बुद्धिसाम्यं तदुदाहरणमिति वचनात् वच्चादिवदिति यथा उपनयमुपमान दृष्टात धर्मिसाध्यधर्मिणो सादृश्यात्, "प्रसिद्धसाधर्म्यात् साव्यमाधनमुपमानमिति" वचनात् यकार्यं तदुपलब्धिमत्कारणकं दृष्ट यथा वच्चादि तथा च निरादाव्यासितमिति । यथा सर्वेयैमेकविपयत्वप्रद-शनफल निगमन तस्मादुपलब्धिमत्कारणकमिति यथा आगमानुमानप्रत्यक्षोपमानयत् फलसमुदायरूप-त्वात्पचानामयनानामिति व्याख्यानत् । न चैते पचावयवा प्रमाणतो निचार्यमाणा निपश्चित्तसि मुनिधि-ताक्षकासति, पत्रनाक्यभासेऽपि सभगात् तेषां पक्षधर्मत्वसपक्षधर्मत्वविपक्षासत्त्वमात्राणामिव त्रयाणामयनानां सुगतसमतानां धीतादीनामिव कपिलत्रिकल्पितानां तदभावेऽपि पत्रनाक्यस्य स्वार्थसाधनस्य दुर्ज्ञानात् साध्यानिनाभारनियमनिश्चयलक्षणादिव हेतो साध्यप्रसिद्धे तदुक्त-

न चैव लक्षण पत्रमक्षपादस्य युज्यते । प्रसिद्धानयत्त्वस्य विरहात्सुगतदिवत् ॥ १ ॥

पत्रम्यामयना पत्रं प्रतिज्ञादय इत्यसत् । पत्रभासेऽपि सद्गानात्तेषां त्ररूपमात्रयत् ॥ २ ॥

तदभावेऽपि पत्रस्य स्वार्थसाधनत्वक्षणात् । हेतो साध्यानिनाभारनियममात्मकतो यथा ॥३॥

सन्नसदितिसन्नेपात्साध्यसाधनदर्शन । व्याख्या सामर्थ्यत सर्वनामाभ्यरेऽपि निश्चित ॥४॥

ननु च पशुतक तन्निव दृष्ट यथा घट इत्यादौ मति सर्वनामप्रयोगे व्याख्या साध्यसाधनवचन-

१ पदसमुद याम् २ यद जेना । ३ परपर । ४ वाक्यस्य । ५ पत्रवागिचानात् । ६ वादिप्रतिगादिभ्यो । ७ प्रसिद्धावयव साधुगूढपदप्राय च । ८ अन्वयार्थि । ९ न प्राप्नोति । १० तदेव विश्वमेति । ११ धमधर्मिसमुदाय प्रतिज्ञा । १२ मयदशिस्यात् । १३ सन्नसदितिसन्नेपात् । १४ सवचनृवात् । १५ सर्वगतत्वात् । १६ पुण्यवापारभ्यो । १७ परमाणुमे । १८ सि यादि । १९ पुदिमकारणक । २० प्रतिज्ञादययानां । २१ कान्वात् । २२ पूर्वोपसुप्रत्या-भ्यानात् ।

मुपलब्ध न पुनरस्ति यत् संसदिद्यत्र सर्तनामप्रयोगामानेऽपि सक्षेपतस्तसिद्धयेत् धर्मिणश्चात्रचनमिहा-
युक्त अग्निरेत्रध्रुमादिव्यादिषु धर्मिन्चनदर्शनादिति कश्चित् सोऽप्यनालोचितत्रचनपथ सामर्थ्याद्गम्यमानस्य
सर्तनाम्नो प्रयोगे विरोधैर्ध्रुवात् पञ्चानयनत्रादिना साधर्म्यान्वयव्यारयानादर्थतोगम्यमानानां वैधर्म्या-
वयनानामित्र क्वचिदवश्य तत्प्रयोगे पञ्चानयनत्रचने न्यूनतांनुपगात् अत्रयनत्रादिना बोद्धाना त्र्यशस्य हेतो-
र्भाषणान् नामार्थ्यतो गम्यमानाना प्रतिज्ञादीनामित् तत्प्रयोग स्वयममाधनरागत्रचनस्य निप्रहाधिकरणस्य
तैरभिधानात् तत् एव धर्मिणोऽप्यनचरामिति सक्षिप्तपत्राक्येन निरुद्धयते तस्य परीक्षादक्षररूपेणतथोप-
लक्षितत्वात् तदुक्त—

वैधर्म्यान्वयना यद्वत्पञ्चानयनत्रादिना । साधर्म्यान्वयनारयानाद्गम्यतेऽर्थोऽभाषिता ॥ १ ॥

प्रतिज्ञायाश्च केराचिद्धेतोस्त्वर्थस्य भाषणात् । सामर्थ्याद्गम्यमानत्वान्न प्रयोज्या यथैव तु ॥२॥

तथा सामर्थ्यगम्यनात्सवनाम्नोभ्यामपण । क्वचिदिष्ट परीक्षाया दक्षैर्धर्मिण एव च ॥ ३ ॥

नन्वेव क्वचिदपि प्रतिज्ञादिप्रयोगे न स्याद्वादिना युक्तरूपोभवेत् तस्य सामर्थ्याद्गम्यमाननासर्त-
नामत्रदिति न मनीषिभिर्मनसि निषेध तेषा प्रतिपाद्यानुरोधेन प्रयोगोपगमात् यथैव हि कस्यचित्प्रतिज्ञो-
प्यस्यानुरोधेन साधनराक्ये सधैभिधीयते दैष्ट्यादािकमपि न चेत् साधनस्यैकलक्षणत्व स्वैय परीक्षित-
मपिभियते ततोऽन्याशाना सतामपि तद्व्यपणत्वापायात्साधननामतेषु तत्सभगार्सेनाधारणताविरहात् तैधव
हि कुमारनिदिभारकरैरपि स्वनादन्याये निगदितत्वात्तदाह—

प्रतिपाद्यानुरोधेन प्रयोगेषु पुनर्यथा । प्रतिज्ञा प्रोच्यते तत्संस्तथोदाहरणादिक ॥ १ ॥

न चेत् साधनस्यैकलक्षणत्व निरुप्यते । हेतुलक्षणतापायादन्याशस्य तैर्प्रोदित ॥ २ ॥

अन्यथानुपपत्त्येकलक्षण सिंगैमम्यते । प्रयोगपरिपाटी तु प्रतिपाद्यानुरोधत ॥ ३ ॥

ननु चातिसक्षिप्तपत्राक्ये हेतुरेव प्रयोक्तव्यं तानमात्रात्साध्यमनबोद्धुं समर्थान् नरान्प्रति साधा-
भिधानस्य निरर्थकत्वात् प्रपञ्चतारतम्यात् साध्य निवेत्तेनुर्माशान् प्रति द्वौ चानयनो प्रयोक्तव्यौ पक्षो हेतुश्चेति
त्रयश्चात्रयना कान्चन प्रतिपक्षो हेतुर्द्वयतरेचेति । चानयो वै तएनानयना सौपनया परानुग्रहप्रवणे
सद्भि प्रयोक्तव्या । पञ्च वै प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनभेदात् । अन्यथा तद्यतिपत्तरेयोगादित्यै
प्रादु तदाह—

हेतुरेव प्रयोक्तव्यस्तानमात्रात्प्रोदितु । सैमर्था प्रतिज्ञोप्यान् नून साध्य सक्षेपतो ननु ॥ १ ॥

द्वा च त्रयश्च चानार पञ्च चानयना परे । प्रयोक्तव्या प्रपञ्चेन सद्भिरित्यपरे निदु ॥२॥

नेऽप्येन पृष्ण्या हेतुस्तान्केवलं प्रयुज्यमानं कथं प्रयुज्यत इति यदि प्रन्मात ससदित्येन
सदास्य पुन साध्यत्ववैयर्थ्येन स्यात् साध्यलक्षणवैकल्यात् सत्सरतस्य प्रसिद्धत्वात् साध्यस्याप्रसिद्धलक्षणत्वात् किं
पुन सत्सदियुज्यते यतस्तस्य सकलजनप्रसिद्ध साध्य यन्तेदेन साधनत्वनेन बुद्ध्यामहे न पुन साध्यनिर्देश-
ने । शकामरे संसदिदिति चेत् इमे म्रूहे संदेन सदिति प्रमा यैतोऽनोभिप्रेता सर्गमर्थत्वात् गत्यर्थस्य च

१ सर्वमनेकानामकसु पादध्वयप्रौढयुक्त सत्सत्सत्त्वानित्यर्थ । २ अत्रप्रतिपात्रे । ३ पर्वतादो नात्र । ४ विराध
विरोधात् । ५ साधर्म्यान्वयवपञ्चकस्यैव वचन । ६ हीन अत्रतमन न्यूनमिति निग्रहस्यानानुपगमात् । ७ मत्र पञ्चावयव
प्रयोग । ८ परिपूरतया । ९ पक्षधमलसपनेसत्त्वविपक्ष व्याप्तिरूपस्य । १० प्रतिज्ञा सधा प्रतिज्ञा, मर्थादित्यमर । ११
उपनयनिगमनयोपग्रहण । १२ इति पदाशर्का मनापि कृत्वा निराकृतवान् जन । १३ अत्रयानुपपाति । १४ प्रतिज्ञादीनां
विशेषरूपत्वरहितत्वात् । १५ तदव विवृणोति । १ प्रवक्ष्यमाण वसीत । १७ अवाक्यित्यत । १८ जैनप्रति । १९ सांख्यान्
प्रति । २० मीमांसका प्रति । २१ योगाप्रति । २२ उक्तविषये एव न प्रयुज्यत वत् । २३ सौगता । २४ प्रपञ्चेन
साध्य प्रोदितु समधान् नून प्राथ । २५ अहा । २६ प्रमथत । २७ क्व प्रकारेण । २८ व्यावृत्ति । २९ सत्सदितिस्त्रि
३० प्रतिपादनये । ३१ एतदिति तद्वेदुरित्यथ । ३२ बोद्धा । ३३ बुद्ध प्रत्ययाऽन शक्तय । ३४ कारणात् ।
३५ ऋणाने ।

ज्ञानार्थत्वात्सर्वे गत्यर्थो ज्ञानार्थे वर्तते इति वचनात्ततो विद्यमाना सा यस्मिन् तत्सत्सद्विद्यमानप्रम प्रमेयमिति यान्न कस्यचित्प्रमाणमादिन प्रमेयमप्रसिद्ध । सन्नितमात्रप्रमाणमादिन तदप्रसिद्धमिति न मतव्य तस्यापि सन्नित्स्वरूपे प्रमेयत्वप्रसिद्धे स्वरूपस्य स्वतो गतिरिति स्वयमभिवानात्सद्वैद्या तदभिधाने परमार्थत्वं स्वरूपादिगतिविरोधात्सन्निद्वेत्सिद्धेरयोगात् । यदि पुनरुपादौदिस्रमात्र सत्य तदा तत्सत्सत्त्वात्प्रथमिति युक्तं प्रियमानोत्पादादिस्रभावस्य सत्सत्त्वस्य केषाचिदप्रसिद्धत्वात् साध्यलक्षणसप्रतिपत्तेरित्येव ये श्रूयते तेषा सत्सदित्युक्ते सत्सत्त्वस्य प्रसिद्धतया साध्यव्यवच्छेदसिद्धावपि साधनस्य धर्मिणो व्यवच्छेद सिद्धेत् तस्यापि प्रसिद्धत्वेन समेतत्वात् प्रसिद्धोद्यममिति वचनात् यदि पुनर्निर्दुपा साध्यसिद्धयर्थं धर्मिणो प्रयोज्यत्वात्तस्य साध्याविनाभावाभावादेन व्यवच्छेदसिद्धिरिति मतं तदा हेतु केवलं कथं तेषा प्रयोज्य स्यात् स्वोद्यसिद्धयर्थं साध्यस्यानभिधाने तेन तस्याविनाभावाप्रसिद्धे । प्रस्तापान्द्रम्यमानेन साध्येनानुक्तेनापि हेतोरविनाभावात्सात्त्विकद्विद्विरवधार्यते इति चेत् न चेतत्परीक्षाक्षम प्रस्तावस्येष्टानिष्टयोरर्थयोरनिशेषात्कतरस्मिन्नर्थे हेतु प्रयुक्त्यमिति ज्ञातुमशक्ते किमनिय शब्दो नित्यो वेत्युभयाशान्त्तलनिनि शस्ये सति हेतुप्रयोगस्येष्टत्वात् "सदिग्धेऽयं हेतुर्चननादिति" कैशित्स्वयमभिधानात् । अथ यदकमुत्पन्नं प्रस्तापान्द्रम्यमानं जगत्कथमेतदिति कस्यचित्प्रश्ने उदा हेतुस्तत्रैवामिति ज्ञातुं शक्यत्वात् प्रस्तापान्द्रम्यमानेन साध्येन हेतोरविनाभावात्सिद्धत्वेनैव यपि न समेतं पृथग्विपरीतार्थं हेतोरचनसद्भावाददर्शनात् अत्र्यात्मकमिदं सर्वमिति स्वयमभीप्सतां तत्रैव हेतुप्रयोगोपपत्ते र्यदि पुनस्तत्र प्रयुक्तस्य हेतोरिच्छतामनिश्चयात् तथा च त्र्यात्मकस्यैव सिद्धेरन्यात्वं कस्य सायत्न्यायोगात् न तेन हेतोरविनाभावप्रसिद्धिरिति मतं तदा त्र्यात्मकत्वस्यापि कुत साध्यत्व, प्रसिद्धस्य साध्यत्वविरोधात्साधनत्वं । कस्यचिद्धेतोरत्र्यात्मकत्वे साध्ये निरुद्धतामनुद्भयमानस्य सामर्थ्यात् त्र्यात्मकत्वे साध्ये सम्यग्हेतुत्वनिर्णयवटनात् तत्र्यात्मकप्रसिद्धत्वोपपत्ते यो ह्यनग्नौ साध्ये घूमन्त्वस्य हेतोरिच्छतामनुच्यते स तस्याग्नौ साध्ये सम्यग्हेतुत्वमपि बुध्यते एव । न चैव बुध्यमानस्य प्रतिपाद्यतां घटने प्रतिपादकत्वं ततो न तं प्रति हेतु केवलं प्रयोक्तव्यं स्यात् । अथ यत्पृष्ठं प्रतिर्पाद्येन तत्र हेतुर्यदाचार्येण प्रयुज्यते तदा तस्य तेनाविनाभावानगतिर्भनत्येतेति मतं तदपि न समीचीनं साध्यनिर्देशस्यैव समागते प्रतिपाद्यत्वं तत्रप्रश्नविशेषस्यान्यथा तत्रानुपपत्ते उत्पादाद्यात्मकं सर्वं कुत एतदिति प्रश्ने प्रमेयत्वादिति हेतोरचनेऽपि सत्रया साध्यनिर्देशप्रसिद्धे एकनिर्देशुरिव भिन्ननिर्देशुरपि तस्य तेन सत्रयाविशेषात् यथैव होक्तस्य वक्तुं साध्यनिर्देशानंतर साधनस्य निर्देशे तस्य तेनाविनाभावसत्रयासाध्यसिद्धे साध्यव्याप्तसाधनोपदर्शनं स्फुटमर्हतीत्येते तथा प्रतिपाद्येन साध्यप्रश्नचने कृते प्रतिपादकेन साधनाभिधानेऽपि भिन्नवक्तुनिर्देशयोरपि साध्यसाधनयोरविनाभावानिरोधात् कथमन्यथेकत्राक्तस्य नानावक्तुभिरदीर्घमाणस्य मवपत्ता सिद्धयेत् तत सर्वेषां वादिनां अविगौनेन सिद्धं सक्षेपतं साध्यसाधननिर्देशमात्रं न पुन केवलं हेतुर्चनं विदुषामपि तदयोगात् किंचत् सर्वेषां वादिना अविगानेन सक्षेपतं साध्यसाधनदर्शनं प्रसिद्धं मिति चेदुच्यते श्रीमदकटकदेवस्य, प्रत्यक्ष विशदं ज्ञानं प्रमाणमित्यादिवात् । धर्मकीर्ते प्रत्यक्ष कल्पनापोटमन्त्रतमित्यादिवात् । योगस्य सदकारणप्रतियमित्यादिवात् । सायं यम्यं चैतन्यं पुरपस्य स्वरूपमित्यादिवात् सत्सत्सदिति पत्राक्यमनाकुलमेव संभाषणाय स्वसायार्थाविनाभावसाधनस्याभिधानात् यथैव हि विशदज्ञाना मकल्पमतरेण प्रत्यक्षमनुपपन्नं ज्ञाना मकल्पेन च विना प्रमाणत्व केनचित्परेणा कल्पनापोटान्नात्मान्या विना प्रत्यक्षं च अन्येषां नित्यत्वाद्दत्ते सदकारणत्वमितरेणा पुरप्रत्यक्षरूपामात्रे चैतन्यं तयोपादादिन्या-

१ पदार्थरूप । २ अपरमार्थत्वं । ३ आदिजडत्वं व्ययप्रतियोगोप्रहण । ४ क्षणिकं प्रवर्तमानं । ५ सौम्यता । ६ व्याश्रुतिसिद्धौ सत्ता । ७ वादिप्रतीकादिना । ८ चेद्दं द्वं त्वेति मन वक्तुं । ९ व्याप्तेरभावात् । १० अत्रनिपादने । ११ प्रतिपादने । १२ वरपादम्यप्रयोज्यत्वस्य । १३ वचो युक्तिमत्र । १४ चेद्दं द्वं त्वेति मतं । १५ जगत् । १६ हेतो । १७ गिद्यता । १८ सिद्धयेण । १९ उक्तविषयर्थे । २० प्रतिपादानन्तरं । २१ साध्येने निर्धयेते वा । २२ यामावयन्नुक्तं दृष्टन्त्यादिहस्य । २३ सामर्थ्येन अविवादानं । २४ तत्राश्वहेतुमात्रौ हि दृष्टाते तदवादिनं । २५ नित्यत्वे विदुषा वाच्यो हेतुर्वे हि क्वत्वं ॥ २६ र्थद्वयावयस्य । २७ तदेव विश्रयोति । २८ जैमानां ।

देशव्यतिरेकस्यापि न सम्यक् तदनुत्पत्तौ तु तद्देशस्यैव कार्यस्य सर्वदोषोत्ते प्रतीतिविरोध इति चेत् तर्हि क्षणिकाङ्गिन्नालस्य कार्यात्पादे व्यतिरेकभावसैतदभावात् तद्भावात्, तदभिन्नकालस्योत्पादे कार्यत्वविरोध र्मसमयप्रतिवात्त्वात्। क्षणिकलक्षणै स्वकाले सति भवत काळान्तरेऽपि कार्यस्मान्प्रयत्नत् तदा तस्मिन् सर्वभयतो व्यतिरेक सिद्धयतीति चेत् तर्हि नित्येऽपि स्वदेशे सति देशान्तरेऽपि भवेत् कार्यस्मान्प्रयत्नत् तत्राप्यसति तस्याभयतो व्यतिरेक सिद्धयेत्। नचैवमनभिमतदेशस्यापि कार्यस्य जम प्रसज्यते नित्यवादिन क्षणिकयादिनोऽपि तदनभिमतकालस्य जन्मप्रसगात्। तत स्वयोग्यभिन्नकालस्योत्पत्तौ नित्यादपि स्वयोग्य-भिन्नदेशस्योत्पत्तेरल प्रवेनेन सर्वथा क्षणिकेतत्त्वादिनो' परस्परमनतिशयात् क्षणिकैकातस्य तस्यान्यत्र प्रपचतो निराकरणाच्च न पूर्वापरस्वभावाविनाशोत्पादमात्रेण परिणामेन परिणामि सर्वं वस्तु नाप्याविनाशमात्रेण नित्यकाले तदनुपपत्ते कूटस्थैः स्यादविर्भावतिरोभावोत्पत्तौ तदवस्थाविरोधात् अनित्यतानुपगमात् तदवस्थयोस्तदुपपत्तौ ततस्तयोर्भेदकल्पानतिक्रमात् भेदे नित्यस्यावस्थेति व्यपदेशसिद्धि सवधामानात्। अत्रस्यावस्थान्नावयव सवधइतिचेत् न तस्य भेदैकति सहाविष्यवदघटनात्। एतेन द्रव्यस्य भिन्नेन गुणादिना परिणामेन परिणामित्वं प्रत्याख्यात गुणादिद्रव्ययो समवायस्यापि भेदैकान्ते तद्वदनुपपत्तेरनिशेषात्। देशागेदात्तयो स्रग्ध इति चेन्न घातातपथोरात्माकाशयोर्वा तत्प्रमगात् फालभेदादुभयाभेदाच्च स तयो-रित्यस्याप्यनेनापास्त। तयोरविश्वग्भावादुपपन्न स्रग्ध इति चेत् स यदि देशकालभेदे एव तदा स एव दोष ततोऽन्यथेन स्वभावाभेद, प्रतिभासाभेदो, व्यपदेशाभेदो, वा न तात्रस्वभावाभेद समप्रति द्रव्यस्य गुणादेश्च भिन्नस्वभावात्पगमात्। प्रतिभासव्यपदेशाभेदोऽपि न युक्त, तस्यासिद्धत्वात्। कथंचिदेकद्रव्य-तादात्म्यमविश्वग्भाव इति चेत् स्याद्वादमतसिद्धि सैवास्तु गहनतराभावात् इति यथोक्तपरिणामेनैव परिणा-मित्व सत्त्वस्य व्यापक सिद्धं ततस्तस्यैव साधनमिति सिद्धं परिणामनिशेषो हेतु द्रव्यपर्याययो कथंचिदेक्यं साधयति। यथैव हि द्रव्यस्य द्रव्यरूपतया स्थिति, पूर्वापरपर्यायरूपतया तु नाशोत्पादो परिणामनिशेषस्तथा पर्यायस्यापि स्वरूपेणात्मलाभो विनाशश्च द्रव्यरूपतया तु स्थितिरिति तद्वद्वक्षण परिणामनिशेषोऽस्येव। तथा द्रव्यपर्याययो कथंचिदेक्यं शक्तिमच्छक्तिभावात् ययोस्तु नेक्यं न तयो शक्तिमच्छक्तिभाव यथा सद्धानि व्ययो शक्तिमच्छक्तिभावात् द्रव्यपर्याययोरिति व्यतिरेकी हेतुरन्यथानुपपत्तिवलक्षण साध्य साधयति। शक्तिमद्भि द्रव्य शक्त्य पर्याया प्रतीताएव तद्भाव शक्तिमच्छक्तिभाव सिद्धोऽन्यथानुपपत्त्यात्मनो हेतु। न चान्यथानुपपत्तिरसिद्धा कथंचिदेक्यमन्तरेण द्रव्यपर्याययोर्भेदकाले तदभेदकाले च शक्तिमच्छक्तिभावस्या-समनात्। अशक्यमिन्नेनलक्षणपरिणामविशेषवत्। तथा द्रव्यपर्याययो कथंचिदानात्व सजासल्यालक्षण-प्रयोजनप्रतिभासभेदादुत्पद्यतवत् शक्यपुरदरादिसजाभेदेन कलत्र दारा इत्यादिसरयाभेदेन ज्ञानादिस्व-लक्षणभेदेन तापोद्योतादिप्रयोजनभेदेन स्पष्टास्पष्टादिप्रतिभासभेदेन च व्यभिचारी हेतुरितिचेन्न तस्यापि कथंचिद्वेदमन्तरेणानुपपत्तमानत्वात् सर्वस्यैकानेकत्वभावतानिनिश्चयात् सज्ञेयसरयेयस्वलक्ष्यप्रयोज्यप्रतिभास स्वभावभेदार्णायामेन सजादिभेदव्यवहारसिद्धेर यथातिप्रसगात् ततोऽन्यत्र द्रव्यपर्याययो कथंचिद्वेदसाधन कथंचिदेक्यसाधनत् नचैव निरोधवैयधिकरण्यादिद्रूपण, प्रमाणसिद्धयो कथंचिद्वेदाभेदयोस्तदगोचरत्वात् कथंचित्सर्वथा भेदाभेदयोरे विरोधादिविपयतयानसायात्। ननु च द्रव्यपर्याययोर्मात्मानमाश्रित्य भेदो यथाश्रि-त्याभेदस्ती यदि ततो भिन्ना तदा भेदएव न हि भिन्नादभिन्नमभि ननाम नानाभाजनस्यक्षीरादभिन्नक्षीरात्तरवत् अर्थाभिन्नो तथापि न भेद तदुक्त—

यावात्मानौ समाश्रित्य भेदाभेदौ द्वयोस्तयो । तानभिन्नी तत स्यातां यदि भेदस्तदा न किम् ॥१॥
किं भिन्नौ यदि तौ भेद सर्वथा केन कार्यते । भिन्नादभिन्नयोर्भेदा भिन्नार्थादभेदवत् ॥२॥

१ नित्यस्थितस्यैव । २ भिन्न काला यस्य । ३ कारणभावएव । ४ कार्यवाद्भावात् । ५ कारणभिन्नकालस्य ।
६ कार्यकारणयो । ७ क्षणिकस्वरूपवत् । ८ अनुपपत्तमानस्य । ९ उत्पद्यमानस्य । १० मित्रो देशो यस्य कावत्य तस्य ।
११ विस्तरण । १२ अतिशयवदितरात् । १३ देवागमालकारादी । १४ एकरूपतया तु यः कालव्यापी स कूटस्थ ।
१५ व्यासावर्द्धाः (कृष्णमायाः) । १६ कूटस्थ्यादाविभावतिरोभावो मित्रायभिन्नो अ ।

इति स एवमप्युपाळभो वस्तुनि न भवत्येव स्मिध्याविकल्पयोरेव तत्सभवात् वस्तुनो द्रव्यपर्यायात्मनोर्जात्यतरस्य तदशयोर्द्रव्यपर्याययो कथचिद्भेदाभेदात्मनो प्रतीतिसिद्धत्वात् नच तथा प्रतीति मित्या, बाधकस्य तद्विपरीतप्राहिण प्रमाणस्य कस्यचिदप्यसभवात् तत्रानवस्थादेरनवतारत्वात् तथा हि द्रव्यपर्याययोर्माम्नात्मान द्रव्यस्वभावमाश्रित्याभेद स्याद्वादिना समत स एवाभेदो न पुनरन्योत्राप पर्यायमात्मानमाश्रित्य तयोर्भेदो व्यग्रहियते सएव पर्यायात्मा भेद' ततोनापर इत्याहुरेनेकातवादिन ततो नैवाभेदकात् प्रसज्यते भेदैकततो वा तथाप्यधायि इत्येवमप्युपाळभो न सभजति वस्तुनि तथा प्रतीतिसिद्धत्वाद्बाधकस्याप्यसभवात् ।

द्रव्यपर्यायोश्चात्र भेद स्याद्वादिनां मत' । द्रव्यात्मान यमाश्रित्य स एवाभेद इत्यपि ॥१॥

पर्यायात्मानमाश्रित्य पचभेद प्रकीर्त्यते । स एव भेद इत्याहुस्तत्तदेकातता कुत ॥२॥

इति तत एव च प्रतीतिसिद्धत्वाद्बाधकामावादिपि शीतोष्णस्पर्शवत् द्रव्यपर्यायोर्विरोधो ध्वस्त' स्यात् तद्वद्वैयधिकरण्य च ध्वस्त स्यात् तत एवानवस्था ध्वस्ता स्यात् द्रव्यरूपेणाभेदस्यैव पर्यायरूपेण भेदस्यैवोभयस्वभावे वस्तुनि व्यवस्थितत्वान् सुनयार्पितैकातावधारणस्यापि अनेकाताप्रतिघातत्वात् । ननु च प्रमाणा-
र्पणादानेकातएव नयार्पणाच्चैकातएरेत्येकातातएव प्रसक्त इति चेन्न तस्याप्यपरनयप्रमाणाविषयतायामेका-
तात्मकत्वात् अव्यवस्थितानेकातोपगमात् आकाशाक्षयादेव व्यवस्थानसिद्धेरनवस्वगदोपागमात् । सकरध्व-
ध्वस्त स्यात् तयोर्गुणवत्प्राप्यभावात् । व्यतिरेकश्च परस्परविषयगमनाभावात् । प्रतिनियतस्वरूपत्वात्सर्वा-
तिरपि ध्वस्ता । तद्यनयोर्नयप्रमाणाभ्या सुनिश्चितत्वात् तथैवाप्रतिपत्तिरभावात् ध्वस्त' स्यात् यौगामित-
सामान्यविशेषयत् चित्राद्वैतवादिनश्चित्रवेदनवत्, सांख्यस्य सत्परजस्तमोमयैकप्रधानवत् चित्रपटवच्चापरेषां
नैकस्यानेकत्व विरोध भजते नापि वैयधिकरण्यादिदोषमिति प्रतिपत्तव्य । तदुक्त—

तत एव विरोधोऽत्र विभिन्नाश्रयतापि वा । जननस्थाश्रयि ध्वस्त स्यात्सामान्यविरोधवत् ॥१॥

चित्रवेदनवच्चापि सत्त्वात्मानप्रधानवत् । चित्रवस्त्रवदेकस्यानेकत्व न विरोधभाक् ॥ २ इति

एव च न सत्सत्त्वलक्षण प्रमेयत्व नित्यैकातादिषु कचिदपि सर्ववैयकाते सभवति प्रमाणेनेव न्यैरपि
जात्यतरस्यानेकातात्मनो वस्तुन' प्रवेदनात् । नित्यत्वाद्येकातप्रवेदने तदप्रतिपक्षाऽनित्यत्वादिधमाणाप्रनिरा-
करणान् तत्र तेपामपि गुणाभूताना सद्भावान् एतवितैव विषये व्यावृत्तिनिश्चयेन हेतो' प्रकृतस्यान्यथानुप-
पन्नताप्रधानलक्षणभूता सिद्धा । ततो युक्त साध्यसाधनत्रचन सक्षेपत पत्रवाक्ये केवलस्य हेतोरिति
सक्षेपतो प्रयोगाप्रयोगान्, सर्वधाविचारासहत्वात्, साध्यनिर्देशसाहितस्यैव हेतो' प्रयोगार्हत्वसमर्थनान्, तदुक्त-
तथा च न प्रमेयत्व ध्रौव्यैकातादिषु कचित् । न्यैरपि गुर्णाभूतानेकातस्य प्रवेदनात् ॥

सिद्धा चैतावता हेतोरन्यथानुपपन्नता । प्रधानलक्षण युक्त साध्यसाधनवाक् तत ॥ इति

विशेषाश्रयणात्कस्य कस्यावयवस्य वचन पत्रे प्रयोगयोग्यमिति उदाहियते ।

साध्यधर्मविशिष्टस्य धर्मिण' साधनस्य च । वच प्रयुज्यते पत्रे विशेषाश्रयतो यथा ॥

स्वातभासितभूत्याच्यन्तात्मतदुभातभाक् । परातथातितोदीप्तमितीत स्वात्मकत्वत ॥ इति

अत एव ह्यांत स्वार्थिकेऽणि भजति वानप्रस्थादिवत् प्रादिपाठायेक्षया सोरात स्वात—उत् तेन
भासिता द्योतिता भूतिरदभूतिरित्यर्थ सा आया येषा ते स्वातभासितभूत्याचास्तेच ते अताश्च ते उद्-
तिविनाशप्रौढ्यधर्मा इत्यर्थ, त एवमान तान् तनोति इति स्वातभासितभूत्याच्यन्तात्मतदिति सा'य-
धर्म' उभाता वान् मस्य तदुभातभाक् निश्चमिति धर्मो तस्य साध्यधर्मविशिष्टस्य निर्देश' उत्पादादित्रिस्व-
भावन्यापि सर्वमिति यावत् । परातो यस्येति परात' प्र'सएव द्योतित द्योतनमुपसर्ग इत्यथ तेनोदीप्ता सा
चासौ मितिश्च तामित' स्वात्मा यस्य तत्परतायेतितोदीप्तमिति तत्स्वात्मक प्रमिति' प्राप्तस्वरूपमिति यावत्
तस्य भावस्तस्य प्रमेयत्व' तस्मात्तत प्रमेयत्वात् इत्यर्थ' प्रमाणविषयस्य प्रमेयत्वादिपि एतस्य साधनस्य चा-
न्यथानुपपन्नत्वानियमानिश्चयलक्षणस्योक्त्यायनेन समर्पितस्य वचन यजेति विशेषाश्रयेण प्रयुज्यते, दृष्टातो-
'पदर्श'तामात्रेऽपि हेतौगमकत्वसमर्थनान् । तथा त्रयश्चत्वार' पच पडादयो वा पत्रवाक्येऽवयवा'स्य' निय-
मस्याव्यवस्थानादित्येतदभिधीयते ।

चित्रावदतराणीयमारेकतात्मकत्वत । यदित्य न तदित्य न यथा किंचिदिति त्रय ॥१॥

तथात्रैवमिति प्रोक्ताथत्वारोऽवयवा मता । तस्मात्तथेति निर्देशे पञ्च पत्रस्य कस्यचित् ॥२॥

पडादयोऽपि चैव स्युर्नियमस्याव्यवस्थिते । साधर्म्यंतरदृष्टांतभिधाने च यथा क्वचित् ॥३॥

चित्रमेकानेकरूप तदतर्तातिचित्रात् एकानेकरूपव्याप्यनेकातात्मकमित्यर्थं सर्गनिश्चयदित्यादि सर्वे-
नामपाठापेक्षया यदतो निश्चयशब्द । यदतोऽप्येति यदत इतिवृत्ते, यदतेन राणीय शब्दनाय निश्चमित्यर्थ
तदननेनाकांतात्मक निश्चयमिति पक्षनिर्देशः कृत, आरेका सत्राय सांतोऽप्येव्यारेकांत प्रमेय प्रमाणप्रमे-
यसंशयेत्यादिपाठापेक्षया स आत्मा स्वभागे यस्य तदारेकातात्मक तस्य भावस्तत्र तस्मादिति साधनधर्मनि-
र्देश यदित्य न भवति यच्चित्रात्र भवति तदित्य न भवति आरेकातात्मक न भवति यथा किंचिन्न किंचित्
यथाचाकिंचित् सत्रयैकातात्मक तच्च पराम्युपगतमिति त्रयोऽन्यथा पत्रे प्रयुज्यते तथा चेद प्रमेयात्मक
चेद विश्वमिति पक्षधर्मोपसंहारवचने चत्वरवयवा प्रयोगेऽमी दृष्टा तस्मात्तथानेकांतव्यापीति निर्देशे
पचावयवा । पत्राक्यस्य कस्यचित् पडादयोपि चैव प्रतिपाद्या प्रतिपाद्याशयनशात् स्यु तेपामियत्त-
या चान्तराणस्याभानात् तत्र साधर्म्यदृष्टातस्य वैधर्म्यदृष्टातस्य च गम्यमानस्यापि वचने पडवयवा स्यु ।
यथानित्य शब्द कृतकत्वात् यत्कृतकं तदनित्यं दृष्टयथा घट यत्पुनर्नित्यं तदकृतकं दृष्ट यथाकाश कृत-
कश्च शब्द तस्मादनित्य इति अत्रैव साधर्म्योपनये वैधर्म्योपनये च कृतक शब्द, अकृतकस्तु न भव-
तीति प्रयुज्यमाने सत्राययवा स्यु तस्मादनित्यो नित्यस्तु न भवति इति निगमनवचनेऽष्टो, अनित्य शब्दो
न तु नित्य, इति प्रतिज्ञाद्वयवचने नवावयवा स्यु कृतकत्वादकृतकत्वाभावादिति हेतुप्रयोगे दशापि
श्रूयते गम्यमानावयवप्रयोगे पुनरुक्तत्वाभावात्, प्रतिज्ञाद्यवयवप्रयोगवत् पक्षधर्मोपसंहारवद्वा दुराशका-
व्यनच्छेदस्य फलस्य सद्भावविशेषात्, सर्वत्र निष्कल्लवायोगात्, तथाविधप्रतिपाद्याशयविशेषसभावाच्च, यत्तत्रैव
तस्मात्साध्याविनाभूतस्य साधनस्योपदर्शनं प्रमाणसिद्धं तदभावे साध्यप्रसिद्धे, पचावयवाद्युपदर्शनं तु
परेया न प्रमाणसिद्धं बोध्यानुगोधमात्रादेतदुपदर्शनात् एव च नैकातनादिना प्रसिद्धावयव वाक्य समप्रति
यत् पत्रारया लभेत तदुक्त—

तत साध्याविनाभूतसाधनस्योपदर्शनं । प्रमाणासिद्धमेतस्याभावे साध्यप्रसिद्धित् ॥ १ ॥

बोध्यानुगोधमात्रात्तु शेषानयनदर्शनात् । परेया न प्रमाणेन प्रसिद्धावयव वच इति ॥ २ ॥

किंच यमने वर्णा अपि न व्यवतिष्ठते पदान्यपि च तस्य वाक्य कुत प्रमाणात् सिद्धमेव यत्
पत्रलक्षणेन यथोक्तेन समन्वितं स्यात् । ननु योगानां वर्णादयो व्यवतिष्ठत एव आकाशगुणत्वेन शब्दा-
नामम्युपगमात् तद्वाधकाभावादिति न सभास्य तत्र वाधकसद्भावात् किं तावद्वाधक इति चेदुच्यते
नाकाशगुण शब्द बाह्येन्द्रियजनाननिययत्वात् य एव स एव यथा स्पर्श तथा च शब्दस्तस्मान्नाकाश-
गुण शब्द इति नान्यथापुपपत्तिरुच्यते साधन । गगनगुणत्वे शब्दस्य तदनुपपत्तेः परममहत्त्वादिवत् ।
घटाकारामयोगादिना व्यभिचारीद साधनमिति चेन्न बाह्येन्द्रियजनानिययत्वाभिद्धे अतीन्द्रिययोः रिवाती-
द्विषेन्द्रिययोगपि सयोगस्य विभागादेध ना तदघटनात्, अन्यथातिप्रसंगात् तदुक्त—

वर्णा न व्यवतिष्ठते पदान्यपि च यमने । तस्य वाक्य कुत सिद्धमेव यत्पत्र लक्षणांश्वित् ॥१॥

न शब्द एगुणो बाधकरणानगम्यत्वत । स्पर्शवत् खगुणस्यैव प्रमाणन्याहृतत्वत ॥२॥ इति

न च मीमांसकस्यापि सर्गतामूर्तद्रव्यनिर्णयकाल्मको वर्णा युज्यते तस्य बाह्येन्द्रियप्राह्यत्वभावनात्
घटादिनत् । नाकाशेन हतोर्ग्यभिचार तस्य बाह्येन्द्रियाप्राह्यत्वभावात्त्वात्कालादिनत् शुभिरसाध्याकाशस्या-
नुमेयत्वात् तत्र मूर्तद्रव्यस्याभावे कस्यचिदमूर्तद्रव्यस्य सिद्धे तु-च्छस्याभावात्घटनात्, निराश्रयस्य गुणा-
देरनुपपत्तेः परिशेषादाकाशस्य साधनान् । शुभ्रमाकाश श्यामल चेदमिति प्रययाच्चक्षुर्माह्यमाकाशमिति
चेन्न आलोकाधकारयोः काशात्वापचारात् तथा प्रत्ययस्य भावात् तत्र घनद्रव्यामचेऽस्य तदुपचाराहे-
त्वात् तयोरेवाकाशद्रव्यव्यापगमे स्वमतविराधात् न चायं किंचि सर्गतामूर्तनिर्णयकाल्मकं द्रव्यं बाह्येन्द्रिय-
त्वस्वभाव दृष्ट येन व्यभिचारत् साधनं स्यात् तत पटवत्र तथा शब्द । तदुक्त—

न च सर्गतामूर्तनिर्वाकामात्र शुभ्यते । वर्णो बाह्येन्द्रियग्राह्यत्वमानत्वाद् घटादिवन् ॥१॥ इति

वर्णव्यतिरिक्त पद वाक्य वा स्फोटार्यमित्यपि न सभवति ग्राहकाभावात् अर्धप्रतिपत्त्यन्यथानुपपत्तिग्राहिकेति चेन्न तस्यास्तत्त्वतः कथंचिद्वर्णात्मकपदवाक्यहेतुत्वोपपत्तेः परोपगतस्फोटस्यानभिन्वयत्वस्यार्थ-
प्रतिपत्तिहेतुत्वविरोधात्, वर्णोत्सादभि-यत्तेरपि प्रत्येकमयोगात्, वर्णोत्तरोच्चारणवैयर्थ्यात्, पौन पुयेन वाक्यार्थ-
बोधनानुपमान् समुदितैरपि तदभिन्वयत्तेरसभवात्, वर्णानां समुदायाघटनात्, पूर्ववर्णैश्च वर्णाहितसंस्कारस्य
प्रतिपत्तुरत्यवश्रयणानंतरं तदभिन्वयत्तौ तथार्थप्रतिपत्तेरेव सिद्धे स्फोटपरिकल्पना वैयर्थ्यात्, प्रतीत्यतिव्य-
नाच्च क्रमत्रिशिष्टवर्णविशेषेभ्य एवार्थप्रतीतिसद्भावात् तेषामेव पदवाक्यरूपत्वोपपत्तेः । न धागममानात् पद-
वाक्यस्फोटप्रतिपत्तिस्तस्य प्रामाण्यसिद्धे । न चान्यदग्राहकमस्ति यतस्तद्व्यनस्या तत्त्वतः स्यात् तदुक्तं—

नर्ते वर्णापद नाम न च वाक्य पदादृते । स्फोटार्य ग्राहकाभावाद् परेष्टस्यास्य तत्रत ॥१॥

यस्य पुन स्याद्वादिन शब्दात्मक बाह्य वाक्य पुद्गलरूप चिदात्मक चांतरंगमा मत्वभाव प्रमाणा-
त्सिद्धयति तस्य वाक्य पत्र भवेत् प्रोक्तलक्षणेनान्वित, सिद्धे धर्मिणि वाक्ये तद्वन्मस्योदितलक्षणस्य परीक्षा-
निपयत्वघटनात् । ननु चानेकांतवादिनोऽपि वाक्यस्य ग्राहक किं प्रमाण यतस्तत्सिद्धिरिति चेत् चिदात्म-
नोऽंतरंगस्य स्वसंवेदनप्रत्यक्ष तदात्मरूपत्वात् वर्णपदवाक्यज्ञानपरिणतो ह्यात्मा भावतो वर्णो पद वाक्य
च गीयते ततएवार्थप्रतिपत्तिघटनात् लिङ्गानात्मकमात्रलिङ्गाङ्गिगितिपत्तिवत्, चक्षुरादिज्ञानाद्रूपदिप्रति-
पत्तिवच्च, सर्वस्याचेतनस्यार्थप्रतिपत्तिहेतुनिरोधान् अन्यत्रोपचारात् तत्कारणत्वात् तत्कार्यत्वाच्च तदुपचा-
रसिद्धे । तथा बाह्येन्द्रियप्रत्यक्ष ग्राहक तत एव तदुद्गलात्मक तदनात्मकस्येन्द्रियप्रत्यक्षमाद्यनानुपपत्तेरिति
विचारितमन्यत्र प्रपञ्चेन । तदुक्तं—

बाह्य शब्दात्मक वाक्यमतस्तत्र चिदात्मक । पुद्गलात्मस्वरूप तु प्रमाणाद्यस्य सिद्धयति ॥ १ ॥

तत्र वाक्य भवेत् पत्र तत्त्वतो लक्षणात् । सिद्धे धर्मिणि धर्मस्य परीक्षानिपयत्वत ॥२॥ इति

स्वाभ्युपगममानात् सवधैकांतवादिनां निधमानमपि वाक्य धर्मिण स्वैष्टार्थसाधनत्वधर्माभिन्नरूप
स्वसाध्याधीनताभाक्लिङ्गास्य कस्यचिदपि अनुपपत्ते तदभिधानान् सस्य हेतोरसिद्धत्वाच्च । तदुच्यते—

वाक्य सदपि नैकांतपक्षे स्वैष्टार्थसाधन । स्वासाध्याधीनताभावि लिङ्गस्यानुपपत्तित ॥१॥

आसिद्धत्वाच्च सर्वस्य हेतोस्तदभिधानत । क्वार्थसिद्धिस्तथाचोक्त तत्त्वार्थस्येकजातिके ॥२॥

तत्र स्वरूपतोऽसिद्धो वादिन शून्यसाधने । सर्वो हेतुर्यथा ब्रह्मतत्त्वोपपन्नमाधने ॥ ३ ॥

सत्त्वादि सवधा साध्ये शब्दभगुरतादिके । स्याद्वादिन कथंचित्तु सवधैकांतवादिन ॥४॥

शब्दानिन्श्रवणे तु साध्ये कृत्कतादय । हेतवोऽसिद्धतां यानि गौह्वादे प्रतिनादिन ॥५॥

जैनस्य सवधैकांत धूमनरादयाऽग्निषु । साध्येय हेतवोऽसिद्धा परित्याद तथा स्मित ॥ ६ ॥

शब्दादौ चाक्षुषत्वादिभयासिद्ध इष्यते । निरसोपोऽपि तथाशून्यब्रह्मादितप्रवादिनो ॥७॥

वाद्यसिद्धोभयासिद्धौ तत्र साध्याप्रसाधना । समर्थननिहानं स्यादसिद्ध प्रतिनादिन ॥ ८ ॥

हेतुर्यस्याश्रयो न स्यादाश्रयासिद्ध एव स । स्वसाध्याने विनाभानाभाप्रादागमको भव ॥९॥

प्रत्यक्षोदे प्रमाणत्वे संपादित्वाद्यो यथा । शून्योपपन्नशब्दात्सत्त्वतादावल्बिनां ॥ १० ॥

संदेहनिपय सर्वं सदिग्धासिद्ध उच्यते । यथागमप्रमाणत्वे रद्राकतादिरासिद्ध ॥११॥

सन्नप्यज्ञायमानाऽनाज्ञातानिद्धो निभाव्यते । मंगतादेयथा सव सत्त्वादि स्वैष्टसाधने ॥१२॥

न निरकल्पवाक्यक्षोदस्ति हेतार्थनिश्चय । तत्रुपनादिकल्प्याद्यास्तुगोचरत क्वचित् ॥१३॥

अनुमानातराद्देतुनिश्चये वानयस्यति । परापरानुमानानां पूवपूवज वृत्तित ॥ १४ ॥

मान पानातराध्यंक्ष वेदानानेनदर्शित । सर्वो हेतुरनिज्ञातोऽनवस्थानानिशोपत ॥ १५ ॥

अथापत्तिपरिच्छेय परीक्षाप्रनमाहता । सर्वे ये तेष्यनेनोक्ता स्वाभातासिद्धिहेतव ॥१६॥

प्रत्यक्ष तु प्रलज्जानमात्मान वा स्वसनिद । प्रादुर्भे करणान व्यर्त तयो निवेदित ॥१७॥

प्रधानपरिणामिन्यादचेतनमितरित । शन धस्ते कथ न स्युरक्षातासिद्धहेतव ॥ १८ ॥
 प्रतिशार्थेकदेशात् स्वल्पासिद्ध एव न । शब्दो नादा विनाशित्वादित्यादि साध्यसभिभ ॥१९॥
 य माध्यपरितार्थाव्यभिचारी सुनिधित । स विरुद्धोऽवोद्धव्यस्त्वंधेघ्रमिघातकृत् ॥२०॥
 सत्त्वादि क्षणिकवादी यथा स्याद्वादिविद्विषा । अनेकांतामकत्वस्य नियमात्तेन साधनान् ॥२१॥
 पारार्थ्यं चक्षुरादीनां सघातव्यं प्रसाधयेत् । तेषां द्रव्यव्यतिरक्तत्वमेवमिष्टमिघातकृत् ॥ २२ ॥
 विरुद्धान् च भिन्नोऽसौ स्वयमिष्टाद्विपर्यये । सामर्थ्यस्याविशेषेण भेदे वातिप्रसगत ॥ २३ ॥
 विनादाप्यासित धीमद्वेतुफ कृतकत्वत । यथा शफत्रमित्यादिविरुद्धोऽनेन दर्शित ॥२४॥
 यथा हि बुद्धिमद्वयं जगदेतत्प्रसाधयेत् तथा बुद्धिमतो हेतोरनेकत्व शरीरितां ॥ २५ ॥
 स्वशरीरस्य कर्तात्मा नाशरीरोऽस्ति सर्वथा । कार्मणेन शरीरेणानादिसत्त्वसिद्धित् ॥२६॥
 यत् साध्ये शरीरित्वे धीमतो व्यभिचारितां । जगत्कर्तुं प्रपद्येत तेन हेतु कुतार्किक इति ॥२७॥

यत्क्षेयमक्षपादादेः सर्वधैकातवादिन साध्यार्थाविनाभावविरुद्धिं सर्वथा न समभवत्सिद्ध तादिदोष-
 दूषितत्वाद् तस्मान्न तस्य पत्र समवदर्धके प्रतिष्ठापयितुं शक्य कदाचिज्जैतान् प्रति तदुक्त—

ततो नैवाक्षपादादेः पत्र समवदर्धके । प्रतिष्ठापयितुं शक्यं जातु स्याद्वादिनः प्रति ॥ १ ॥

कृत इति चेत्

तत्तत्त्वाधिगमोपायप्रकाशरहितत्वतः । इत्येतस्य प्रसिद्धत्वाद्देतोरव्यभिचारत ॥ १ ॥

क* पुनरसौ तत्परस्याधिगमो नामेति स्वार्थाकारविनिधयः सुनिर्वाध इति भ्रम निर्विकल्पकदर्शनस्य-
 विनिधयस्य सग्यस्येव तत्त्वाधिगमत्वानुपपत्तेः क्षणक्षयप्रदर्शनवत् स्वाकारमात्रविनिधयस्यापि तद्गाना-
 योगात् वेद्याकारविनिधयविरहे स्वाकारविनिधयस्यानुभवत् स्वसंबेदनस्यापि वेद्यवेदकाकारामन प्रतीते
 तद्यार्थाकारमात्रविनिधयस्यापि तत्त्वाधिगमत्त्वाघटनात् स्वाकारविनिधयमतेरणाथीकारविनिधयविरोधान् ।
 स्वार्थीकारविनिधयस्यापि कालांतरादौ स्वाधस्य तद्विरोधात् मरीचिकाविनिधये तोयविनिधयवत्, देशकाला-
 तरापेक्षयापि सुष्ठु निर्वाधस्य तथाभावासिद्धेरिति प्रपचितत्वादन्यत्र । तदुक्त—

तत्परस्याधिगमस्तान्त्वार्थाकारविनिधयः । सुनिर्वाधेन्यथा तस्य व्यनस्थानुपपत्तित ॥१॥

तर्हि कस्तस्योपाय इति चेत् कथ्यते साकन्येन प्रमाण देशतो नय प्रतिपत्तुस्तत्त्वाधिगमोपाय
 प्रतीयत एव तस्य शास्त्रे विन्तरतः समर्थितत्वात् नचाली सर्वधैकातवादिनामक्षपादादीनामुपपत्तिमास्कदति
 तेषां स्वेषस्य दृष्टेष्टवाधितत्वात् इतिचिंतितप्राम्य प्रपचतोऽन्यत्र परीक्षादक्षबुद्धिभिल्लक्षणीय, त एव हि सक्षेप-
 णाप्युक्त लक्षयितुं क्षमते तदुक्त—

तस्योपाय पुन कार्त्स्न्यैकदेशेन वा मत । प्रतिपत्तु प्रमाण वा मन्त्रयो वा प्रतीयते ॥ १ ॥

न चासौ सर्वधैकातवादिनामुपपद्यते । दृष्टेष्टवाधनात्तेषां स्वेषस्येव चिंतित ॥ २ ॥

एव्यं प्रपचतोऽन्यत्र परीक्षादक्षबुद्धिभिः । सक्षेपतोऽप्युपक्षितं ते हि लक्षयितुं क्षमा ॥ ३ ॥

क पुनस्तत्त्वाधिगमोपायस्य प्रकाश इति चेत् प्रतिपाद्य प्रति साधुशब्देनस्य सुष्ठु प्रदर्शन
 प्रकाश । न चाक्षपादादीनां सर्वथा तद्व्यवस्थानि प्रमाणान्स्यास्तभवात् । तदप्यभाषि—

प्रकाशास्तस्य सद्वाचा प्रतिपाद्य प्रति सुष्ठु । दर्शनं न चैतेषां तद्व्यवस्थास्ति सर्वथा ॥ १ ॥

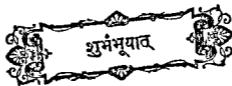
तदनैकांतवादिनां पत्रवाक्य, न समवदर्धक, तत्तत्त्वाधिगमोपायप्रकाशरहितत्वात् इत्यनुमान
 समर्थित प्रतिपत्तव्य तथा पत्रवाक्य गूढमन्यघार्थगूढादि वादिना विभिगभिहित सत्तद्वत्त्वं वा तथैकार्थिशाति
 वा परिष्कृतिनादिम्यान्विनातार्थं यदा तदा तदेवानिवातार्थं नाम निग्रहस्थानमायात् तद्व्यवस्थान्वयात्
 तत् एव चाप्रतिपत्तिप्रहस्यानं तदरातो भेदेतस्य यदा स्वपत्रवाक्यस्यार्थं व्याचष्टे वादिप्रतिवादिपरि-
 ष्कृत्यापनाय तदापि यन्मुनिप्रतिपत्तिर्नाम निग्रहस्थानं तेन निव्याधप्रतिपात्तान् तत्प्रतिपादितार्थस्य विनं
 वादिप्रतिपत्तिरेतौ तौ आधात् स्याद्वादिभिः पक्षापत्रवाक्यस्यापेकांतार्थस्य साधने निव्याधप्रतिपत्तिर्विनि-

पत्तिरिति लक्षणस्य भावात् वाक्कुञ्ज वा समनर्थपरित्यागेनानभयतोऽर्थस्य परिकल्पनात् न हि प्रमा-
 णनलाभैर्यायिकादिपरिकल्पित पत्राक्षये समनर्थ सिद्ध प्रत्यक्षादिब्रह्मदानेकातस्यैव प्रसिद्धे प्रत्यक्ष
 हि तानत् बहिरतश्च तत्त्व भागभावात्मक व्यनस्यति सर्वथा विरोधाभावात् बाधकरहित जातुचिन् एका-
 तस्यासाक्षात्करणात् तथाभूतानेकधर्माधिष्ठान भाव विशेषणविशेष्यादिव्यवहारान्ययानुपपत्तेरित्यनुमानाच्च
 सब भागभावात्मक सिद्ध । आगमाच्च सुनिर्वाक्यप्रमाणादिति प्रपचतोऽन्यत्र तत्त्वार्थालंकारे देवामे च
 श्रोक्तमिह पत्रपरीक्षाया सद्भिरवगतव्यमित्यल प्रपचन तदप्युक्त ।

तथा त्रि सप्तद्वयोऽपि पत्रनाक्षयसुदीरित । धादिना गूढमन्यञ्चापिजातार्थमुपागतं ॥ १ ॥
 परिक्रमप्रतिगाम्यामविनातत्वसद्भित । ततश्चाप्रतिपत्ति स्यान्निरहस्थानमजसा ॥ २ ॥
 वक्तुर्निप्रतिपत्तिर्वा मिथ्यार्थप्रतिपादनात् । विस्वादकतायोगात् तदुक्तार्थस्य तत्त्वत ॥ ३ ॥
 स्याद्वादिमि पुन पत्रस्यानकातसाधने । भवेद्विप्रतिपत्तिर्वाक्कुञ्ज वा लक्षणान्वयात् ॥ ४ ॥
 तद्धि समनतोऽर्थस्य परित्यागेन कल्पन । यदसंभवतोर्थस्य प्रमाणबलतदञ्ज ॥ ५ ॥
 न चेह समवन्नर्थो योगादिपरिकल्पित । प्रत्यक्षादिब्रह्मसिद्धस्ततोनेकातसिद्धित ॥ ६ ॥
 भागभावात्मक वस्तु बहिरतश्च तत्त्वत । प्रत्यक्ष निश्चिनेत्येव सर्वथा बाधार्जित ॥ ७ ॥
 वास्तवानेकधर्माधिष्ठान भावो विशेषत । विशेषणविशेष्यादिव्यवहारप्रसिद्धित ॥ ८ ॥
 सिद्धमित्यनुमानाच्चानतधर्मसमाश्रित । समस्त वस्तु निर्वाधादागमाच्च प्रमाणत ॥ ९ ॥
 इति प्रपचत श्रोक्तमन्यत्रेहानगम्यतां । सर्वं पत्रपरीक्षाया सद्भिरित्युपरम्यते ॥ १० ॥

तदेव पत्रविचारप्रकरणपरिसमाप्तौ निजिगीषो स्याद्वादिनो वचन चतुरग निराकृतशेषमिथ्याप्रवाद-
 प्रसर श्रिया सन्यदर्शनादिलक्षणयोपभ्रूतयापमेयानतज्ञानादिलक्षणलक्ष्मीपर्यंततया सदा जयन्ति जय-
 यादेनासन्नयति—

जीवाभिरस्तनिश्चेषसर्वैककातशासन ।
 सदा श्रीवर्द्धमानस्य विद्यानदस्य शासन ॥ १ ॥
 सूक्ताभासो भवति भवतस्तानदुत्तारहेतु
 स्वस्थान्येया गुह्यतमतमरिच्छ मा यस्यभाजां ।
 तमन्व निपुलमतिभिस्तत्र यतो विधेयो
 नानदायाखिलखलधियां त हि क कर्तुमीश ॥ २ ॥
 इति श्रीस्याद्वादपतिविद्यानदस्वामिचित्चिता
 पत्रपरीक्षा समाप्ता ।

नीच लिखे सनातनजनग्रंथ हमारे पास मिलते हैं ।

- १) महाप्रसाद (विष्णुसंहिता आदिपुराण) द्वि.
- २) अथर्ववेदिक श्रद्धा प्रकाशिन शता ३
- ३) प्रथममहामाण्ड ग्याय-प्रभाषा नामक ५
- ४) परीक्षासूत्र म्याय प्रायश्चित्तनाम टीका १)
- ५) सनातनजनग्रंथमाला प्रथमो गुच्छक इति
- ६) राजवर्णन नामक, पुत्राधीनद्वयुपाय, का-
- ७) नातुष्टक समाधिगतक, नगरिचरण, पुत्रव-
- ८) दुर्गास्त, तत्रावधुत (श्री लोकाय) इत्यादि
- ९) मर, लयागतसिद्धि (धर्मयज्ञके करण)
- १०) बृहत्संहिता, आत्मसिद्धि, आत्ममाया
- ११) शक्ति, पाशासूत्र और शास्त्रपद्धत इय
- १२) चर) प्रथम छत्रे है रामो गुच्छा १)
- १३) चिनमनक सटीक तत्रात्मनसुभवाचम १)
- १४) सुभाषितरत्नसंग्रह-अभितोकाव्यवर्द्धत इति
- १५) ३३ नियमों अथवापुत्रे प उपदेश है ३१)
- १६) श्रीमत्परमपुत्राका महाशक्तिद्वय १)
- १७) श्रद्धासुभाषित दिने टीकासह प. श्रीमद्विद्वत्सु ११)
- १८) मेमिनिशान काव्य-श्रद्धादि यामद्वय १०)
- १९) व. याशुशासन सटीक " १६)
- २०) याममहालंकार सटीक " ११)
- २१) अलंकारवितानादि-वर्णितकेनापायद्व ११)
- २२) अष्टप्रमचरित-महाकाव्य धीरनदी द्वय ११)
- २३) धर्मशास्त्रोद्भव मत्तारविश्वद्वय १)
- २४) निरघोतमहाकाव्य-सटीक धनजयद्व, १५)
- २५) यशानिलकभपुत्राय सटीक महाकवि मोनदेव
- २६) (सुभाषित प्रथम खंड ३११) उत्तरखंड मूक ३११)
- २७) पाशोभुवय सटीक-महाशक्ति श्रीमद्वयनाय
- २८) इति इति मेघदूत इति एक जोरके प्रत्येक पद
- २९) को धृति को मूक है ११)
- ३०) श्रीधरचरित मयवद्वयनायाम है १)
- ३१) चाध्यायी त्रैलोक्यादि का अर्थ है मय ११)
- ३२) श्रीशशास्त्र (वेदना) द्वितीयक. २२ उपाख्यान ११)
- ३३) जनसद्वयनाम निवेदन और व्यापारद्वय २)
- ३४) महाभारत-जीवकोट) उत्पत्ति का मुद्रणका
- ३५) श्री लक्ष्मण उपाय संहिता (सुद्धा) १०)

- ३) गोमटमार- (स्वकीय) द्विती टीकासहित २)
- ४) प्रवरनमार-मयूत द्विती टीकासहित ३)
- ५) न्यायदीपिका द्विती टीकासहित ११)
- ६) पुष्पाधीनसंयुपाय-द्विती टीकासहित ११)
- ७) बृहद्द्वयसंग्रह-सटीक व द्विती टीका संहिता ३)
- ८) क्षान्ताव- (योगप्रदीप) द्विती टीका संहिता ५)
- ९) सतसमीपरेगिणी-द्विती टीका संहिता १)
- १०) पद्यारिचकाय मययमार द्वि. टी. सह ११)
- ११) स्वयमार-सुद्धादि सामोहन द्वि. टी. सह ५)
- १२) विश्वशास्त्रकोश-श्रीरामचंद्र द्वि. टी. सह १२)
- १३) शाकटायन प्रतियोग्यसंग्रह जनेयवद्वय ३)
- १४) मगवती आराधनामार भा द्वि. टी. सह ४)
- १५) पदपाठक कुशुपाचाय हत " १)
- १६) धर्मसंग्रहशास्त्रकाचार " ३)
- १७) परमाणुप्रकाश प्राकृत " १०)
- १८) गणरत्नमहादधि- (सत्त्वोपदेश मणवद) ३)
- १९) लीतिशक्यामृत मोमदेवसुगिह, १)
- २०) यशोचरचरित काव्य वादिराजमूर्तिद्व १)
- २१) गद्यचित्तमणिवादासिद्धमूर्ति हत ३)
- २२) रत्नकरशास्त्रकाचार-शा. जय १)
- २३) द्वयसंग्रह-सा. जय १)
- २४) मत्तामरुतोप-आदिनयस्योप चान्वयार् १)
- २५) महाकल्पसचरित और अकल्पसोप द्विती ३)
- २६) सूक्तसुक्तावलोक-द्विती पद्य व सा. जय १०)
- २७) दारभमणुपुत्राका बृहद्द्वयामी हत द्विती ३)
- २८) जनेनयपद्यसंग्रह-१९ पाठका सुद्धा १०)
- २९) प्राणप्रियदा-संग्रह-मत्तारवद्वयप्रती एमसायुति ३)
- ३०) मद्रवाहुचरित-द्वितीभाणचतुवाद संहिता १०)
- ३१) यशुनेदिप्राधकाचार प्रा. टी. " १)
- ३२) प्रश्नचरत्नमालिका-मत्तारवद्वय जनेयवद्वय हत १)
- ३३) मोक्षशास्त्र (वत्सापमृत) मूक " १)

(इनके निवाय हिंदीभाषामें अनेक ग्रंथ मिलते हैं)

मिलनेका पता-
 मैनेजर—श्रीजैनग्रंथरत्नाकर कार्यालय
 हीराबाग—पाण्डु—गिरगांव (धर्म)